

**FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE
TIVAT**

POČEK PETAR

**OSMANLIJSKO ISLAMSKI UTICAJ NA KULTURU
MEDITERANA
SPECIJALISTIČKI RAD**

TIVAT, 2015.

**FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE
TIVAT**

**OSMANLIJSKO ISLAMSKI UTICAJ NA KULTURU
MEDITERANA
SPECIJALISTIČKI RAD**

Predmet: Kultura mediterana

Mentor: Prof. dr. Stevo Nikić

Student: Poček Petar

Studijski program: Nauticki turizam

i

upravljanje marinama

Broj indeksa: S 36/14

Tivat, decembar 2015.

SADRŽAJ :

ABSTRAKT	3
UVOD	3
1. ISLAM	4
2. ARAPI I ISLAM	7
2.1. Arapska osvajanja	7
2.2. Islamska civilizacija i kultura.....	8
2.3. Razvoj nauke i filozofije.....	9
2.4. Mavarska Španija.....	14
2.5. Islamske ustanove za obrazovanje.....	16
3. TURCI	21
3.1. Seldžuci.....	21
3.2. Uspon Osmanlijija.....	23
3.3 Pad Vizanije.....	28
3.4 Istambul prijestolnica carstva.....	30
3.5 Osmanlijska državava kao svjetska sila.....	32
3.6 Opadanje Osmanlijskog carstva	35
4. KULTURA NA PROSTORU MALE AZIJE	45
4.1. Antičko doba.....	45
4.2. Seldžučka kultura.....	46
4.2. Osmanlijska kultura.....	53
5. OSMANLIJSKA KULTURA NA TLU NAŠIH PROSTORA	60
5.1 Naselja.....	60
5.2. Vakufi.....	64

5.3.	Arhitektura	64
5.4.	Arhitektonski stilovi	65
5.5	Džamije	68
5.6.	Mauzoleji – turbeta	70
5.7.	Bezistani i hamami	71
5.8.	Medrese i karavan-saraji	72
5.9.	Bazilikalni bezistani	73
5.10	Šadrvani i česme	74
5.11	Tvrđave	75
5.12	Mostovi	76
5.13	Putevi	77
5.14.	Arhitektura stanovanja	78
5.15.	Dekorativna umjetnost	80
5.16.	Kaligrafija i epigrafika	83
5.17.	Iluminiranje rukopisa	83
5.18.	Turska kuhinja	85
6.	OSMANLIJSKO NASLIJEĐE U DRUGIM DRŽAVAMA	85
ZAKLJUČAK	90	
LITERATURA	91	

ABSTRAKT

Islam, Arapi i Turci, dva carstva, svako u svojem vremenu i prostoru postojanja, oba kolosalna svojim veličinama i uticajem na kulturu Mediterana ali i mnogo šire. Kulturna višestoljetna zračenja Arapa i Turaka daleko prevazile prostore na kojima su ovi narodi opstali do današnjeg dana.

UVOD

Navršilo se stotinu godina od odlaska Osmanlijske države sa prostora većeg dijela Balkana. Godine 1352. Turci su prvi put kročili na tlo Evrope i na njemu su ostali približno 500 godina. U kulturi i istoriji Balkana ostavili su duboke tragove. Uz vojnu, političku i ekonomsku moć na svim osvojenim područjima, pored uspostave vlasti pokazivali su i stepen tolerancije prema pokorenim narodima koja zavrijeđuje ocjenu bez bilo kakvih predrasuda tim više što protok sada već velikog vremena od odlaska Osmanlija omogućava da se pažnja usmjeri na činjenice. Ove činjenice nedvosmisleno potvrđuju su pojам i praksa kulturne, religijske, jezičke i etničke tolerancije bile prisutne u obje islamske države na tlu Evrope. Činjenica je postojanje džamije, pravoslavne crkve, katoličke katedrale, jevrejske sinagoge starijih od stotinu pa i puno više godina na jednom mjestu u istom gradu, a sve ovo datira iz perioda Osmanlijske vlasti i upućuje na zaključak o postojanju koncepta multietničke, multikulturalne, multikonfesionalne državne zajednice. Osvajanja u tim vremena iz Evrope imala su sasvim drugačiji karakter, porobljeni narodi su u najboljem slučaju prisilno pokrštavani a ne rijetko i potpuno satirani.

U ovom radu se pokušava na što sveobuhvatniji način sagledati uticaj Osmanlija na kulturu Mediterana uz osrvt na istoriju prvog islamskog carstva, Arapskog, i zajedničku religiju islam. Kandidat je imao prilike upoznati područje Mediterana i posjetiti neka od zdanja koja su svojom monumentalonošću zavrijedila da budu dio svjetske kulturne baštine. Osmanlijski neimari su bili neumorni, računa se da je na Balkanu u vrijeme Osmanlijskog carstva izgrađeno preko 15 000 arhitektonskih zdanja. Vrijeme je mnogo toga razgradilo ali i nedobronamjernost ljudi u državama nastalim na ruševinama Osmanlijske države. Procjenjuje se da je ostalo oko 1500 istorijskih građevina u zemljama Balkana od kojih su mnoga neprocjenjivo kulturno blago i kao takva predstavljaju i izuzetnu turističku atrakciju. Ohrabruje postojanje planova da se dobrano uz pomoć Turske države ovo blago sačuva ali i još toliko toga obnovi što je na rubu nestanka. Impresivno je na koji način je Turska država zaštitila višeslojno kulturno naslijeđe prostora Male Azije bez obzira kojoj kulturi pripadalo.

1.ISLAM

Islam je monoteistička religija nastala u Arabiji u 7. st. učenjem Muhameda i njegovih sljedbenika. Muhamed je živjeo u Meki i pripadao je plemenu Kurejšija koji su bili pagani. Muhamed je provodio vrijeme u osami i razmišljanju kada je primio prve riječi objave od meleka Džibrila. Slanje ove objave je potrajalo 23 godine i sačuvano je u Kur'anu. Muhamed je stekao ubjedjenje u dužnost propovjedanja nove vjere koja priznaje jednog boga i protivi se idolopoklonstvu pagana, islam na arapskom znači pokornost božjoj volji a Muhamedovi sljedbenici se nazivaju muslimanima što označava one koji se pokoravaju božjoj volji. Prvi Muhamedov obraćenik je bila njegova žena Hatidža. Među prvima koji su primili novu vjeru bili su Muhamedova duhovna djeca Zejd i Alija i njegov drug Ebu Bekr, koji je dokazao izuzetnu čvrstinu u novoj vjeri. Ebu Bekr je svu svoju imovinu potrošio otkupljujući robe koji su prešli na islam da ih gospodari ne bi zlostavlјali. Između prvih obraćenika koji su se priključili pravovjernima su Sad b. Ebi Vekas (budući osvajač Persije), Zubejr b. Ajam i njegova žena poslanikova rođaka, Taha, kasnije veliki ratnik za vjeru, i budući treći kalifa Osman. Osim pomenutih i još malobrojnih pristalica među siromašnim stanovnicima Meke, Muhamed uprkos javnom propovjedanju i upornosti nije naišao odmah na veći odaziv.¹

Kurejšije su u Meki bili pripadnici rodovske aristokratij koji su se bavili trgovinom i postali su individualni vlasnici plodne zemlje na oazama i pretvarali su se polagano u feudalni sloj. Oni su vršili nadzor nad hramom Ćaba ili Kaba, gdje se čuva crni meteorit , stari fetiš, kojemu hodočaste svake godine arapska plemena. To se hodočašće naziva hadž, a vjernik hadžija. Kurejšije su negodovali u odnosu na Muhamedovo propovjedanje, izražavali su netpeljivost prema novoj vjeri do te mjere da je Muhamed 622. godine morao prebjegi iz Meke u Medinu. Od tog događaja računa se islamska era, hidžra. Stekavši u Medini mnogo pristalica, Muhamed je preuzeo pohod protiv Meke. Nakon kraćih borbi sklopljen je kompromis 630. godine kojim je Muhamed priznao Ćabu za vrhovno svetilište i propisao svim svojim sljedbenicima hadž, a Meka je primila novu vjeru i postala centar širenja islama. Muhamedova vjerska nauka sadrži malo dogmatskih, ali mnogo pravno-moralnih elemenata iz religije arap. predislamsog perioda, džahilijeta što na arapskom znači neprosvećenost . Muslimanima je naloženo vjerovanje u jednog boga, Alaha, u njegove meleke (anđele), u božje poslanike od Adema (Adama), preko Nuhe (Noe), Ibrahima (Abrahama), Muse (Mojsija) i Ise (Isusa) do Muhameda, u sudnji dan i kader (sudbinsko predodređenje). Muhamed je za muslimane najveći i posljednji božiji prorok (Rasul Allah). Muhamed je umro u 63. godini, do tada veći dio Arabije je bio muslimanski. U rasponu od jednog stoljeća od Muhamedove smrti islam se proširio od Španije na zapadu do Kine na istoku.

¹ Thomas, W. A., *Povijest islama*, Oslobođenje, Sarajevo, 1990., str. 35-37.

U kompleksu islamskih propisa pet ih se smatra centralnim i osnovnim. Prvi od njih je šehada ili svjedočenje, ispovjedanje vjere u kome musliman svjedoči da nema boga osim Alaha i da je Muhamed Alahov poslanik. Ova tvrdnja jedinstva i jedinstvenosti boga i Muhamedovog poslaništva je osnov vjerovanja u islamu i svaki čovjek koji to prihvata, treba da se smatra muslimanom. Drugi od pet stubova islama je namaz ili molitva koja može biti dua ili lična odnosno spontana molitva. Druga, salat, je ritualna molitva koja se sastoji od određenih riječi ili pokreta a izvodi se pet puta dnevno. Onaj koji se moli mora biti u stanju ritualne čistote, na ritualno čistom mjestu, i okrenut prema Meki, Prorokovom rodnom mjestu. Sama molitva se sastoji iz ispovjedanja vjere i nekih dijelova iz Kur'ana. Ezan je poziv na molitvu sa vrha džamijskog minareta. Treći stub islama je zekat. Jedno od najvažnijih načela islama je da sve stvari konačno pripadaju Bogu i da je zato bogatstvo koje ljudi imaju amanat od Boga. Riječ zekat znači čišćenje ili rast. Imovina se čisti izdvajanjem jednog dijela za potrebe siromašnih.²

Slika br. 1 : Meka

Izvor : <http://volimpodgoricu.me/2015/08/21/na-hadz-odlazi-82-vjernika-iz-crne-gore/>
(datum konekcije 28.10.2015., u 18: 20h)

Četvrti stub vjere je post, a odnosi se na post u devetom mjesecu muslimanske godine, ramazanu čega se svi odrasli muslimani moraju pridržavati, izuzev staraca i bolesnih. Muslimani poste od zore do zalaska sunca, uzdržavajući se pri tome od hrane, pića i seksualnih odnosa. Post je sredstvo duhovnog samočišćenja. Ustezanje od ovozemaljskih zadovoljstava, makar i na kratko, obogaćuje duhovni život. Peti stub islama je hadž. Godišnje hodočašće u Meku ili hadž, dužnost je samo onih koji zdravstveno i imovinski su u stanju da ga obave. Hodočasnici nose posebnu jednostavnu odjeću koja uklanja klasne i kulturne razlike. Završetak hadža se obilježava praznikom Kurban-bajrama, koji se proslavlja namazom i poklonima.

² Islam.// Opća enciklopedija, Svezak 3, JLZ., Zagreb, 1977., str. 689.

Kuran je zbirka riječi koje je Bog objavio Muhamedu preko meleka Džibrila. Muhamed ih je zapamtilo i izdiktirao svojim drugovima . Za Poslanikovog života tekst Kur'ana je nekoliko puta provjeravan. Niti jedna riječ u 114 poglavlja ili sura nije izmjenjena u toku prethodnih stoljeća. Kur'an na arapskom znači čitanje ili recitiranje. Kur'an je objavio Bog na arapskom jeziku, u bliskom stilu koji je koristila aristokratija Kurejšija iz Meke. Kur'an je posljednja Božija riječ, glavni je izvor vjere i prakse muslimana. Bavi se svim temama koje se tiču ljudskih bića i to mudrosti, vjere, molitve i zakona. Njegova osnovna tema je odnos Boga i njegovih stvorenja. Kur'an daje detaljna uputstva za pravedno društvo, ispravno ljudsko ponašanje i pravičan ekonomski sistem.

„Kur'an se u misli svog Prenosioca pojavljuje kao povratak na abramovsku Objavu, na autentičnu Božju poruku. On međutim odbija da tu Objavu prizna u Tori i Evandelju, u očima muslimanskih vjernika, to su knjige koje je čovjek priredio. Od tada kur'anski tekst dobiva karakteristiku absolutnog, u pravom smislu riječi“³

„Islam je vjera sastavljena od niza zabrana i dozvola, obaveznih i neobaveznih, pohvalnih i pokušenih stvari, a koja čovjeku daje sve ono što mu je potrebno za uzdizanje. Ova vrsta svjetonazora proizašla iz teksta kur'anskih učenja, života Božijeg Poslanika i Božijih miljenika, poučava čovjeka kako da živi i kako da izabere ispravan put i metodu življenja, a sa druge strane kod njega oblikuje poseban pogled na svijet i život u okruženju, kvalitetno iskorištavanje Božijih blagodati i način međudjelovanja sa ostalim kulturama i civilizacijama“⁴.

„Muhammed ur-resul ullah (nema boga osim Alaha, Muhamed je božiji poslanik). Ovo su prve riječi koje dopru do muslimanskog novorođenčeta, a one su i posledje koje se izgovaraju na čovjekovom grobu. Između ova dva događaja ove se riječi najčešće ponavljaju. One se javljaju i u mujezinovom pozivu na molitvu, koji se više puta u jednom danu ponavlja sa vrha minareta. Islam se uglavnom zadovoljava usmenim isповједanjem vjere. Prihvati li se formula jednom i ponavlja li se , osoba je nominalno musliman“⁵

Islam je ujedinio zavađena arapska plemena i pomogao u stvaranju moćne arapske države. Vladajuća nomenklatura iskoristila je raspaljeni vjerski fanatizam širokih masa i ideju o svetom ratu, džihadu, za osvajanje velikih teritorija na zapadu i istoku . Muhamedovo učenje o sudbini, kismetu, koju nije moguće izbjegći , uz čvrsto uvjerenje da će svaki onaj koji pogine u borbi za Alaha doživjeti oprost svih grijehova i da će prijeći odmah u uživanje rajske slasti, stvorili su snažnu psihološku osnovu za najodvažnije ratne poduhvate. Sveti rat, džihad, podignut je na dostojanstveni šesti stub islama.

³ Smailagić, N. , *Klasična kultura islama*, LS, Zagreb, 1976.

⁴ Džanahmedi, F., *Historija islamske culture i civilizacije* , Mulla Sadra, Sarajevo, 2013., str. 48.

⁵ Hiti, F., *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973., str. 104.

2.ARAPI I ISLAM

2.1.Arapska osvajanja

Arabija je jedna ogromna, ali pasivna i pusta zemlja. Tri četvrtine Arabije zapremaju pustinje u kojima vlada užasna žega i pješčane oluje koje onemogućavaju život ljudima. Jemen na jugu je najplodnija oblast Arabije. Zbog ovakvih uslova Arabija nikada nije privlačila pažnju ni jednog osvajačkog naroda. Većinu stanovništva Arabije činili su Beduini ili Nomadi koji su prebivali pod šatorima i tumarali po zemlji ne bi li napasli stoku po krševima koje nekada orosi kiša tako da se zazelene a zdenci napune vodom. Život Arabije cvjetao je u oazama koje su često bile razlog žestokih okršaja među nomadima radi prevlasti nad vodom koja u pustinji znači život. Prije Islama Arapi nisu nikada istupali na pozornicu svjetske istorije niti dolazili do izražaja među drugim narodima. Muhamed je bio sin ove pustinje a islam je sve preokrenuo.

Srednji vijek je u znaku naroda Arabije koji je zagospodario većim dijelom tadašnjeg kulturnog svijeta. Tu je ponikla i islamska vjera kojoj danas pripada 1.5 milijarda stanovnika. Arapsko ime je ime osvajača koji su u toku jednog stoljeća od pojave islama zavladali ogromnim prostorima od Atlantika do Kine. Arapi nisu samo stvorili carstvo već i izgradili kulturu. Baštinivši stare civilizacije sa obala Tigra, Eufrata i Nila, asimilirajući osobine grčko-rimske kulture Arapi su posredovali u prenošenju intelektualnih vrijednosti srednjovjekovnoj Evropi što će pomoći buđenju zapadnog svijeta i utrti put renesansi.

Muhamed je smatrao da se bori za svetu stvar, ovakvo mišljenje su imali i njegovi nasljednici. Prvi kalifi pokazali su se kao veoma sposobni vladari i vodili su mudru politiku. Otpori već uzdrmane Vizantije i Sasanidskog carstva (Persije) bili su isuviše slabi pred narastajućom moći Arapa. Pred kraj Muhamedovog života gotovo čitavo Arapsko poluostrvo činilo je jedinstvenu državu. Za vrijeme njegovih nasljednika, izabranih kalifa (Hulafei rašidin) koji su vladali od 632. do 661. godine arapska vlast se proširila na Siriju, Palestinu, Irak, Persiju, Zakavkazje, Egipat i prodrla u sjevernu Afriku. Ova epoha nazvana je zlatnim razdobljem islama. Za vrijeme vladavine Omejada (arapski Umejje, 661-750) i Abasida (arapski Abbasija, 749-1258) Arapi su osvojili zapadni dio sjeverne Afrike, Španiju, zemlje oko južnog dijela Kaspijskog jezera a uz ovo umiješali su se u unutrašnje poslove okolnih država, a zavladali su Avganistanom, velikim dijelom Indije i centralne Azije sve do Inda, Buhare i Samarkanda. Bagdad, Damask, Meka, Kairo, Kordoba i Samarkand bili su istaknuti centri islamske kulture, koja će snažno uticati na hrišćanski Zapad i prenijeti istom odavno zaboravljenou kulturno naslijede antičkog doba.⁶

⁶ Opća enciklopedija, op.cit., str. 670.

Slika br. 2 : Kalifat oko 750.

Izvor : https://sr.wikipedia.org/wiki/Омејадски_калифат#/media/File:Umayyad750ADloc.png
(datum konekcije 29.10.2015., u 20: 43h)

2.2. Islamska civilizacija i kultura

Riječ civilizacija ima mnogo značenja, međutim, naučnici se uglavnom slažu da označava vrijeme od kojeg ljudi prelaze u fazu naseljavanja gradova i počinju živjeti u njima. Stoga ovaj termin između ostalog označava uljudnost. Ovaj termin potiče od latinske riječi *civis* ili *civitas* što odgovara pojmu građanin (engleski *civility*). Arapska riječ pojma civilizacija je *el-hadare* a označava boravljenje ili življenje u gradu. Nasuprot ovome je nomadstvo ili nomadski način života. Kod književnika i leksikologa riječ biti civiliziran znači imati društveni odgoj ili postati građanin i dostići visoki stepen društvenog odgoja. Dakle formiranjem gradova udaren je temelj osnivanju civilizirane društvene zajednice. Čovjek svoj uspjeh i opstanak temelji na razumu i razvoju znanja.⁷

Kultura predstavlja uzvišen, univerzalan i sveobuhvatan pojam koji označava sve ono što se dešava u čovjekovoj okolini i što obuhvata njegov život. Temelj civilizacije bilo kojeg naroda počiva na osnovama kulture.

Islamska civilizacija i kultura svoj razvoj duguju zalaganju i trudu različitih naroda, od kojih je svaki u skladu sa svojom prošlošću i civilizacijskim mogućnostima odigrao značajnu ulogu. Svojim osvajanjima muslimanski ratnici međusobno su približili središta različitih civilizacija i kultura. Nomadski Arapi su preuzeeli i asimirali elemente predislamskih civilizacija : vizantije, egipta, persije, sirijske. Islamska civilizacija je tako naslijedila civilizacijsko-kulturne tekovine

⁷ Džanahmedi, F., op.cit., str. 15-16.

Istoka i Zapada. Zahvaljujući islamskoj toleranciji došlo je do očuvanja elemenata više civilizacija kao : jevrejske, koptske, iranske, grčke, indijske pa čak i kineske. Ovim je islamska civilizacija nadišla geografske granice i na području velike islamske države stvorila sintezu najljepšeg i najboljeg.

2.3. Razvoj nauke i filozofije

Jedan od najvažnijih istorijskih događaja, koji je odigrao najznačajniju ulogu u oblikovanju i razvoju islamske civilizacije bio je naučni pokret, odnosno preporod u islamskom svijetu. Arapski jezik i pismo rašireni su po čitavom carstvu kalifa, arapska umjetnost, književnost, prirodne nauke i pravo ne mogu se više nazivati arapskim u strogom smislu riječi, nego upravo islamskim, jer je religija glavna veza u kulturnoj simbiozi te velike mnogonarodne države. Arapski društveni život i shvaćanja pretrpjeli su jak uticaj mnogo starijih kultura (sirijske, grčke, persijske) pa su najpoznatiji arapski naučnici i umjetnici porijeklom iz drugih naroda. Sa protokom vremena islamska nauka se razvila i nastaje bogata teološko-pravna literatura koja obuhvaća Ilmikemal, nauku o vjerovanju (teologiju u užem smislu), Ilmi tesavyuf, nauku o moralu, i Ilmi fikh, nauku o islamskom pravu. Islamsku nauku tumačili su naučnici uleme koji su bili u isti mah teolozi i pravnici. U doba najvećeg razvoja islamske nauke (8.- 9. st.) razvile su se četiri pravničke škole mezheb, čiji se predstavnici nazivaju imamima.⁸

Kur'an je izvor islamske nauke, ujedno i sveta knjiga sa osnovnim vjerskim, moralnim, građanskim i kaznenim zakonom. Hadis je predaja o Muhamedovom djelovanju i učenju. Idžma je jednodušno rješenje svih islamskih teologa o nekom određenom problemu.

,Plemeniti Kur'an je jedan od najvažnijih božanskih izvora , koji usmjerava ljude prema učenju i izučavanju te neprekidno od njih traži da razmišljaju o univerzumu i tajnama njegovih ajeta. U Kur'anu se više puta ističe prednost učenih i njihov položaj, čak toliko da svjedočenje onih koji posjeduju znanje se stavlja odmah iza svjedočenja Boga i meleka.“⁹

Kako je pomenuto najveći razvoj nauka u islamskom svijetu doživljava u 8. i 9. stoljeću. Kalif Mamun (813-833) ostaje zabilježen u istoriji kao veliki pobornik širenja nauke starih Grka među muslimanima. Postoji i priča nastala u 10. stoljeću koja objašnjava nastanak nauke i filozofije u islamu. Sve je počelo sa snom koji je usnio abasidski kalif al Mamun. U snu je video čovjeka blijede puti i rumenih obraza, visoka čela, sastavljenih obrva, čelavog , plavih očiju i ugodne pojave. Pun strahopštovanja al Mamun ga je upitao koje on. Čovjek mu je odgovorio da je on Aristotel . Oduševljen odgovorom i očekujući da sazna više, al Mamun mu je postavio pitanje šta je dobro. Aristotel mu je odgovorio da je dobro ono što je dobro po razumu. Zatim ga je al Mamun pitao šta je slijedeće dobro, a Aristotel mu je odgovorio da je dobro ono što je dobro po zakonima. Al Mamun je ponovo pitao šta je dobro dalje, Aristotel je odgovorio da je dobro ono što ljudi smatraju dobrom. Zatim je Aristotel savjetovao al Mamuna da cijeni sve one koje ga

⁸ Opća enciklopedija, op.cit., str. 690.

⁹ Džanahmedi, F., op.cit. str. 98-99.

mogu uputiti u tajne alhemije. Savjetovao mu je i da se pridržava učenja o jednoboštvu. Po pričanju bibliografa Ibn an Nedima, potaknut ovim snom, al Mamun je potražio knjige starih filozofa i naredio da se prevedu na arapski jezik.¹⁰

Godine 762. centar kalifata prelazi iz Damaska u Bagdad, bliže prisustvu na dvoru veoma stručnih i obrazovanih iranskih vezira i savjetnika. Kalif al Mamun je bio poznat po nastojanjima da se nauka starih Grka proširi među muslimanima. Za vrijeme ovog vladara Državna biblioteka u Bagdadu postaje centar prevodenja na arapski jezik. Kulminacija naučnog poduhvata za vladavine al Mamuna je rad Naučnog instituta. Bilo bi nepravedno ne pomenuti i istaknute pobornike razvoja nauke, prethodnike al Mamuna, kalife al Mansura (754-755) i al Rašida (786- 809) koji su nabavljali knjige iz Vizantije i Grčke i naredili njihovo prevodenje na arapski jezik. Prevodenje će svoju kulminaciju dostići u periodu polovine 8. do kraja 10. stoljeća. Centralno mjesto prevodenja bila pomenuta Državna biblioteka u Bagdadu nazvana Bejt al Hikma, a prevodioci su bili pripadnici raznih naroda i to veoma stručni u raznim oblastima naučnih disciplina. Između ostalih prevođena su djela Hipokrita, Ptolomeja, Euklida i Aristotela. Islamska nauka postaje nastavak postojeće grčke tradicije koja je bila na rubu nestanka. Poduhvati učinjeni u zlatnom dobu islamske civilizacije na polju nauke i filozofije koji imaju veoma opsežan značaj mogu se objasniti dubokom, iskonskom znatiželjom čovjeka a ne kao slučajne posljedice znatiželje malog broja ljudi ma koliko oni bili moćni. Bagdad centar kalifata u vrijeme Abasida je bio pod snažnim uticajem aleksandrijske škole sa jedne strane a drugi uticaj dolazi iz Džundišapura (Iran), poznatom centru medicine. Džudinšapur pruža utočište Nestorijancima protjeranim iz Edese 489. Priliv grčkih ideja dolazi od neoplatoničara kojima je škola u Atini zatvorena 529. Grad Džundišapur postaje centar nauke u kojem će se mijesati grčke, persijske, starosirijske, jevrejske i indijske ideje. Visoki intelektualci kao što je bio nestorijanac Džibrail ibn Bahtišu, čelnik medicinske škole u Džundišapuru biva pozvan u Bagdad 765. godine gdje postaje lični ljekar kalife al Mansura. Džibrail za vrijeme kalife al Rašida gradi bolnicu u Bagdadu koja postaje uzor mnogim drugim bolnicama u Bagdadu i islamskom svijetu. Snažan razvoj doživljavaju astronomija, matematika, geografija. Nauka koja je dolazila iz Grčke nailazila je i na otpor uticajnih religioznih mislica kao što je bio Al Gazali pripadnik religiozne nauke kalam. Ipak, čak i Al Gazali, koga su često okrivljivali za stagnaciju nauke i filozofije, duboko je vjerovao i često ponavljao da grčka logika mora prethoditi izučavanju vjerskih disciplina kalama i pravnih nauka. Ovakvim stavom aristotelovske logike on je otvorio vrata širokom prodiranju drugih dijelova Aristotelove filozofije u različite religiozne discipline. Ovo je imalo za posljedicu da se u važnim centrima muslimanskog obrazovanja kao što je Univerzitet Azhar u Kairu, aristotelovska logika tumači sve do danas.¹¹

Grčka nauka u islamskom svijetu je ne samo oživjela i razvila se već je i pokazan ogroman interes za samim njenim korjenima. Arapi su podigli iz pepela tekovine antičke Grčke svojim interesovanjem za duhovna dostaiguća koja su bila na rubu nestanka. Evropa je od pada

¹⁰ Bernard, L. et al., *Svijet islama*, Vuk Karadžić, Beograd, 1979., str. 185.

¹¹ Ibid., str. 186-187.

Zapadnog Rimskog carstva sve do početka Novog vijeka bila u stanju kolapsa i nazadovanja kulturno i civilizacijski. Intelektualna dostignuća ponovo su oživjela u doba Renesanse i to u dobroj mjeri zahvaljujući Arapima koji su svojim djelovanjem trajno zadužili Zapad prenošenjem zaboravljenih dostignuća antičkog svijeta Evropi.

Temelj islamske filozofije postavio je Jakub ibn Ishak (umro oko 870). Bio je pripadnik arapske aristokratije a otac mu je bio guverner Kufe. Jakub ibn Ishak je izuzetno cijenio grčku nauku i filozofiju. Smatrao je da treba bez ustručavanja priznavati istinu ma iz kojeg izvora dolazila pa i tada ako potiče od prethodnih generacija ali i drugih naroda. Ovim stavovima on se obraćao kao musliman, muslimanskom čitatelju i time udario osnove islamske filozofije postigavši izmirenje islamske doktrine i neoplatonističke verzije grčke filozofije. Jakub-ibn Ishak je zbog svojih stavova prozvan fejlesuf – filozof koji slijedi grčku tradiciju. Kasniji islamski filozofi su bili još odaniji pomenutim vrijednostima. Al Farabi (umro 950) otvoreno je propovjedao da je dijalektička argumentacija islamske teologije manje vrijedna od logičkih metoda. Abu Bakr ar Razi (umro 925) bio je filozof i ljekar, imao je jeretičke poglede prema svim tada poznatim religijama. Matematičari, astronomi i ljekari su tvrdili da njihov rad otkriva dokaze božije mudrosti i prezrije su gledali na one koji su se bavili vjerskom naukom jer su ovi pogrešno shvatali autoritet kao istinsko znanje.¹²

Riznice islamske nauke tek se počinju otvarati. U Istanbulu postoji više od osamdeset džamijskih biblioteka sa desetinama hiljada rukopisa vezanih za nauku. Druge slične zbirke postoje u Kairu, Damasku, Mosulu, Bagdadu, Iranu, Indiji. Posebno je polje medicine još uvek nesagledano. Arapi nisu samo prevodili stare medicinske knjige nego su ih komentarisali i obogaćivali svojim znanjem. Arapski jezik je od sredine osmog do sedamnaestog stoljeća bio jezik najviše zastupljen u nauci.

Arapi su dali nemjerljiv doprinos i na polju naučnih disciplina kao što su matematika i astronomija. U Bagdadu, al Hvarezmi oko 825. sastavlja arapski pregled indijske aritmetike čiji je autor Džamašid ibn Masud al Kaši inače Persijanac koji svojim djelom „Uvod u aritmetiku“ na jasan način sastavlja priručnik namijenjen trgovcima, činovnicima, astronomima i teoretičarima. Aritmetičar iz Damaska al Uklidisija obrađuje decimalne razlomke koji su se pojavili u islamskom svijetu u 10. stoljeću. Što se tiče arapske geometrije tu nema dvojbe jer je ona po porijeklu, metodama i terminologiji bila grčka (Euklid, Arhimed, Apolonije). Pomen zaslužuju veliki islamski matematičari Omar Hajam i Nasir ad Din at Tusiju kao istraživači Euklidovih pojmove srazmjera i proporcije koji uvode iracionalni broj. Matematika je u arapskom svijetu imala svoju primjenu u mehanici. To je zapravo nastavak dijela grčkih autora Herona iz Aleksandrije i Filona iz Vizanta. Praktična primjena se može dokazati primjerima

¹² Ibid.

konstruisanja mehaničkih naprava (satova, mjernih sudova, česmi, pumpi za vodu) sve do planova za regulaciju toka Nila.¹³

U astronomiji Arapi su od Ptolomeja naslijedili pojam ispitivanja, to jest sistem sopstvenih mjerena oslonjen na mjerene prethodnika. Nakon prijevoda na arapski Ptolomejevog djela „Almagest“, arapska astronomija je doživjela izuzetan procvat. Almagest predstavlja najznačajniji izvor informacija o staroj grčkoj astronomiji koji sačuvan zahvaljujući arapima. Opservatorije za promatranje neba i mjerena su podignute u Bagdadu i Damasku. Astronom Habaš al Hasib u vrijeme abasidske vladavine je promatrao pomračenja sunca i mjeseca, kao i kretanje planeta. Za vrijeme Al Mamunove vladavine grupa astronoma je sastavila astronomske tablice. Čuveni astronom, as Sufi je 969. godine izvršio niz astronomskih posmatranja u svrhu određivanja godišnjih doba. U Meragi (Azerbejdžan) je oko 1259. izgrađena prva prava opservatorija kojom je rukovodio astronom Nasir ad Din ad Tusi koji je okupio grupu astronoma iz čitavog islamskog svijeta pa je među njima bio čak i astronom iz Kine. Ova astronomska opservatorija je imala biblioteku a u njoj su se pravili i instrumenti za posmatranje neba kao : astrolabi, kvadranti i armilarne sfere. Sultan Ulug Beg je u 15. stoljeću osnovao opservatoriju u Samarkandu koja je sačuvana do danas.

Prije pojave Islama postojala je samo jedna veća poznata astronomska opservatorija i to u Aleksandriji. Arapi su u svom carstvu podigli veliki broj opservatorija od kojih čak 19 spada u velike opservatorije. Za pomenutu opservatoriju Ulug Bega u Samarkandu se kaže da je imala do tada najbolje instrumente u svijetu sa astronomskim kvadrantom prečnika većim od prečnika kupole Aja Sofije u Istanbulu.¹⁴

Arapski naučnici su imali duboko poštovanje prema svojim grčkim učiteljima ali ipak nisu samo slijepo slijedili svoje slavne prethodnike već su i sami istraživali. Velikane kao što je bio Ptolomej smatrali su ljudskim bićem koje može i pogriješiti, a to je podrazumjevalo kritiku i ispravljanje. Arapi su dali veliki doprinos na polju matematike i astronomije sopstvenim posmatranjima. Koristili su grčke i persijske izvore i unaprijedili su Ptolomejev geocentrični sistem svijeta. Otkrili su nove metode računanja a poznavali su i sfernu trigonometriju. Arapi su postavili neoplatonski sistem svijeta, uporediv sa Kopernikovim. Od drevnih arapskih astronoma ostala su imena mnogih zvijezda stajačica kao Alnilam, Alnitak, Adhara i dr. Ovo je rezultat njihovog posmatranja zvijezda tokom više generacija. Sjaj arapske civilizacije sa Istoka stigao je na Zapad zahvaljujući protjeranom od Abasida, Abd er Rahmanu, Omajadu koji je skloniše našao u Španiji.

¹³ Bernard, L. at al., op.cit., str. 188-190.

¹⁴ Smailagić, N., op.cit., str. 542-548

Slika br. 3 : Ulug begova opservatorija u Samarkandu

Izvor : <http://www.lindahall.org/ulugh-beg/> (datum konekcije 02.11.2015., u 18: 28h)

Izuzetno mnogo dodira Arapskog svijeta i Zapada bilo je za vrijeme krstaških ratova koji su vođeni u epohi mračnog doba Evrope. Primjer supeiornosti islamske medicine je zapisao arapski vitez Usama ibn Munkiz rođen 1095. u Šejzaru (Sirija), umro na dvoru čuvenog Saladina 1188., godinu nakon pada Jerusalima u islamske ruke. On je opisao franačkog ljekara koji je liječio hrišćanskog viteza povrijeđene noge na taj način da je dao da mu se sjekirom odjeseče nogu poslije čega je hrišćanin odmah izdahnuo. Usama se nije mogao načuditi ovakvom neznanju hrišćanskih ljekara a u svojim uspomenama prilično detaljno opisuje i mnogo toga što hrišćane tog vremena čini apsolutno kulturno inferiornim u odnosu na Arape.¹⁵

U vrijeme krstaških ratova dogodio se i prvi mongolski prodor u zemlje islama (1218-1221) Arapski svijet se našao između dvije vatre. Pošast koja je došla iz daljina Azije najprije je opustošila prostore Kine, Rusije, Istočne Evrope i preplavila Persiju. Ime te pošasti arapski istoričar Ibn al Atir jedva je smio da izgovori. Bio je to Džingis-kan. Ibn al Atir u svom djelu Savršena istorija, objavljuje da se na islam i muslimane obrušila smrt. Istoričar žali što se ikada i rodio jer bi bio pošteđen da gleda svojim očima taj užas. On ističe da svijet nije vidjeo takve strahote od kada je Alah stvorio Adema, a Nabukadonosorov pokolj sinova Izraela i razaranje Jerusalima nisu ništa u poređenju sa onim što se zabilo.¹⁶

U svom strašnom pohodu (1327-1242) Mongoli su prodrili do središnje Evrope porazivši prethodno vojske Ruskih knezova. Opustošeni su prostori Poljske, Češke, Moravske, Mađarske, Hrvatske, Bosne, Srbije, Crne Gore (Mongoli su bili pred bedemima Ulcinja 1242). Smrt kana Ogadaja učinala je da su se Mongoli počeli povlačiti iz Evrope. Istovremeno su strašan pohod nastavili prema Bagdadskom Kalifatu, Maloj Aziji i Siriji. Nakon neviđenih pohara i osvajanja ovih prostora opet ih je smrt glavnog kana Mangua (1259) omela da dovrše započeto, vjerovatno

¹⁵ Ibn Munkiz, U., *Knjiga pouke, sjećanje arapskog viteza*, Partenon, Beograd, 2008., str. 154-155.

¹⁶ Maluf, A., *Krstaški ratovi u očima Arapa*, Laguna, Beograd, 2006., str. 273.

osvajanje Egipta i pohod prema Evropi. Hulagu kan se povukao prema Persiji ostavivši manju vojnu formaciju Mongola koju su sasjekli mame lučki Turci na čelu sa egipatskim vojskovodom Bajbersom kod Ajn Džaluta (Palestina), 3. septembra 1260.

Mnogi smatraju da je ovom bitkom istorija izmjenjena jer se od ovog poraza Mongoli nikada nisu oporavili. Moguće da bi poslije osvajanja Egipta krenuli prema Evropi. Paradoksalno je ali u toku osmog Krstaškog rata, hrišćani su sarađivali sa Mongolima protiv muslimana, posebno papa i kralj Luj IX. Pokušavali su sa Mongolima spasiti Evropu od Islama a ispalio je obrnuto, Islam je spasio Evropu od Mongola.¹⁷

2.4. Mavarska Španija

Do kraja 7. stoljeća arapska plima je zahvatila sjevernu Afriku i ubrzo se prenijela na Španiju. Godine 711. Vojskovoda Tarik ibn Zijad je prešao Gibraltar sa oko 7000 vojnika, uglavnom islamizovanih Berbera. Nakon bitke kod Herez de la Frontere, 26. Jula 711. u kojoj je porazio vojsku Vizigota. Tarik je za samo četiri godine zauzeo gotovo čitavu Španiju. Ostao je hrišćanima samo uzak dio na sjeveru u podnožju Pirineja i Asturija. Kasnije su Arapi prešli i Pirineje, stigli sve do Poatjea u centralnoj Francuskoj gdje ih je u odlučnoj bitki porazio majordom Karlo Martel 732. Prvih decenija 8. stoljeća Arapi su imali imperiju veću nego što je bila i jedna do tada. Kordovački emirat je proglašen 756., a Španija je u vrijeme arapske vladavine doživjela izuzetan uspon privrede i kulture. Španci su arapske osvajače nazivali Mavrima (Morosi). Arapska Španija je najveći procvat doživjela u 10. stoljeću za vrijeme vladavine Abd al Rahmana koji je sebe proglašio kalifom 929. Od tada je Kordoba središte kalifata. Uz Kordobu centri arapske Španije su bili još Toledo, Sevilja, Granada i Valensija. Raspadom kalifata u 11. stoljeću na manje arapske državice počela je intenzivna borba Španaca za oslobođenje. Posljednje uporište Arapa na Iberijskom poluostrvu, Granada pala je tek 1492.

Razvoj intelektualnog života u islamskoj Španiji ima sličnosti sa ranijim razvojem na Istoku. Vladar al Hakam iz Kordobe može se uporediti sa al Mamunom koji je živjeo stoljeće ranije. Al Hakam je još za života i vladavine svog oca Abd ar Rahmana III (912-961) pokazivao izuzetan interes za unapređenje nauke i filozofije. Njegovi emisari su obilazili Egipat i Irak ali i ostale islamske zemlje sa zadatkom da prikupe što više knjiga. Al Hakam je u Kordobi uspio stvoriti biblioteku za koju je tvrdio da je ravna abasidskoj. Još za vrijeme Abd ar Rahmana III godine 952. Počinje prevođenje Dioskoridovog djela *Materia medica*, napisanog na grčkom jeziku, sa ilustracijama, a ovo djelo je bilo poklon vizantijskog cara. Međutim ovo djelo je već bilo poznato Anduluziji i Istoku jer je prevedeno ranije u Bagdadu. Zadatak je prevodilaca bio naći odgovarajuće arapske nazive za ljekove jer su ranije u Bagdadu grčki nazivi bili samo transkribovani. Nakon smrti al Hakama došlo je do stagnacije razvoja naučne misli u islamskoj Španiji uslijed velikog utjecaja ulema. Tek u dvanaestom stoljećeu dolazi ponovo do izuzetnog razvoja nauke i filozofije. Dvorski ljekar alhomadskog vladara Abu Jakuba (1163-1184), Ibn Tufejl je na

¹⁷ Fajfrić, Ž., *Istorija krstaških ratova*, CIP, Sremska Mitrovica, 2006., str. 381.

nagovor samog vladara nagovorio Averosa da napiše komentare za Aristotelova djela. Po ovim komentarima Averos je postao poznat latinskom Zapadu. On je imenovan za sudiju u Sevilji 1171. Averos je zajedno sa ljekarom Abu Mervanom ibn Zuhrom objavio opsežnu medicinsku enciklopediju. U tom vremenu je na polju astronomije djelovao al Bitruždi koji je bio i pomoćnik Ibn Tufejla na čiji nagovor dobija ideju da sačini neoptolomejski astronomski sistem u skladu sa aristotelovskim principima. Ovakvo stajalište zastupao je i Averos jer je i sam proučavao Ptolomejevu Almagestu i zaključio da je astronomija doba u kojem je živjeo u skladu sa proračunima ali ne i sa stvarnim stanjem. Drugim riječima vjerova je u autoritet Aristotela po kojem se nebeska tijela moraju okretati oko jedinstvenog centra svijeta. Još jedan velikan nauke iz Kordobe, Ibn Hazm je razvio pristup tumačenja islamskog prava unutar filozofije i religije. On je želio zaštiti božansko pravo od ljudskog prisvajanja i istovremeno odrediti područja zdrave racionalne misli. Po njemu religija je potpuno objasnjena Kur'anom i hadisom. Dakle niti jedno ljudsko biće nema prava u ime religije isticati vlastite napore i ljudi se trebaju pridržavati vjerskih propisa koje je postavio božanski autoritet. Ibn Hazmov stav znači odbacivanje autoriteta svih pravnih škola na Istoku što će omogućiti razvoj misli na području religije ali što je još važnije i razvoj misli svjetovne nauke u islamskoj Španiji. Arapsko-islamska Španija svojom kulturom zračila je prema evropskom Zapadu na početku i za vrijeme renesanse a taj uticaj osjećao se posebno u oblastima : književnosti, filozofije, matematičkih i prirodnih nauka, medicini, geografiji, pomorstvu, istoriji, arhitekturi i muzici. U oblasti književnosti je interesantan uticaj andaluzijske poezije na provansalske trubadure, zatim prelazak čitavih serija arapskih priča na područje Evrope. Pod snažnim uticajem islamske književnosti, kulture i misli, su bili i dvojica velikana renesanse književnici Dante Aligieri i Dovani Bokačo. Arapi Španije su poznavali i grčku pozorišnu književnost koju su takođe prenijeli hrišćanskoj Evropi. Islamska filozofija je usmjerila poglede hrišćanske Evrope u trinaestom stoljeću prema Aristotelu i podstakla na preuzimanje njegovih djela, traktata i komentara. Snažan odjek islamske filozofije u Evropi osjećao se interesovanjem za prevodenje na latinski jezik djela islamskih filozofa kao što su El Kindi, El Farabi, Ibn Sina, Ibn Rušd i El Gazali. Zapadna matematička djela doba renesanse sadrže imena El Havarizmija, El Hazina i El Hejsena čiji radovi su korišteni kao pouzdani izvori evropski naučnika sve do kraja sedamnaestog stoljeća. Krstaški ratovi su pokazali u kojoj mjeri su evropske mase neobrazovane posebno na polju medicine. Kontakti sa arapskim svijetom su rezultirali upoznavanjem arapske medicine koja je ranijim dodirom sa grčkom naukom doživjela procvat i interesovanje Zapada do te mjere da se u Andaluziji razvio veliki prevodilački pokret sa arapskog na latinski jezik. Prevedena su djela autora zlatnog doba arapske medicine kao što su Er Razi, Ali Abas el Medžusi i Ibn Sina. Vrhunac je prevodilačka aktivnost dostignuta u Toledu polovinom trinaestog stoljeća.¹⁸

Arapi predislamskog doba su pokazivali interes za geografiju i astronomiju. Staranjem ogromne islamske države ovaj interes je postao potreba poznavanja geografskih prilika. Arapi su izumili ili preuzeли i razvili precizne naučne aparate kao magnetnu iglu i sunčani sat. Primjer saradnje

¹⁸ Bernard, L. et al., op.cit., str. 194-196.

arapa i hrićana je rad geografa El Idrisija na dvoru Rodžera, kralja Sicilije. Djela arapskih geografa i putopisaca su bila jako korisna evropskim istraživačima renesansnog doba. Arapsko islamska kultura pružila je Zapadu i ogromno iskustvo u oblasti pomorskih vještina, posebno navigacije. Tako je utvrđeno da je Vasko de Gama koristio prevedena arapska djela o pomorstvu, a u službi je imao i iskusnog moreplovca muslimana. U oblasti istorije Zapad se oslonio na djela arapskih istoričara o čemu svjedoče brojni primjeri evropskih tekstova za koje se zna da potiču od arapskih izvora. Savremena Španija ali i druga područja južne Evrope sadrže duboke tragove arapskog uticaja u arhitekturi, muzici ali i krvi. Osvajač se nikada nije sasvim povlačio, manje ili više, dio njega je uvjek ostajao.

Slika br. 4 : Univerzitet sultana Jusufa I u Granadi iz 1349.

Izvor : http://www.virualtourist.com/travel/Europe/Spain/Granada-266541/Things_To_Do-Granada-Palacio_de_la_Madraza -BR-1. (datum konekcije 02.11.2015., u 19: 48h)

2.5.Islamske ustanove za obrazovanje

Potreba muslimana da posjeduju mjesto na kojem će činiti ibadet (potpuna pokornost Allahu) i obavezne vjerske dužnosti vezane za ibadet i središte u kojem bi se mogla održavati politička, kulturna i vojna okupljanja usmjerila je njihovu pažnju prema izgradnji džamija. Dakle od samog početka džamije nisu pravljene samo u svrhu bogosluženja, već su s nekoliko aspekata uživale poseban položaj u islamskoj civilizaciji. Džamije su služile i kao obrazovne ustanove. U islamskom svijetu sam čin podizanja džamije imao je izuzetan značaj. Jakubi, iranski istoričar pominje u Bagdadu čak tri hiljade džamija a putopisac Evli Čelebi piše „ Beograd ima dvije stotine i sedemdeset muslimanskih bogomolja „¹⁹ Ovi su podaci pretjerivanje pisaca, ali ipak govore o opsegu značaja džamija u jednom gradu. Sa povećanjem broja džamija u jednom gradu, glavna džamija se izdvajala od ostalih zbog svog političkog i bogoslužnog središnjeg položaja i imala je poseban položaj u društvu. Istorijski izvori potvrđuju da su upravo ove centralne ili džuma džamije bile mjesta gdje su se održavale nastave i kružoci. Pored učenja Kur'ana i hadisa bili su zastupljeni književnost i poezija. Bile su i mjesto naučnih rasprava i polemika. Pored

¹⁹ Čelebi, E., Putopis,CIP, Sarajevo, 1996., str. 87.

džamija građene su i biblioteke za vjerske ali i naučne potrebe. U kasnijim stoljećima postaje mjesto isključivo vjerskog karaktera.

Unutrašnjost džamija je jednostavna, nema klupa za vjernike, a pod je pokriven čilimima, jer se u nju ulazi bez obuće. Na jednom zidu, obično nasuprot glavnog ulaza, smješten je mihrab, ukrašena niša orjentisana u smjeru Meke, pred kojom se moli imam, a u njenoj blizini je mimber, povиšeno mjesto za propovjedanje izvedeno od rezbarenog drveta ili kamena. Unutrašnjost džamije bogata je ornamentima. Ispred džamije je obavezno ograđeno dvorište sa česmama a u istom se često nalaze turbeta (grobovi) muslimanskih odličnika. Uz džamije se uzdiže minaret, visoki toranj, sa kojeg mujezin poziva vjernike na molitvu. Prvu džamiju sagradio je Muhamed u Kubi kraj Medine. U Mekiji se prva džamija sastojala od niza trijemova oko pravougaonog dvorišta u kojem se nalazila Ćaba. Tip džamije sa trijemovima konačan oblik dobija u jednoj od najpoznatijih džamija Omejada u Damasku koja je postala uzor za mnoge slične građevine u prvom stoljeću arapskih osvajanja. Kasnije islamsko graditeljstvo je razvilo više tipova džamija. Seldžuci koji u 11. stoljeću prodiru u Iran, dodaju džamiji neke nove elemente : tradicionalnu kupolu obogaćuju rebrima, unutrašnjost ukrašavaju karakterističnom dekoracijom u obliku stalaktita, a uvode i veliku nadsvodenu nišu okrenutu prema dvorištu, koju su preuzeli od sasanidske arhitekture. Kod džamija Turskog Carstva očigledan je uticaj vizantijske arhitekture o čemu će biti riječi kasnije

Slika br. 5 : Velika džamija Omajada u Damasku iz 715.

Izvor : <http://www.miodragcolic.com/sirija-sirija> (datum konekcije 03.11.2015., u 16: 25h)

Zavija ili stub je dio džamije koji je zbog proširivanja i razvoja džamije postepeno oblikovan i koji je u istoriji islama igrao jako značajnu ulogu. Svaki naučnik ili profesor koji je držao predavanje u džamijama činio je to tako što bi se oslanjao na neki od stubova u džamiji okrenuvši se prema kibli (smijer prema Meki), a učenici bi se okupljali oko njega. Postepeno ukoliko bi profesori bili predani u održavanju nastave kod određenog stuba to mjesto bi bilo nazvano po njemu. Naprimjer, Ibrahim ibn Muhammed Naktavi je pedeset godina držao nastavu pored istog stuba. Običaj sjedenja pored stubova počeo je u sjevernoj Africi a traje i danas.

Mekteb ili kuttab je naziv islamske osnovnoškolske ustanove u kojoj su djeca učila čitati, pisati i učiti Kur'an sa osnovama vjere. U svijetu islama veoma rano je uvedeno obavezno osnovno obrazovanje za najmlađe. Džamije nisu bile pogodne za obrazovanje djece nižeg uzrasta iz razloga nemogućnosti kontrolisanja iste a odvojenoču od džamije izbjegnuta je mogućnost skrnavljenja. Navodi se da je osnivač mekteba izvjesni Selman Farsi što dokazuje da mektebi datiraju iz vremena Muhameda.

Medresa je škola viših studija. Prepostavka je da učenik medrese već zna cijeli Kur'an napamet. U medresi se izučava gramatika, logika retorika, matematika, istorija, a ponekad medicina i agronomija. Medresa se smatra više središtem nego mjestom studiranja. Veliki broj medresa širom svijeta podigli su islamski vladari. Mnoge medrese predstavljaju arhitektonске bisere, kao medrese u Maroku i Indiji. Fatimidi su pokrenuli razvoj obrazovanja u cijelom islamskom svijetu. Oni su osnivači čuvenog Al Azhara u Kairu. I prije Fatimida, postojale su medrese a najpoznatije su one koje su osnovali već pomenute kalife, Mamun i Mansur. Muslimanske medrese su bile pokretač za osnivanje evropskih univerziteta. Iz njih potiče i tradicija nošenja crnih mantija.²⁰

Univerziteti su u početku bili zapravo džamije kao mjesta gdje se održavala nastava. Protokom vremena značaj pojedinih džamija je postao toliki da su se svojim obrazovnim aktivnostima izdvojile a proširivanjem i dodavanjem drugih ustanova došlo je do preobražaja u islamske univezitete. Visoki naučni centri u islamskoj kulturi dobili su naziv džami'at (univerzitet). Među najpoznatije univezitete spada univerzitet u Kajrevanu koji su muslimani sagradili na sjeveru Afrike. Ova džamija je sagrađena pedesete godine po Hidžri. Godine sto četrnaeste od hidžre sagrađen je univerzitet Zejtunija u Tunisu. Dvanaest stoljeća studenti ovog univerziteta su prolazili obrazovni proces koji nije mijenjan sve dok nije došlo de reforme obrazovnog sistema po naredbi univerziteta Al Azhar. Kordobski univerzitet sa svojom velikom džamijom predstavlja sjećanje na Abdurahmana I i doba razvoja nauke muslimanske Španije. Među najveće islamske univerzitete spada i univerzitet Karavijin u Fesu, Maroko. Utemeljitelj ovog univerziteta je žena dobrotvor, Fatima bint Muhammed Fihri. Danas najpoznatiji univerzitet je u Kairu, Al Azhar, osnovan 982. godine (360. poslije Hidžre). Utemeljivači su Fatimidi, čiji je veliki vojskovođa Dževher Sakali izgradnjom Kaira, sagradio i džamiju koju je nazvao Azhar. Fatimidski kalif Muzidinulah je uz pomoć vjerskog pravnika Kadi Nu'mana projektirao ovaj univerzitet i kodificirao njegov obrazovni program. Fatimidski kalifi darivanjem velikog broja vakufa džamiji omogućili su izuzetan prosperitet ovog univerziteta sve dok osmanlijski sultan Selim I nije osvojio Egipat i veliki broj knjiga ovog univerzitea prenio u Istanbul. Tada je i veliki broj naučnika morao napusti Al Azhar i preseliti se u Istanbul. Danas je nekadašnji ugled ovog univerziteta u islamskom svijetu ponovo vraćen zahvaljujući kasnijem buđenju egipatskog društva.²¹

²⁰ Medresa./ Enciklopedija islama, Libris, Sarajevo, 2010., str. 370.

²¹ Džanahmedi, F., op.cit. str. 173-178.

Al Azhar je izuzetno zanimljiva džamija. Početak gradnje datira iz 971. godine, a ova monumentalna građevina je više puta rekonstruisana i restaurirana. U njoj je prije više od hiljadu godina (974.) osnovan najstariji univerzitet na svijetu. Pored džamije nalazila se i velika dvorana u kojoj su držana predavanja. Oko unutrašnjeg dvorišta su se nalazile prostorije za smještaj studenata. Al Alzhar predstavlja jedinstveno arhitektonsko riješenje sa šiljastom kupolom na ulazu uz neprekidne trake arapskih natpisa u reljefu građevine.²²

Ribat ili rabat je izvorno bila vojna zgrada, odnosno velika vojna tvrđava pravljena za odbranu islamskih zemalja. Učvršćivanjem islamskih država i smanjenjem opasnosti od neprijatelja ove su građevine služile muslimanima za okupljanja u vjerske svrhe ali i mjesta za slušanje učenih ljudi i sticanje znanja.

Kuće učenjaka su uvijek u svim civilizacijama služile kao mjesta za okupljanje ljubitelja nauke. Poznato je da i Poslanik dok još nije bila uspostavljena islamska država, niti sagrađena džamija svoja predavanja je obavljao u kući izvjesnog Arkama ibn Ebi Arkama. Ova kuća se smatra prvim vjerskim obrazovnim središte. Kuće imama su služile za okupljanja i druženja obrazovnog karaktera. Postepeno kuće velikana, vladara kao pobornika nauke postaju centri okupljanja naučnika i studenata.²³

Knjižare su osnivane izuzetno mnogo u vrijeme abasida. Knjižare su bile centri okupljanja ljudi željnih znanja ali i naučnika. U knjižarama se učilo i diskutovalo. Među učenim prodavcima knjiga bilo je i onih koji su islamskoj civilizaciji podarili veoma vrijedna djela. Tako je Ibn Nedim napisao knjigu El-Fihrist i unaprijedio svijet nauke time što je u svojoj knjizi zabilježio naslove hiljade knjiga koje su tokom istorije nestale ili su imena njihovih autora uništena. Zahvaljujući ovoj knjizi danas je moguće ponovo upoznati djela islamske ali i drugih civilizacija.

Generalna konferencija UNESCO-a je 1962. na svom dvanaestom zasjedanju usvojila predlog kojim se tražilo da Egipatska nacionalna komisija UNESCO-a preuzeće na sebe zadatak proučavanja uticaja arapsko-islamske kulture na evropsku renesansu. Ovaj zadatak je bio povjeren grupi egipatskih eksperata iz raznih oblasti kulturnog stvaralaštva. Predmet proučavanja je bio period od dvanaestog do šesnaestog stoljeća sa akcentom na svjedočanstva o onim područjima evropske misli koja su bila pod neposrednim islamsko-arapskim uticajem. Proučavano je devet naučnih oblasti u kojima su arapi i islam dali nemjerljivi doprinos evropskoj nauci i kulturi. Te oblasti su : književnost, filozofija, prirodne nauke, medicina, geografija, pomorstvo, istorija, arhitektura, izrada umjetničkih predmeta i muzika. Nemjerljiv doprinos ovom istraživanju su dali Institut arapskih istraživanja Arapske lige u Kairu, i Akademija

²² Rouson, F. at al., *Svetska arhitektura, Građevinska knjiga*, Beograd, 1967., str.153.

²³ Džanahmedi, F., op.cit., str. 179.

islamskih nauka univerziteta Al Azhar u Kairu. Ovaj naučni rad dao je impresivne rezultate i preveden je sa arapskog na mnoge svjetske jezike.²⁴

Slika br. 6 : Univezitet Al Azhar u Kairu iz 970/72.

Izvor : <http://www2do2dgo.ru/msk/events/49926/lekciya-mongolikiy-mir-islamskoy-kultury>
(datum konekcije : 03.11.2015., u 18:19 h)

²⁴ Helefullah Ahmed, M. et al., *Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1987., str. 15-16.

3. TURCI

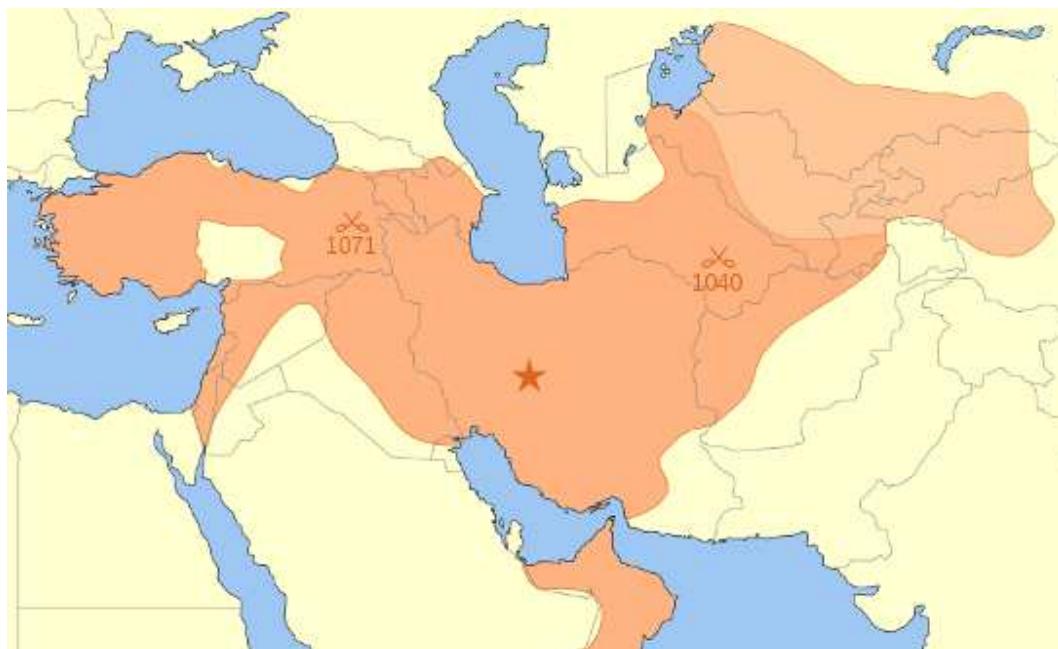
3.1. Seldžuci

Pradomovina Turaka je Altaj, odakle su sišli u plodne stepske zemlje visoravni koju danas poznajemo kao Turkmenistan. Turkestan (zemlja Turaka) ili Turan naseljavala su divlja nomadska plemena poznata po svojoj surovosti, a stari Grci su stanovnike Turana smatrali tiranima. Srođan narod Turcima su Ugguri koji se smatraju istočnim Turcima i čiji je jezik zapravo najstariji i najčistiji izvorni turski jezik. Najstarija istorija Turaka pominje vladara Oguz-hana, tvorca turske moći putem osvajanja i zakona. Oguz je vladao Turkestandom sve do Buhare (Persija). Oguz je iza sebe ostavio šest sinova od kojih iza jednog od njih potječu Turci Oguzi, drugog Turci Seldžuci, trećeg Turci Osmanlije. Ostalim sinovima koji poslije smrti Oguza odlaze na istok gubi se trag u istoriji. Godine 960., potomak Oguz-hana, Kara-han prelazi na islam zajedno sa još dvije hiljade porodica. Deseto stoljeće je u znaku uspona Seldžuka koji vladaju sa prostora Buhare. Oni su zavladali područjem od Kaspijskog jezera do Sredozemnog mora. Seldžuk, Tugrul-beg 1055. uzeo je vlast kalifa u Bagdadu i postao namjesnik svih muslimana. Tugrul-begov nećak, Alp Araslan godine 1063. na čelu turske konjice prelazi Eufrat i osvaja glavni grad Kapadokije, Cezareju. Hiljadu godina staro Vizantijsko carstvo je pred izazovom i opasnošću od novih osvajača, pokazaće se opasnijim kao ni jednim do tada. Dana 26. avgusta 1071. godine dolazi do teškog poraza vizantijske vojske kod Mancikerta od strane Seldžuka predvođenih Alp Arslanom. Vizantijski car Roman Diogen je bio zarobljen a godina 1071. se naziva kobnom za Vizantiju jer predstavlja presudan događaj za propast vizantijskog carstva. Najljepša ostavšta Alp Arslana je veliki vezir Nizamul-mulka koji će u gradovima : Isfahanu, Nišaburu, Mervu, Balhu, Heratu, Mosulu, Basri i Bagdadu podignuti škole i akademije od kojih je najpoznatija ona u Bagdadu nazvana po osnivaču Nizamija. Nasljednik Alp Arslana, Malik šah (1072-1092) je proširio državu na Siriju, Mesopotamiju i veliki dio Male Azije. U vrijeme Malik šaha država Seldžuka je bila na vrhuncu moći.²⁵

Pojava Turaka i njihovo masovno naseljavanje na području Srednjeg istoka i Male Azije, izazvali su od 11. do 12. stoljeća niz društveno-ekonomskih i etničkih promjena na tim prostorima. Sve veći prodor Turaka u prednju Aziju i osvajanje Jerusalima 1076. bili su jedan od povoda krstaških ratova. Poslije smrti Malik šaha njegovi nasljednici podijelili su državu Seldžuka na nekoliko manjih država, među kojima se isticao Ikonijski (Konijski) Sultanat poznat i kao Rumeljiski (obuhvatao je vizantijske provincije u Maloj Aziji) i Bagdadski Kalifat koji je obuhvatao današnje teritorije Iraka, Sirije, istočne Palestine i s.z. dio Irana. Komadanjem jedinstvene države Seldžuka oslabila je njihova osvajačka moć.

²⁵ Turci Seldžuci.// Vojna enciklopedija, Svezak 10, Vojnoizdavački zavod , Beograd, 1975., str. 170-171.

Slika br. 7 : Seldžučka država na vrhuncu moći 1092.

Izvor : <https://hr.wikipedia.org/wiki/Seldžuci> (datum konekcije : 04.11.2015., u 10: 14h)

U nizu bitaka (Nikeja, Dorileja, Hab, Hazart, Tel-es-Sakab) Seldžuci su pružili snažan otpor Krstašima i Vizantincima u prvom (1096-1144) i drugom (1145-1187) Krstaškom ratu Seldžuci su pokazali veliku vještina ratovanja svojom lakovom konjicom koja je obasipala krstaše strijelama i brzo uzmicala što je izazivalo iznurivanje protivnika.

Najveći seldžučki vladar Male Azije je Alaedin Keikubad (1220-1237) koji nije najznačajniji samo u seldžučkoj već i u osmanlijskoj istoriji koja sa njim počinje. Početkom njegove vladavine pojavila se loza Osmanlija po Sulejmanu, unuku Tugrul-bega.²⁶

Usljed stalnih sukoba sa krstašima, Vizantincima i Egipćanima, vojna snaga Seldžuka veoma slabi tokom 12. i 13. stoljeća. Oslabljeni Seldžuci su sve više retrutovali najamnike iz redova turskih plemena centralne Azije, koji su se ubrzano naseljavali u Mesopotamiju i Maloj Aziji.

Dodatno naseljavanje Male Azije od strane Turaka podstiče i najezda Mongola koji preuzimaju pohode na Bliski istok (1242-1260). Mongoli u svom pohodu srušili Ikonijski Sultanat a zatim i Bagdadski Kalifat. U novonastalim okolnostima uzdiglo se tursko pleme Kaji iz grupe Turaka Oguza pod emirom **Osmanom Gazijem (1288-1326)** koji pod nazivom Osman I osniva dinastiju i državu **Turaka Osmanlija**. Ova država vremenom je ujedinila sva turska plemena prednje Azije i krenula u osvajačke pohode.

²⁶ von Hammer, J., *Historija Turskog /Osmanskog/ carstva*,(1), LS, Zagreb, str. 14.

3.2. Uspon Osmanlija

Turska vladarska kuća, Osmanlije vodi porijeklo od **Ertugrula**, što znači - uspravan čovjek. On je bio sin Sulejman šaha, vođe jednog prilično velikog plemena od 50 000 ljudi. Kako je Sulejman poginuo 1232. to su njegova četiri sina Sunkurtekin, Gindugdija, Dindar i Ertugrul podijelili pleme. Svako je otišao na svoju stranu. Dok su braća krenula ka Turkestanu, Ertugrul je lutao jedno vrijeme Malom Azijom dok se sa svojih 400 konjanika nije upleo u rat između dva protivnika koji su njemu bili sasvim nepoznati. Konsultujući svoje ratnike, odlučio je stati na stranu seldžučkog sultana Ala ed Dina on Konije, a protiv Mongola. Legenda kaže da je Ertugrul uputio svog sina Sarujatija kod ovog sultana. Kao nagradu Ertugrul dobija teritorije oko planine Tomanič i Ermeni. Kako je vodio nomadski život to su mu ove planine služile za ljetnje ispasište, a za zimski boravak, dobio je još predio oko Soguta (zapadno od Anadolskog platoa). U kasnijim godinama on je i dalje pomagao Seldžučkog sultana, a ratovao je i samostalno protiv Vizantije od koje je preoteo tvrđavu Karahisar. Posebno je upamćena bitka između Seldžuka i ujedinjene vizantijsko-tatarske vojske kod Bruse. Tu je Ertugrul vodio akidžije, laku konjicu. Legenda pominje 444 konjanika i da je upravo on riješio bitku. Ertugrul je imao tri sina : Osmana, Gunduzalpa i Sarujati Savdžija.²⁷

Korjeni nastanka osmanskog carstva moraju se tražiti u političkim, demografskim i kulturnim kretanjima Anadolije trinaestog i četrnaestog stoljeća. Prvu etapu tih događanja označavaju mongolski osvajački pohodi na muslimanski Bliski istok u trećoj deceniji trinaestog stoljeća. Poslije pobjede Mongola u bitci kod Kosedaga (Sivas), 1243., što uzrokuje seobu Turkmena, snažnih nomadskih plemena u pravcu zapada. Ova plemena su naselila prostore uzduž granice seldžučkog i vizantijskog carstva. Na granici oslabljene Vizantije formiraju se bejluci (emirati) od kojih se ističe Ertugrulov.

Ertugrulov sin **Osman Gazi (1288-1326)** je na nagovor šaha Edebalija prihvatio islam. Dakle prvi talas Turaka na prostorima Male Azije stigao je u pratnji Seldžuka još u 11. stoljeću. Oni su od arabljanskih plemena prihvatali islam. Drugi turski talas iz 13. stoljeća, sastavljen je od pagana i upravo njima su pripadali Ertugrul i Osman koji su prihvatali islam. Ertugrul je umro oko 1288. a Osman je preuzeo vlast. Seldžučki sultan čiji je bio vazal, poslao mu je počasne znakove, barjak, bubanj i konjski rep. Ovim ga je priznao za Ertugrulovog nasljednika. Ovaj svečani čin uz pratnju vojne muzike Osman je posmatrao prekrštenih ruku preko grudi i time iskazivao počast seldžučkom sultanu. Ovaj običaj Osmanlije su zadržale sve do Mehmeda Osvajača. Mongolska najezda i pritisak utiću da se područja bejluka masovno naseljavaju a sa druge strane Vizantija je usmjerena prema zapadu odnosno Kostantinopolju koji je uspjela povratiti tek 1261. nakon strašne pohare od strane krstaša još od 1204. Ove prilike podstiču

²⁷ Fajfrić, Ž., *Turski sultani*, Tabernakl , Sremska Mitrovica, 2008., str. 5.

narod na gazu, sveti rat protiv Vizantije. Upadi na Vizantijsku teritoriju su bili sve češći. Posljednja decenija trinaestog stoljeća je u znaku prave invazije turkmenskih gazija u zapadnu Anadoliju. Osman više nije bio nomad već stvaralac države, sa pogledom uperenim prema teritorijama Vizantije. Legendarni Osmanov san u kojem vidi Kostantinopolj postao je san i svih sultana poslije njega. Osman nije želio uništiti Vizantiju, nego je transformisati, tako da u njoj vlada musliman a ne hrišćanin. Osman Gazi je vladao teritorijom najisturenijom prema sjeveru, a najbližom Vizantiji i Balkanu. Osman je 1301. preduzeo opsadu Nikeje (Iznik), glavnog grada vizantijske Azije. Ljeta 1301. Osman je potukao kod Bafeona (KoynHisar) vizantijsku vojsku što mu je donijelo slavu i okupljanje gazije iz cijele Anadolije. Gaza, sveti rat označava ideal i značajan je činilac u osnivanju osmanlijske države. Gaza je značila i vjersku dužnost i svoje je vjernike navodila na svakojake poduhvate i žrtvovanja. Turski jezik postaje administrativni i književni jezik. Pogranično društvo je živjelo u neposrednom dodiru. Turci nisu željeli uništiti protivnika, već ga pridobiti odnosno asimilirati. Takav je primjer Mihaila Gazija, grčkog pograničnog starještine koji prelazi na islam i sarađuje sa Osmanovim ratnicima. Padom tvrđave Bafeon, Osman je bio na vratima Nikeje. Nakon Osmanove pobjede kod Bruse (Burse) 1307. Turci su prvi put došli na Bosfor i Mramorno more. Osmanov admiral Kara Alija je osvojio ostrvo Galios (Kalolimne) i napao Hios. Od tada su Osmanovi brodovi krstarili Sredozemnim morem. Godine 1326. Osmanlije su osvojili Brusu (Bursu). Osman određuje da Brusa postane turska prijestolnica. Ovaj grad će i kada ne bude više glavni grad turskog carstva ostati njihov sveti grad. Tu je Osman umro i sahranjen 1326.²⁸

Slika br. 8 : Turbe sultana Osmana u Brusi

Izvor : https://sh.wikipedia.org/wiki/Osman-I#/media/File:Sultan_Osman_thomb_Bursa_Turkey_2013_2.jpg
(datum konekcije 04.11.2015., u 16: 48h)

²⁸ Ibid., str. 7-13.

Osmana je naslijedio sin **Orhan Gazi (1326-1362)**, on je zagospodario istočnom obalom Mramornog mora i učvrstio se na Galipoljskom poluostrvu (Gelibolu). Orhan je osnovao stajaču (plaćeničku) vojsku, uglavnom laku konjicu (akidžije). Istoriski izvori tvrde da je upravo u Orhanovo vrijeme njegov vojni sudija Kara Halil Čandarlija predložio da se od hrišćanske djece, prevedene na islam, stvore novi pješački odredi. Ime ovakvim odredima dao je derviš Hadži Bektaš. Nazvao ih je „jeni-čeri“, odnosno „janičari“. Godine 1331. Orhan je podigao medresu u Nikeji, a 1340. izgrdio je i trgovački centar, bazar u Brusi. Osmanlije su u vrijeme Orhana imali veliku trpeljivost prema hrišćanima a najbolji primjer je osvajanje Nikeje u kojoj je većina stanovništva ostala da živi i uživala zaštitu administracije islamske države. Orhan nikoga nije prisilno prevodio u islam. Dohodak osmanske države ostvarivan je dobrim dijelom putem harača (danak), ipak ovaj teret za narod, nije bio niti približan onoj težini koju je porez imao u feudalnoj Evropi tog vremena. Ovo, uz zaštitu hrišćana i jevreja i očuvanje njihovih vjerskih objekata omogućilo je osmanlijama izuzetno brzo potčinjavanje na osvojenim teritorijama. Drugog marta 1354. godine područje Trakije (Galipolje) je pogodio snažan zemljotres koji je imao i istoriski karakter iz razloga što se zbog kataklizme iz područja Galipolja iselilo kompletno grčko stanovništvo. Turci su ikoristili metež, osvojili Galipolje čije zidine su bile razrušene zemljotresom i ubrzano su se učvrstili na evropskom tlu. Hronike tvrde da su Turci prešli Dardanele na čamcima od kože. Ovaj zadatak je bio povjeren dvojici turskih komandanata : Adži begu i gazi Fazilu. Oni se danas slave u Turskoj kao prvi borci za muslimansku vjeru koji su prešli na evropsku stranu. Oba su sahranjeni u Galipolju. Godine 1354. Tada su Osmanlije opkolili Solun.

„Gregorije Palama, arhiepiskop Soluna nakon osvajanja Galipolja prenosi riječi svojih porobljivača : da nezadrživo napredovanje islama od istoka prema zapadu jasan je dokaz da Bog njima pomaže i da je islam prava vjera.“²⁹

Turci su svom silovitom nadiranju osvojili Dimotiku 1359., a iste godine prvi put su bili ispred zidina Kostantinopolja. Zadnjih godina života Osman je cjelokupnu politiku Osmanlija prepustio sinu Sulejmanu, veoma sposobnom i ambicioznom ratniku čiji je pogled bio sasvim okrenut prema Evropi. Veliki ratnik Sulejman je u nekom lovu pao sa konja i pogino a njegov grob je postao mjesto hodočašća Osmanlijskih ratnika. Sahranjen je u Bulairu, evropskom dijelu Turske države. Ostarelog Osmana je zamjenio sin Murat, komandant galipoljskog krila čiji je učitelj bio izuzetno ratoborni Lala Šahin. Murat kao i njegov stariji tragično preminuli brat Sulejman, potpuno se posvetio Evropi i Mala Azija ga uopšte nije zanimala. Sposobne Osmanlijske vojskovođe vršile su osvajanja na evropskom tlu. Murat je osvajio tvrđavu Nebet (blizu Galipolja), zatim tvrđave Čorlu, Mezeli i Burgas. Hadži il beg je ušao u Kešan a Evronos u Dimotiku. Lala Šahin je osvojio 1361. Jedrene (Edirne).

Godine 1362. je umro sultan Osman, zamjenio ga je **Murat I (1362-1389)**. Ako je Osman stvorio carstvo, Murat je stvorio imperiju. Beglerbeg Lala Šahin je osvojio Plovdiv 1363. Murat

²⁹ Inaldžik, H., *Osmansko carstvo*, Utopija, Beograd, 2003., str.14.

je intenzivno naseljavao osvojena područja evropske Turske države, Turcima iz Anadolije. Potpuna kontrola Turaka nad Trakijom ostvarena je za nekih petnaest nedjelja. Murat je 1365. iz Bruse preselio prijestolnicu u Jedrene, koja je bila glavni grad sve do pada Kostantinopolja, a i poslije toga Jedrene će za vrijeme carstva uvijek biti drugi grad po važnosti koji su pored Murata izgrađivali i drugi budući sultani. Godine 1371. srpski kralj Vukašin i despot Uglješa su doživjeli težak poraz na Marici. Makedonija je bila potpuno otvorena Osmanlijama. Geografski uslovi odredili su redoslijed osmanlijskih osvajanja na Balkanu. Osmanlije su se kretali istorijskim drumom „Via Egnatia“ u pravcu zapada. Turci su preko Sera, Bitolja i Ohrida 1385. izbili na albansku obalu. Drugi pravac nadiranja je prema Tesaliji, Solun je pao 1387. Treći pravac prodora je put Kostantinopolj-Beograd.

Muratovo doba donijelo je i takozvani timarski sistem nagradivanja zaslužnim jajama (turskoj pješadiji). Timari su bili zemljišna imanja pod turskom državnom kontrolom. Na oslobođenim područjima ukinute su sve dažbine koje nisu propisane odredbama osmanskog zakona Kanun-i-Osmani. Osmanski sistem je uveo centralizaciju umjesto feudalne decentralizacije. U stvarnosti to su velike olakšice za seljake. Na primjer, po Dušanovom zakoniku seljak je bio dužan feudalcu raditi dva dana u nedjelji, a po osmanlijskim odredbama seljak morao raditi na spahiluku tri dana godišnje. Hrišćani su primani u osmanlijsku vojsku a time i zasluživali timare. Islam je vremenom sticao sve više pristalica, mada je još krajem petaestog stoljeća bilo timarnika čije su porodice u tri do četiri generacije zadržale hrišćansku vjeru.³⁰

Turci su silovito nadirali na Balkan i prvo je pala Vidinska Bugarska a zatim 15. juna 1389. dolazi do velike bitke na Kosovu između Osmanlija i udružene vojske Srbije i Bosne. Srbi su poraženi uz teške turske gubitke o čemu svjedoči i smrt samog sultana Murata I. U turskoj istoriji Murat I ostao je upamćen po dva nadimka : gospodar (Hudavendigar) i pobjednik (Gazi).

Slika br. 9 : Sultan Murat I

Izvor : https://sh.wikipedia.org/wiki/Murat_I#media/File:Muradhudavendigar.jpg

(datum konekcije 04.11.2015., u 20:13h)

³⁰ Ibid., str. 19-21.

Vladavina **Bajazita I (1389-1402)** počinje još za vrijeme bitke na Kosovu. Svoje vojničke sposobnosti Bajazit je pokazao još 1387. prilikom bitke kod Ikonije kada je Murat slomio pobunu u Maloj Aziji seldžučkog sultanata Karamana. Tada je Bajazit na čelu rumelijskih (evropskih) odreda turske vojske pokazao izuzetnu hrabrost i prozvan je Jil-dirim (Munja). Odmah poslije bitke Bajazit se povukao u Jedrene i posvetio pažnju prilikama u buntovnoj Anadoliji koju je uspio da potčini i osnuje anadolijski beglerbegluk. Još ranije Murat je na tlu Evrope osnovao rumelijski beglerbegluk kao najvišu administrativno-upravnu i vojnu jedinicu. U vrijeme potčinjanja Anadolije (1391.), Osmanlije su opsjedali Kostantinopolj, ali ga nisu napadali. Ta opsada je trajala sedam godina. Skoplje je Bajazit osvojio 1392. Ljeta 1393. Osmanlije su pregazili Bugarsku i 1396. doživjeli poraz na Rovinama od vlaškog vojvode Mirče. Ohrabreni pobjedom na Rovinama udružene snage Ugara i Vlaha ojačane krstašima iz Evrope, odlučili su da se suprotstave Turcima. Hrišćane je predvodio ugarsko-hrvatski kralj Žigmund. Vojske su se sukobile kod Nikopolja 25. septembra 1396. Poraz prilično razjedinjene hrišćanske vojske je bio strašan. Krupnu ulogu na turskoj strani odigrao je knez Stefan Lazarević, sin na Kosovu poraženog i pogubljenog srpskog cara Lazara. Pobjedom kod Nikopolja, Osmanlije su povrdili prevlast na Balkanu i znatno podigli ugled u islamskom svijetu. Bajazitovo carstvo se tada prostiralo od Dunava do Eufrata. Bajazitovi odredi su stizali čak do Štajerske. Svjedok Bajazitovog doba danas je na obali Bosfora tvrđava Anadolu-Hisar koju je podigao 1393/94. Godine 1402. strašna opasnost se nadvila nad osmanlijskim carstvom, ona je stigla iz dubina Azije. Istočne granice Turske napao je mongolski osvajač Timur Lenka (Temerlan). Turci na čelu sa Bajazitom sukobili se sa Mongolima u čuvenoj Angorskoj bitki, 28. jula 1402. Turci su doživjeli težak poraz, a Bajazit je bio zarobljen. Bajazit je umro u mongolskom zarobljeništvu. Bajazitov sin je izmolio Temerlana za očevo tijelo i sahranio ga je u Brusi. Bajazit u istoriji ostaje kao veliki turski sultan. Evropa ga je nazivala imperatorom a još 1395. Bajazit je tražio od abasidskog kalifa u Kairu da mu dodjeli titulu „Sultana al Ruma“ – sultan vizantijskih zemalja. Poslije smrti Bajazita nastaje duže vrijeme stagnacije Turske države kojoj je prijetilo rasparčavanje uslijed međusobnih sukoba njegovih sinova.³¹

Na turski prijesto je poslije Bajazita zasjeo njegov sin **Mehmed I (1413-1421)**. Već oko 1415. Osmanlije su smogli snage da se ponovo učvrste u Rumeliji i Anadoliji. Ustoličenjem **Murata II (1421-1444)** i **(1446-1451)**, nastavljaju se Osmanlijska osvajanja. Bitkom kod Varne 1444. poražena je poljsko-ugarska vojska pod kraljem Vladislavom III i Janošem Hunjadijem. Smatra se da su Osmanlije ovom pobjedom zapečatile sudbinu Balkana, ali i Vizantije. Tokom ratova koje je vodio Murat II, Osmanlije su preuzeли moćno zapadno oružje : top i musketu. Veliki topovi su upotrijebjeni prilikom opsade Carigrada 1422. a muskete u Varni 1444. Osmanlije su u Galipolju imali 60 ratnih brodova ali i riječnu flotu. Vladavina Murata II značila je veliki ekonomski prosperitet Turske i snagu za buduća osvajanja. Murat II je snažno centralizovao Osmanlijsku državu i izuzetno uzdigao janičarski korpus, udarnu snagu osmanlijske vojske. Osmanlije su 1440. bezuspješno opsjedali Beograd. Murat II je umro 1451. U vrijeme velikih

³¹ Fajfrić, Ž., op.cit. str. 39-50.

prodora Osmanlija na Balkan, javlja se i izuzetna ličnost i nada hrišćanskog svijeta, regent Mađarske, **Janoš Hunjadi (1387-1456)** koji je bio učesnik mnogih bitaka protiv Osmanlija od kojih su i velike pobjede kod Kruševca (1454) i Beograda (1456)

Slika br. 10 : Bogorodica između careva Justinijana i Konstantina – Aja Sofija

Izvor : https://sr.wikipedia.org/wiki/Aja_Sofija#/media/File:Hagia_Sophia_Southwestern_entrance_mosaic_2.jpg
(datum konekcije 05.11.2015., u 22: 19h)

3.3 Pad Vizantije

Istočno rimske carstvo ili Romanija nastaje osnivanjem Kostantinopolja 330. Bitni datumi carstva smatraju se i godina 395. kada je Teodosije I podijelio Rimsko carstvo na Zapadno i Istočno, zatim konačno godina 476. kada Zapadno rimsko carstvo prestaje da postoji pod naletom varvara na čelu sa Odoakarom. Termin Vizantija datira iz 16. stoljeća od evropskih humanista po gradu Vizantionu, prethodnom imenu Kostantinopolja. Vizantinci su govorili grčkim jezikom koji je dominirao Istočnim Mediteranom. Vizantija je u srednjem vijeku razvila sopstvenu kulturu koja se zasnivala na nasljeđu klasične antike, hrišćanske religije i grčkog jezika koji je u 7. stoljeću definitivno potisnuo latinski jezik. Istorija Vizantije je duga hiljadu godina a u 6. stoljeću pod **Justinijanom I** uspjela je povratiti zapadni dio carstva.

Najljepša ostavština cara Justinijana je Aja Sofija ili Crkva svete mudrosti. Justinijan je dvojici graditelja povjerio zidanje ove crkve, Artemiju iz Trala i Izidoru iz Mileta. Obojica su bili matematičari, poznati su svojem dobu. Njihovo građevinsko rješenje, tehnike svodenja, postalo je uzor čitave vizantijske građevinske umjetnosti. Oni su ostvarili Justinijanovu namjeru da ta građevina bude najljepša u istoriji od vremena Adama. Posebno građevinsko dostignuće ove crkve je ogromna središnja kupola koja neprimjetno i skladno raste iz sperednih prostora. Prokopije poznat kao savjetnik velikog vizantijskog vojskovode Velizara i pisac Istorije

Justinianovih ratova, opisao je kupole Aja sofije da izgleda kao da ne počiva na čvrstom zdanju već kao da visi sa neba. Aja Sofija je bila pravoslavna crkva do 1204. kada je postala katolička crkva sve do 1261. Od tada je ponovo bila pravoslavna crkva sve do 1453. kada je pretvorena u džamiju.³²

U burnoj istoriji punoj uspona i padova Vizantija se sukobljavala sa moćnim protivnicima kao : Avarima, Sasanidima, Arapima, Slovenima, Seldžucima i najzad Osmanlijama. Posljednji i veliki uspon carstvo je doživjelo za vrijeme Makedonske dinastije (867.-1056.) kada je apsolutno dominiralo Istočnim Mediteranom. U 11. stoljeću Vizantija trajno gubi velike dijelove Male Azije od Seldžuka. Strašan udarac Vizantija doživljava padom Kostantinopolja 1204. u ruke krstaša za vrijeme Četvrtog krstaškog pohoda. Krstaši na osvojenim Vizantijskim teritorijama uspostavili Latinsko Carstvo koje je trajalo do 1261. godine. Oslabljena Vizantija je sredinom 15. stoljeća bila na umoru. Osmanlije su Vizantiju dokrajčili osvajanjem Kostantinopolja 1453. godine.

Kao dobro svjetske i evropske kulturne baštine ostala su civilizacijska dostignuća hiljadugodišnje Vizantije. Car Justinian kodifikacijom rimskog prava stvorio je *Corpus Iuris Civilis*, koji će biti temelj pravnog sistema mnogih kasnijih Zapadnih zemalja. Pod Makedonskom dinastijom kultura dostiže kulminaciju, otvara se univerzitet u Kostantinopolju, sa pravnim i filozofskim studijama. Pregalaštvom istaknutih intelektualaca kao patrijarha Fotija iz 9., Konstantina VII Porfirogeneta iz 10., i Mihaila Psela iz 11. stoljeća, stvoreni su preduslovi za renesansu dinastije Komnena i Andjela. Nastaje izuzetan interes za antičku literaturu i djela : Homera, Platona, Tukidida, Polibija, Isokrata, Demostenu kao i uopšte pisce antičkih tragedija, komedija i ostalih sekacija.

Čuvanje znatnog dijela klasika antičke Grčke i čuvanje ranih hrišćanskih spisa sa tačke gledišta zapadne kulture, kao čin spasavanja predstavlja najveći dug Vizantiji. Grčki klasici kakve danas poznajemo su došli preko Vizantije, zahvaljući prepisima iz devetog i desetog stoljeća.³³

Činilac koji će pomoći da Zapad ponovo upozna kulturu antičke Grče je dolazak velikog broja učenih ljudi širom Evrope, posebno Italije nakon pada Kostantinopolja 1453. Mnogi učeni ljudi prebjegli na Zapad od Osmanlija dobili su katedre u mnogim školama vodećih gradova Italije. Radovi grčke klasike postali su izuzetno traženi i ovaj novi izvor znanja i učenosti raširio se brzo Zapadnom Evropom. Šesnaesto stoljeće je bilo u znaku grčke nauke koja je postala obaveza izučavanja u školskim ustanovama. Život Vizantije tako je okončan snažnim zračenjem prema Zapadu.

Kostantinopolj su osnovali Grci iz Megare pod imenom Vizantion (660 p.n.e). Konstantin Veliki učinio ga je prijestolnicom Istočnog Carstva i tada se zvao Drugi Rim. Od 5. stoljeća se koristi naziv Novi Rim, a zatim Kosantinopolj ili Kostantinopolis. Kostantinopolj je u 5. stoljeću imao

³² Schug-Wille, C., Du Ry, C., *Bizant i svijet Islama*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1978., str. 110-113.

³³ Mango, S., *Istorija Vizantije*, Dereta, Beograd, 2011., str. 235.

između 500 i 600 hiljada stanovnika. Kostantinopolj je imao izvanredan strategijski položaj i snažnu topografsku jačinu. Pozicija na poluostrvu između Bosfora, Maramornog mora i Zlatnog roga, zaista je bila izuzetna. Kostantinopolske utvrde stalno su pojačavane i povećavane. Svaki od vizantijskih careva davao je doprinos u ovome. Posebno su se u ovome istakli carevi Teodosije II i Anastazije. Teodosije II je podigao čak nov, trostruki zid od Zlatnog roga do Mramornog mora. Zidine su bile dužine više desetina kilometara sa 500 kula i 36 gradskih kapija. To utvrđenje je predstavljalo vrhunac vojnog građevinarstva starog vijeka. Kostantinopolj je odolio napadima brojnih vojski kao : Avara, Slovena, Bugara. Preživjeo je i tri opsade arabljana od kojih je prva trajala čak šest godina. Najteži udarac Kostantinopolj je doživjeo od krstaša u IV pohodu kada je i osvojen 1204. Dana 12 aprila 1024. Krstaši su prodrli u Kostantinopolj, svirepo ga opustošili i opljačkali. Na ruševinama Vizantije stvoreno je Latinsko carstvo. Nikejski vojskovođa je oslobođio Kostantinopolj 25. jula 1261. Pad Kostantinopolja 1024. godine značio je i slom Vizantije. Nekada megapolis sa preko pola miliona stanovnika, Osmanlije je dočekao 1453. sa jedva 50 000 žitelja.

3.4. Istambul nova prijestolnica Osmanlija

Mehmed II (Fatih) Osvajač (1351-1481) došao na vlast 1351. Po rječima savremenika i istoričara vizantinca Duke, Mehmed je bio opsjednut Kostantinopoljem. Prvo što je uradio dao je da se sagradi tvrđava na evropskoj strani Bosfora, Rumeli Hisar, nasuprot tvrđavi koju je na azijskoj strani sagradio sultan Bajazit I. Ovim potezom Mehmed II je izolovao Kostantinopolj sa mora. Početkom **1453.** godine, Mehmed je prikupio ogromnu vojsku od 150 000 turskih ratnika od čega je 20 000 bilo elitnih janičara. Vizantijski car Konstantin Paleolog je imao pred sam napad na Kostantinopolj svega 9000 svojih vojnika i to 7000 Grka i 2000 stranaca. Osmanlijska vojska se pred zidinama Kostantinopolja pojavila 2. aprila 1453., a grad je osvojen poslije strahovite borbe 29. maja 1453. Vizantijski car je u borbi poginuo zajedno sa 4500 branilaca.

Mehmed je odmah osvojeni grad proglašio novom prijestolnicom Osmanlijskog Carstva. Pad Kostantinopolja je uzrokovao i dalekosežne posljedice za sudbinu Evrope : Turci su definitivno postali gospodari Balkana, a Zapad su preplavili učeni vizantinci šireći kulturu i davajući nemjerljivi doprinost civilizaciji Evrope, kraj Vizantije se uzima i kao kraj srednjeg vijeka.

Mehmed II, osvajanjem Kostantinopolja je navodno govorio da Svjetska imperija mora biti jedna sa jednom vjerom i jednim suverenom. Ovo je potvrđivao Grk Gregorije Trapezuntski govoreći da niko ne može sumjati da je Mehmed imperator Rimljana i da je on koji drži prijesto carstva u svojoj ruci zakoniti car, jer Kostantinopolj jeste središte Rimske imperije.³⁴

Međutim Mehmed je odlučio da pokaže toleranciju prema grčkim podanicima. Dana 6. januara 1454. ustoličen je patrijarh Genadije. U ulozi cara sultan je primio u audienciju novog patrijarha i predao mu je insignije njegovog zvanja, odeždu, žezlo i naprsni krst. Sultan Mehmed je tada izrekao da Genadija postavlja za patrijarha i da će uživati sve privilegije koje su patrijarsi prije

³⁴ Fajfrić, Ž., op.cit., str. 103.

njega uživali. Genadije se poslije uputio prema crkvi Sv. Apostola gdje mu je bila rezidencija jer je Aja Sofija bila prevorena u džamiju. Sultan i patrijarh su izradili i novi ustav za grčki narod.³⁵

Mehmed Osvajač se pokazao vještim državnikom sa izraženom vjerskom trpeljivošću i tolerancijom i prema onima koji su se predali bez otpora. Isak Sarfati, jevrej rođen u Njemakoj je uputio poslanicu Jevrejima u Njemačkoj, Moravskoj i Ugarskoj u kojoj iznosi da svaki čovjek u carstvu Mehmeda II, može mirno da živi. Ovim je bodrio jevreje da se dosele u Osmanlijsko carstvo u onom vremenu kada je njihov položaj u Evropi bio vanredno težak.³⁶

Osmanlije su Mehmeda II smatrале за najvećim islamskim vladarem od vremena četvorice prvih kalifa. Mehmed II osvoјio je Srbiju 1459., Moreju 1460. Crnomorski gradovi Amasija i Trapezunt pali su 1461. Mehmed je osvoјio Bosnu 1463.-1464. Zaratio sa Venecijom 1463., poprište ovog sukoba je bilo Egejsko more. Godine **1468.** umro je **Skendrbeg** veliki ratnik protiv Osmanlija, poslije čije smrti je Mehmed zauzeo čitavu Albaniju 1479. Mehmed II je lično predvodio janičare i ogromnu tursku vojsku u napadu na Skadar. Godine 1480. Mehmedova vojska opustošila je Korušku, Kranjsku i Štajersku. Gedik Ahmet-paša sa 150 plovila i 18 000 vojnika zauzeo je Otrant 1480. Mehmed II je umro 1481. u Gezbi, Bitiniji, gdje je 182 p.n.e. umro Hanibal. Mehmed je sahranjen u Istanbulu iza mihraba svoje džamije, svi sultani prije njega, sahranjivani su u Brusi. Nosio je titulu suverena dvije zemlje, Rumelije i Anadolije, i dva mora, Sredozemnog i Crnog. Osvoјio je 2 carstva, 14 kraljevstava i preko 200 gradova. Mehmed Osvajač je kod evropljana izazivao neviđeni strah, mnogima je donio smrt. Hrabi branioci mnogih gradova i tvrđava bili su pogubljeni bez milosti. Bio je izuzetno surov prema neprijateljima ali i prema sopstvenom narodu i vojsci.³⁷

Mehmeda je naslijedio **Bajazit II (1481-1512)**. Ovaj sultan bio je sušta suprotnost svog oca Mehmeda II, volio je sveti rat ali ne i da predvodi vojsku. To je prepustao svojim sposobnim vojskovođama kao u početku vladavine veziru i vojnou geniju Gedik Ahmetu. Njegovu vladavinu obilježili su teški bojevi sa Hrvatima i Ugarima. Strašan poraz Turci su nanijeli Hrvatima na Krbavskom polju 1483. godine kada je poginulo gotovo čitavo hrvatsko plemstvo toga doba. Hrvatski ban Derenčin je bio zarobljen i poslat Bajazitu u Istanbul gdje je i umro. Bajazit je vodio ratove i na moru posebno sa Venecijom a njegovi odredi upadali na područja : Dalmacije, Kranjske, Koruške, Ugarske pa čak i Poljske. Pokoren je i Crna Gora 1499. Bajazit II nije stekao slavu svog oca Mehmeda II ali je konsolidovao carstvo, ojačao mornaricu, modernizovao vojsku, ojačao trgovinu i državu pripremio za sljedeća velika osvajanja sultana Selima i Sulejmana Veličansvenog.

Selim I (1512-1520) ustoličen je voljom janičara koji su tražili da sultan Bajazit II kao star i bolestan napusti prijesto što se i dogodilo. Sultan Selim je usmjerio tursku ekspanziju na istok. Nakon pobjede nad iranskim šahom Safavijem u boju kod Čaldirana 1514. Selim je osvoјio

³⁵ Ransiman, S., *1453 pad Carigrada*, Algoritam, Beograd, 2009., str. 204-205.

³⁶ Babinger, F., *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Algoritam, Beograd, 2010., str. 380.

³⁷ Fajfrić Ž., op-cit., str. 110-122.

velike dijelove Persije. Pod Osmanlijama su pale, Sirija, Palestina, Egipat . U znak velikih pobjeda sultan Selim je u džamiji u Alepu dobio titulu sluge Meke i Medine. Vrhunac osvajanja Selim je doživjeo kada mu je poglavatar Meke poslao ključeve svetih gradova 17. jula 1517. Ovim činom država Osmanlija je postala Islamski kalifat a osmanski sultan zaštitnik čitavog muslimanskog svijeta.³⁸

Slika br. 11 : Rumeli Hisar na Bosforu iz 1451/52.

Izvor : https://en.wikipedia.org/wiki/Rumelihisari#/media/File:Twierdza_Rumeli_Istambu%C5%82_RB1.jpg
(datum konekcije 06.11.2015., u 17: 56 h)

3.5. Osmanlijsko carstvo kao svjetska sila

Selim je umro 1520. u državi strahovio razvučenih granica i udvostručenih državnih prihoda.Zahvaljujući ovakovom stanju državnog novca Selimov nasljednik sultan **Sulejman Veličanstveni (1520-1566)** bio je u stanju da finansira velike svjetske pohode. Prvi veliki pohod je bio na Beograd koji je opsjedalo 100 000 turskih vojnika. Upadom u Erdelj, Turci su onemogućili bilo kakvu pomoć od Ugarske opsjednutom Beogradu koji je osvojen 1521. Sljedeći veliki pravac osvajanja usmjeren je na Rodos. Turska flota od preko 300 brodova i sam sultan na čelu preko 100 000 vojnika napali su Rodos 1522. Rodos su branili vitezovi Sv. Jovana, samih vitezova je bilo 600 uz 6000 ostalih ratnika. Osvajanje Rodosa 1522. je bila i katastrofa za Osmanlike kojih je izginulo pod zidinama 64 000, kasnije od bolesti umrlo je još oko 50 000 turskih vojnika. Sam uspjeh osvajanja postignut je novoprispjelim snagama od 15 000 janičara. Prvog dana nove 1523. vitezovi Sv. Jovana su otplovili sa Rodosa na Maltu i tamo su ostali do danas. Osvajanje Rodosa pratilo je i strahovito razaranje i skrnavljenje sakralnih objekata, relikvija, krstaških grobova, moguće uzrokovano strašnim revoltom, zbog do tada neviđenih turskih gubitaka. Na Rodosu je Sulejman gotovo ostao bez vojske. Svoj sljedeći pohod Sulejman je preuzeo 1526. nakon konsolidacije turske vojske. Pravac djelovanja je bio prema Ugarskoj

³⁸ Ibid., str. 125-143.

odnosno Budimu. Prvi udar je bio na Petrovaradin koji je osvojen a zatim padaju Erdut i Osijek. Na Mohačkom polju preko 100 000 turskih vojnika koje je predvodio lično Sulejman, dočekao je ugarski kralj Ludvig II Jagjelovič sa 28 000 vojnika. U svega sat ipo, Turci su sasjekli ugarsku vojsku a poginuo je i sam kralj Ludvig II. Put za nebranjeni Budim bio je otvoren. U osvojenom Budimu i Pešti, Sulejman se nije zadržao pa je tek u novom pohodu na Beč 1529. ponovo osvojiti Budim u koji je ostavio garnizon janičara. Sulejman je u periodu od 1529.-1566. u četiri navrata vršio napade na Austriju, a Beč je tri puta opsjedao. Postoje mišljenja da je Beč osvojen Turci bi vjerovatno prodrli u svojim pohodima do Njemačke. Godine 1540. sultan Sulejman je uspostavio ugarski beglerbeglug sa sjedištem u Budimu. Posljednji pohod Sulejman je preuzeo 1566. Umro je kod tvrđave Siget koju je branilo 2000 boraca na čelu sa grofom Nikolom Zrinskim. Bitka kod Sigeta ostaće upamćena po herojskoj pogibiji **Nikole Zrinskog**, ogromnom broju poginulih turskih vojnika, Sulejmanovo smrti i usponu velikog vezira **Mehmed-paše Sokolovića**.³⁹

Sulejmanovo doba je vrijeme kada turska država dostiže svoj zenit kako u veličini osvojenih teritorija tako i u stvaralaštvu. Sulejman je toliko toga dao izgraditi po carstvu da se smatra, trebala bi knjiga da se sve nabroji. Izveo je ukupno 13. ratnih pohoda a turska flota je gospodarila Mediteranom i bila prisutni i u morima izvan njega. Velika Osmanlijska država raširila se na tri kontinenta. Izgrađen je veoma snažan administrativni aparat i jaka vojska. Osnovna klasna podjela je bila na feudalce ili askere, i narod ili raju. Krupnih feudalaca je bilo malo a većinu su činili sitni feudalci, spahije. Organizacija najviših izvršnih organa vlasti Osmanlijske države bila je striktno definisana : upravno-političke i vojne poslove obavlja je veliki vezir sa četiri vezira. Pravne poslove obavljali su kazaskeri a finansijske deftedari. Najvažnije odluke donosio je carski divan na kojem su pored sultana bili prisutni i najviši funkcioneri države. Najviša administrativno vojna jedinica bila je ejalet ili beglerbegluk. Krajem 16. stoljeća bilo je 22 ejaleta a sto godina kasnije čak 40. Zemlje bivše Jugoslavije do pada Budima (1541) pripadale su **rumelijskom beglerbegluku** sa sjedištem u Sofiji. Na čelu beglerbegluga je od strane sultana carskim beratom (dokumentom) bio imenovan beglerbeg. On je dobijao i veliko imanje (has) uz ogromne prihode od 600 000 do 1 100 000 akči (turski novac). Ejaleti ili beglerbegluci su se djeli na sandžake na čijem čelu su bili sandžak begovi. Od vremena Sulejmmana Veličanstvenog sandžaci se dijele na kadiluke. Najniža administrativna jedinica bila je nahija.

Osnovna vojna sila Osmanlija bila je kopnena vojska. Djelila se na centralnu vojsku (stajaću) i ejaletsku. Udarna snaga centralne vojske bio je janičarski korpus koji je u Sulejmanovo doba brojao 25 000 janičara. Za vrijeme mira janičari su obavljali policijske dužnosti po gradovima i bili posada tvrđava. Zasluzni janičari su ulazili u sultanovu konjičku gardu, a činili su je i sinovi samih gardista uz strane najamnike. Garda je u vrijeme Sulejmmana dosegla 11 000 vojnika. Za vrijeme mira gardisti su bili pisari, popisivači ili sakupljači poreza. U beglerbeglucima (ejaletima) vojsku su sačinjavale spahije uz pomoćne trupe kao muselimi, jaje, akindije, delije. U

³⁹ Ibid., 145-165.

doba Sulejmana moglo se prikupiti iz Evrope 80 000 a u Aziji 50 000 spahija. Spahije su dobijale zemljšna lena (posjede) koje su Turci nazivali timar. Veće leno je kod Turaka bio zemet i donosio je prihod od 20 000 do 100 000 akči za razliku od timara koji je mogao prihodovati od 1000 do 20 000 akči. Manje timarske prihode imale su posade tvrđava : mustafhizi, tobdžije i konjanici. Tvrđavama su upravljali didzari. U osmanlijskoj vojsci je bilo i hrišćana, konjušara ali i konjanika (džebelije). Sulejmanova vojska imala je artiljerijsku jedinicu sa 300 topova koje je opsluživalo čak 50 000 vojnika. Sulejman je ukupno mogao okupiti oko 250 000 vojnika što je bila ogromna vojna sila toga doba. Istoriski izvori kažu da je u pohodu na Beč 1529. godine bilo i 20 000 kamila i isto toliko mazgi i konja sa potrebštinama kao što je brašno za hljeb i drugo. Osmanlije su u svojim pohodima na oslojenim teritorijama podizale veliki broj fortifikacijskih objekata koji kao istorijski spomenici postoje i danas.⁴⁰

Slika br. 12 : Sulejman Veličanstveni

Izvor :

https://bs.wikipedia.org/wiki/Sulejman_I#/media/File:Suleiman_basrelief_in_the_U.S._house_of_the_Representatives_chamber.jp (datum konekcije 08.11.2015., u 08: 14h)

Poslije Sulejmana II Veličanstvenog na čelu Osmanlijske države vladao je njegov sin sultan **Selim II (1566-1574)**. Uprkos još većoj teritorijalnoj ekspanziji Turska država će pokazati i prve velike slabosti. Kod Lepanta 1571. osmanlijska mornarica je doživjela težak poraz moru od Venecije, Španije i Papske Države. Turci su kod Lepanta imali 30 000 poginulih i izgubili su 200 brodova. Narod u Istanbulu je bio zaprepašten i uplašen. Kažu da je Mehmed-paša Sokolović primivši vijest zaplakao. Ovom pobjedom srušen je mit o nepobjedivosti Turske. Ipak Turci su dvije godine kasnije osvojili Kipar i Tunis. Tada je Tunis pored Alžira i Tripolisa postao treći beglerbegluk Afrike. Osmanlijska Imperija je bila kolos, dužine 7000 kilometara, širine 5000 kilometara, površine 8 miliona km². Imperija je brojala 20 miliona stanovnika. Mediteran je bio dobrim dijelom okružen Osmanlijskom Imperijom. Selim II je bio slab vladar, vođenje

⁴⁰ Vojna enciklopedija, op.cit., str. 179-180.

Osmansko Imperije je bilo na plećima jedne izuzetne ličnosti turske istorije. To je **Mehmed-paša Sokolović**, rođen je u Bosni kod Rudog u selu Sokolovići pod imenom Bajica-Bajo Nenadić. Sokolović je odveden dankom u krvi u janičare oko 1516. Prošao je vojne škole i postao musliman, što je bilo uobičajeno za put kojim su prolazili janičari. Doživjeo je veliki uspon u vrijeme Sulejmana Veličanstvenog i velike zasluge je stekao u Osmanskim pobjedama na bojnom polju. Bio je veliki vezir tri sultana, Sulejmana Veličansvenog, Selima II i Murata III. Iza sebe je ostavio ogromnu ostavštinu osmanske kulture u građevinarstvu o čemu će biti riječi kasnije. Njegov lični arhitekt je čuveni **Mimar Sinan**, takođe janičarskog porijekla. Mehmed-paša Sokolović ubijen je od strane nervno poremećenog derviša i sahranjen je u svom turbetu iza Ejupove džamije u Istanbulu. Prvi težak poraz na kopnu Turci su doživjeli kod Siska 1593.

Slika br. 13 : Osmanlijsko carstvo na vrhuncu za vrijeme Selima II

Izvor : <http://www.info-ks.net/clanak/26038/dvadeset-razloga-propasti-osmanlijske-drzave>
(datum konekcije 08.11.2015., u 10: 12h)

3.6. Opadanje Osmanlijskog carstva

Godine 1606. Turska je morala oslobođiti Austriju od plaćanja danka koji je bio obaveza Austrije još od 1547. Ovo je posebno značajno jer time Turska prvi put jednu hrišćansku državu priznala za ravnopravnu. Definitivno, ovo je bio dokaz da tok Osmanske istorije ide silaznom putanjom. U vrijeme kada je Osmanska imperija bila na vrhuncu svoje moći rađali su se uzroci njenog slabljenja. Velika geografska otkrića, težište prometa roba koje je nekada bilo u Mediteranu, izmješta se na druga mora i okeane. Ovo je snažno slabilo tursku ekonomiju. Turski feudalni sistem nije pokazivao znake progresije i prilagodio se novonastalim okolnostima u izmjenjenim proizvodnim odnosima. Timarski sistem postaje zastarjeo, broj spahija je vremenom opadao. U početku 17. stoljeća tek se polovina spahija odazivala pozivu za odlazak u rat. Sve je bilo manje ratnog plijena i sve je bilo manje discipline u vojsci.

Nesposobni sultani su omogućili Janičarima da postanu snažan politički faktor u državi pa sultani koji su bili nekada svemoćni sve više zavise od janičara. Sultan **Murat III** je morao ispuniti zahtjeve janičara, a sultana **Osmana II**, janičari su ubili. Sultana **Ibrahima** su zbacili sa prijestola. Korumpirana vojska i neizdrživi nameti porobljenim narodima uzrokovali su niz ustanaka pa se Imperija izjedala iznutra, ali i izvana ratovima sa državama u okruženju. U toku 16. 17. stoljeća Sirija, Tunis i Tripolitanija su postale nezavisne od Osmanlija. U evropskim zemljama pod Turskom vlašću sve više se širila hajdučija i oružani otpor stoljećima porobljenih naroda. Osmanlijsko carstvo je trajalo 600 godina od kojih je polovina bila u znaku uspona a druga polovina u znaku propadanja. Sultani su sve više odavali svakojakim porocima a često su koristili i opijum. U ovakovom stanju Carstvo je opstajalo zahvaljujući sposobnim vezirima kakav je bio Mehmed-paša Ćuprili, albanac porijeklom, a služio je sultana Mehmeda IV. Sposobni vezir Mehmed-paša zaustavio je dekadenciju imperije energičnim mjerama i svojim državničkim sposobnostima. Njegovo djelo je nastavio njegov sin **Ćuprili Zade Fadil Ahmet-paša** koji je rat protiv Mlečana (1645-1669) poznat kao Kandijski rat riješio u korist Turske. Ratne operacije u ovom ratu vođene su na prostoru Krita oko luke Kandije ali i u Dalmaciji i Boki. Austro-turski rat (1663-1664) završen je povoljno za Tursku. Turska je vodila rat i protiv Poljske (1672-1676) u kojem ostvarila uspjeh i dobila Ukrajinu i Podoliju. Poslije 15 godina na mjestu velikog vezira umro je Ahmet Ćuprili koji se smatra uz Mehmet-pašu Sokolovića najvećim vezirom koga je dalo Osmanlijsko carstvo. Mjesto velikog vezira poslije smrti Ahmeta Ćuprilija obavljao je Kara Mustafa.⁴¹

Vrijeme vladavine **Mehmed IV** i velikog vezira Kara Mustafe bilo je znaku neviđenog rasipništva turskih velikodostojnika. Tako je Mehmed IV imao toliki harem da se pričalo da ima više žena nego vojske. Sam Kara Mustafa u svom je haremu držao 1500 prilježnica, a bilo je tu još toliko robinja uz 700 crnih evnuha. Veliki pohod turske vojske na Beč započeo je 1683. Na čelu 250 000 turskih ratnika opsadu Beča je vodio veliki vezir Kara Mustafa. Sam Beč branilo je 5000 vojnika. Hronike bilježe ravno 18 juriša na grad i 24 ispada austrijskih vojnika iz grada. Sudbinu grada je odredila svježa austrijska vojska koja se približavala Beču i poljski kralj **Jan Sobieski**. Sve je odlučeno 12. septembra 1683. Austrijska i poljska vojska su stigle do Beča i nakon kratke bitke turska vojska se povukla. Veliki vezir Kara Mustafa je okriviljen za poraz i zadavljen u Beogradu. Tako je završio najoholiji od svih turskih vezira. Polovinom 1685. hrišćanska vojska iz gotovo cijele Evrope okupila se pod zidine Budima. Budim je zauzet na juriš 2. septembra 1686. Nakon 145 godina turske vlasti, 80 turskih namjesnika i 6 uzaludnih hrišćanskih opsada u tih 145 godina, Budim je ponovo postao hrišćanski grad. Vijest o padu Budima teško je pala Istambulu. Budim je smatran desetim gradom po značaju u osmanlijskoj imperiji. Osmanlije su imale tri glavna grada, Istanbul, Jedrene, Brusu i tri sveta grada, Meku, Medinu i Jerusalim. Zatim su po značenju dolazili Bagdad, Basra itd. Pad Budima i poraz na Mohaču 1687. izazvali su paniku i strah među turcima da je za sve na kraju okriviljen sam sultan Mehmed IV. U džamiji Aja Sofiji vrhovnici carstva, i najveći pravnici, poslije vijećanja 8.

⁴¹ Ibid., str. 180-181.

novembra 1687. donijeli su odluku da se sultan Mehmed IV smijeni. Ovo je bio presedan u osmanlijskoj istoriji i znak duboke krize carstva.⁴²

Vladavima sljedećeg sultana **Sulejmana II (1687-1691)** protekla je burno u znaku velikih pobuna u carstvu. Konsolidaciju države uspio je provesti veliki vezir **Mustafa Ćuprili** brat čuvenog vezira Ahmeta Ćuprilja. Sulejmana II poslije smrti zamijenio je njegov brat **Ahmed II (1691-1695)**. Sultan Ahmed je ostao upamćen kao veliki ljubitelj kaligrafije, persijske poezije i književnosti. Carstvo je vodio veliki vezir Mustafa Ćuprili, veoma ambiciozan i sposoban državnik i vojskovođa. Vezir Mustafa je imao namjeru da povrati Budim. U sudaru austrijske i turske vojske kod Slankamena 1691., Mustafa je stao na čelo spahija i predvodio juriš. Pao je pogoden iz puške, a ova je bitka poznata u istoriji kao veliki turski poraz, uz strahovitu pogibiju plemstva na obje strane. Za vladavine sultana Ahmeda II, venecijanci su osvojili od turaka ostrvo Hios 1694.⁴³

Vladavina sljedećeg sultana **Mustafa II (1695-1703)** je uznaku teških borbi koje su Turci imali sa Rusijom oko Azova. Ruski car **Petar Veliki** je poslije strašnih gubitaka osvojio Azov. Ulaskom u rat sa Rusijom, Turska je dobila smrtnog neprijatelja što će se u budućnosti pokazati. Istvoremeno Turci su ratovali sa Austrijom. Austrijski princ **Eugen Savojski** je kod Sente 1697. teško porazio tursku vojsku. Turski gubitci su bili strašni, a poginuo je i sam glavnokomandujući turske vojske, veliki vezir Mehmed paša, poginula su i još četiri vezira, trinaest beglerbegova i ko zna koliko janičarskih, spahijskih i ostalih turskih odličnika. Zarobljen je i sultanov pečat. Osmanlijsko carstvo je doživjelo do tada neviđenu kriju a sam sultan je učinio nešto do tada nečuveno, sam je svojom rukom sastavio predlog za sklapanje mira. Turska je uz sudjelovanje evropskih sila sklopila čuveni Karlovački mir 1699. Ovim je svjetski obznanjeno da je Turska imperija krenula putem propadanja. Sultan Mustafa II je abdicirao 1703. pod pritiskom pobune inicirane nezadovoljstvom janičara zbog neisplaćene plate. Mustafa II nije ostao upamćen kao veliki državnik ili vojskovođa, već kao čovjek drugih vrijednosti, bio je veoma razuman, obrazovan, blage naravi, pravedan vladar i pokrovitelj nauke i pjesništva.⁴⁴

Na sultanski prijesto je 1703. došao brat svrgnutog sultana Mustafe, **Ahmet III (1703-1730)**. Dva događaja su obilježila početak njegove vladavine, prvo je na zahtjev mase koja je svrgnula Mustafu II dao da se podave svi koji su bili sumljivi za posrtanje Imperije, i prvi je udavljen veliki muftija. Drugo je posljednje stupanje u redove janičara hrišćanske djece „dankom u krvi“, koji postaje stvar prošlosti. Novi rat između Turske i Rusije izbio je 1710. Poslije poraza na rijeci Prut (Moldavija) ruski car Petar Veliki morao je turcima vratiti Azov 1711. Narodi Crne Gore i Hercegovine podigli su ustanak protiv turaka 1714. Turska je napala Veneciju 1715. Austrija kao saveznik Venecije ušla u rat sa Turskom 1716. Ponovo je austrijski princ Eugen Savojski nanio poraz turcima kod Petrovaradina u kojem je poginuo serdar turske vojske veliki vezir Ibrahim-

⁴² Fajfrić Ž., op.cit.

⁴³ Ibid., str. 245-249.

⁴⁴ Ibid.,str. 253-256.

paša. Posljedica ove bitke je i pad Temišvara posljednjeg turskog uporišta u Ugarskoj. Katastrofa je zadesila Osmanlije 1717., kada su austrijanci napali i zauzeli Beograd sa 150 000 vojnika. Dana 16. avgusta 1717. za samo 5 sati pognuto je 13 000 turskih vojnika. Ovu bitku austrijski car je nazvao najvećom pobjedom svih vremena. Požarevačkim mirom Austrija je dobila sjevernu Srbiju. Više nije bilo novih novih osvajanja od strane Turske. Ahmet III sa svojim velikim vezirom Ibrahim pašom počeo je da razvija snažnu diplomatsku aktivnost po Evropi. Sultanov dvor je bio ispunjen pjesnicima, muzičarima, kaligrafima i drugim umjetnicima. Osmansko carstvo je dobilo i prvu štampariju. Izgrađeno je mnogo novih zgrada po Istanbulu a Osmanlijskoj nomenklaturi Pariz je postao uzor. Osmanlijska Imperija je bila strašno oslabljena i nezadovoljne mase predvođene janičarima su tražile da Ahmet III odstupi sa prijestola što je on i učinio 1730.⁴⁵

Novi sultan **Mahmud I (1730-1754)** uspio je konsolidovati Imperiju ratnim pobjedama i diplomatijom. Turci su ponovo ovladali velikim dijelom Srbije i osvojili Beograd 1731. Turci su nepovoljnije prošlim u ratu sa Rusijom na području Krima. Za vrijeme Mahmuda I uspostavljena je snažna turska diplomatija, otvorene mnoge škole, reformisana vojska uz pomoć francuskih oficira a otvorene su četiri biblioteke u Istanbulu. Mahmuda I su zbog zasluga u obrazovanju nazvali „Hvaljeni“. Godine 1754. Na prijesto je stupio sultan **Osman III**. Prethodno je kao i svi prijašnji sultani obišao grobove predaka i pripasana mu je Ejupova sablja. Osman III za svoje vladavine nije uradio ništa značajno. Bio je kolebljiv, nepovjerljiv i duševno nezdrav. Na vlast je došao iz Kafeza (harema) gdje je bio zatočen pa ga je upravo to mentalno oblikovalo. Novi sultan **Mustafa III (1757-1774)** je bio sin sultana Ahmeda III. Najbolje što je na prijestolju naslijedio je veliki vezir Ragib-paša, vješt državnik koji je izbjegavao da oslabljenu Tursku uvuče u ratove. Mustafa je takođe bio opasan Ejupovom sabljom, posjetio je Fatihov grob i kod Ejupove džamije posjeto je grob Poslanikovog zastavnika. **Ragib paša** je mudro vodio Osmanlijsku Imperiju sve do svoje smrti 1723. Ostato je zapamćen kao posljednji veliki vezir Osmanlijskog carstva, pored Mehmed-paše Sokolovića i oba Ćuprilija. Vladavina Mustafe III bila je u znaku teških poraza Turske od Rusa. Rusi su nezadrživo napredovali na kopnu i moru. Rusi su osvojili 1769. Moldaviju i Vlašku zatim ušli u Bukurešt. Rusi su kod Česme (Crno more) 5. jula 1770. nanijeli težak poraz Turskoj floti, najveći poslije Lepanta. Rusi su postigli niz pobjeda i otvorili put prema Bugarskoj. Mustafu III je smrt spasila od svakojakih nevolja oslabljene Imperije. Umro je u petak dok je mujezin pozivao na molitvu u podne.⁴⁶

Sultan **Abdulhamid I (1774-1789)** vladao je u vrijeme kada je u Evropi otvoreno tzv. „Istočno pitanje“, to jest kako razdijeliti teritoriju Turske posebno u Evropi. Svaka od velikih sila je imala svoje zahtjeve. I Abdulhamid I dolazi na prijesto pravo iz Kafeza, bez ikakvog iskustva i znanja. Rat sa Rusijom totalno je iscrpio Imperiju. Uprkos nemoći Turske članovi uleme su se protivili mirovnom sporazumu jer je to navodno protivno principima islama i sigurnosti carstva. Rusi su pretrpjeli veliki poraz 1774. pri pokušaju iskrcavanja kod Bodruma ali zato su njihove kopnene

⁴⁵ Ibid., str. 259-264.

⁴⁶ Ibid., str. 267-282.

trupe napredovale nezaustavljivo. Rusi su bili toliko blizu Istambula da je u gradu zavladala panika. Mirom u Kučuk-Kajnardžiju 1774. Rusija je dobila Krim, Azov, oblasti između Buga i Dnjepra kao i slobodu plovidbe Crnim morem i moreuzima. Ovaj ugovor je praizvor propasti Osmanlijskog carstva. Stvari su po Tursku otišle toliko daleko da se raspravljaljalo da li može Turska uopšte ostati na evropskom tlu. Reforme turske države viđene su kao izlaz iz bespuća. Turci su posebno reformisli vojsku uz pomoć francuskih oficira i inžinjera. Snažna fortifikacija Dardanela pomogla je da ne padne i sam Istanbul. Uz Rusiju, Austrija je bila zainteresirana da se Turska raskomada. Austrija je okupirala Bosnu i sjevernu Moldaviju 1788. Krajem 18. stoljeća tursko carstvo je bilo u znaku jačanja separatističkih pokreta u Iranu, Egiptu, Arabiji, Sjevernoj Africi, Maloj Aziji, Rumeliji, Albaniji, Bugarskoj. Spas Imperije pokušaće vladajući krugovi oko sultana **Selima III (1789-1807)**. Snažne reforme su bile provedene u vojski koja se željela pretvoriti u modernu armiju sastavljenu od regularnih jedinica po uzoru na evropske vojske. Selim III uprkos tome što je i on doveden iz Kafeza ostaće poznat u osmanlijskoj istoriji kao čovjek vizija i velike energije. Ovim mjerama najteže su bili pogodenjani janičari koji su Selima III zbacili sa vlasti a zatim ga ubili. Vrijeme vladavine Selima III obilježeno je Prvim Srpskim ustankom 1804. i pojmom nove opasnosti za cijelu Evropu, Napoleona Bonaparte. Sve tekovine reformi države provedene u vrijeme Selima III, sljedeći sultan **Mustafa IV (1807-1808)** pod pritiskom reakcionara na čijem čelu su veliki vezir Ibrahim Halimi-paša i šejhulislam Ataulah efendija stavljene su van zakona. Carstvo je propasti spasila okolnost što su evropske sile bile zauzete borbom sa Napoleonom. Strašan otpor svakom obliku modernizacije turske države pružali su janičari tražeći da se reforme nikada više ne uvode a istovremeno su se odali pljački i otimanju svega što im se svidjelo u Istanbulu.

„Režim zemlje i vojska su stubovi na kojima je zasnovano Osmanlijsko carstvo. Ti stubovi su u 18. stoljeću bili već istrošeni crvima i dotrajali do kraja. Najbolji rodovi turske vojske, janjičari i spahiye, postali su nedisciplinovana snaga, kao država u državi. Pored biranih dječaka u redove janičara uvlačile su se svakakve protuhе sumnjiive prošlosti.“⁴⁷

Novi je sultan **Mahmud II (1808-1839)** uspio rješiti pitanje janičara na taj način što ih je sa vojskom porazio i potpuno ukinuo 1826. Mahmud II uveo je niz progresivnih mjera u turskom carstvu po pitanju državnog, vojnog i administrativnog uređenja. Ukinut je, prije svega timarski sistem kao veoma značajna mjera jer je zadirao u osnovne samo vojne, već i čitave društvene strukture. Sultan Mahmud II u turskoj istoriji ostao je upamćen kao veliki reformator u sferama života. U modernizaciji je davao i lični primjer, sultan Mahmud je nosio evropska odijela što su njegovi ministri morali slijediti. Turban je zamijenio sa fesom. Viđan je na koncertima, operama, baletima po stranim ambasadama. Sve ovo je mnoge pravovjerne muslimane sablažnjavalо. Francuski jezik u Istanbulu je postao znak kulture. Ipak vjerske institucije su ostale izvan reformi.

⁴⁷ Bulbulović, E., *Turci i razvitak turske države*, Bosanska pošta, Sarajevo, 1939., str. 62.

Sultana Mahmuda II naslijedio je njegov sin **Abdulmedžid (1839-1861)**, imao je tek 16 godina kada je sjeo na prijesto. Državom je vladao veliki vezir Husrev-paša, poznat još za vladavine Mahmuda II kao protivnik reformi. Kasnije dolazi vrijeme uspona Mustafe Rešida koji je vodio tursku spoljnu politiku kao ministar spoljnih poslova. Upravo on je ubijedio sultana da doneše glasoviti dokument, Carsku naredbu iz Gilhane (1841.), a to je bio zapravo ustav Osmanlijskog carstva. Ovo djelo Rešid-paše istini za volju nije ograničavalo sultanovu vlast ali je bilo sultanovo obećanje da neće preći u vladavini neke granice. Godine 1867. Sultan Abdulmedžid je dao da se sagradi nova palata Dolmabahče u koju je prešao iz palate Topkapi. Dolmabahče je rađena po uzoru na evropske palate Luvr i Bakingemsku palatu. Izuzetno je bogato ukrašena islamskom dekoracijom a potrošeno je toliko zlata i novca da je doprinjela bankrotu Turske 1856. Abdulmedžid II uradio je nešto što niti jedan sultan nije prije njega, krenuo je na turneju po Evropi i sve oduševio svojim perfektnim znanjem francuskog jezika. U stvarnosti Turska je kao država sve više posrtala jer su je evropske sile smatrале pljenom koji treba raskomadati. Možda najbolji opis Turske dao je izuzetno ratoborni ruski Car Nikolaj I koji je engleskom diplomati rekao za Tursku, da je to „bolesnik na Bosforu“. Vladavinu Abdulmedžida II obilježiće nekoliko krupnih događaja na tlu Evrope ali i Osmanlijske Imperije. Godine 1848. Evropom su bijesnile pobune poznate kao buržoaska revolucija, zatim krvavi Krimski rat u kojem Turska nije učestvala u odlučnoj ulozi ali se nje ticao. Poslije poraza i potapanja turske flote kod Sinope 1853. od strane ruske flote na čelu sa admiralom Nahimovim, cijela Evropa se okrenula protiv Rusije i centar vojnih operacija bio je Krim gdje se iskrcala udružena vojska Francuza, Engleza i Turaka. Cilj je bila moćna tvđava Sevastopolj koju je branila ruska vojska uz 15 000 mornara. Komandom odbrane Sevastopolja komandovala su tri ruska admirala, Kornilov, Istomin i Nahimov. Poslije 349 dana opsade i strašnih borbi Sevastopolj je pao a prilikom odbrane poginula su sva tri ruska admirala. Turska ovim ratom nije ništa dobila osim tutorstva evropskih sila. Turska i dalje nije imala mira. Bosna se bunila, Crna Gora je proglašila nezavisnost 1857. Egipat je postao samostalan 1849.

Slika br. 14 : Unutrašnjost palate Dolmabahče u Istambulu

Izvor : <http://www.middaytravelturkey.com/images/tours/ambassador-hall-dolmabahce-1430x1073.jpg>
(datum konekcije 10.11.2015., u 16: 48h)

Godine 1861. umro je sultan Abdulmedžid II a naslijedio ga je **Abulaziz (1861-1876)**, drugi sin sultana Mahmuda II. Druga polovina 19. stoljeća je bila u znaku intenzivnih borbi naroda pod turskom vlašću za potpuno nacionalno oslobođenje. U Hercegovini je u periodu 1852-1862, došlo do ustanka širokih razmjera. Vladavina Abdulaziza je bila u znaku unutrašnjih previranja u Turskoj gdje su na jednoj strani konzervativne uleme a na drugoj sultan izuzezno naklonjen reformama. Dana 8 maja 1874. učenici vjerskih škola tzv. Softe, su izašli sa nastave i tražili da sultan Abdulaziz abdicira i optužili su vladu da je kriva za nedaće u Turskoj. U rano jutro 29. maja 1874. dva bataljona pješadije su opkolila palatu Dolmabahče a u Bosforu su se ukotvili turski ratni brodovi sa okrenutim cijevima topova prema palati. Masa je tražila izbor princa Mustafe za sultana što se i ostvarilo. Abdulaziz je napustio prijesto i otišao u palatu Topkapi.⁴⁸

Novi sultan **Murat V (1876-1876)** je nagovjestio kao veoma obrazovan čovjek da Turska mora dobiti ustav u kojem će Šerijat biti zaštićen ali da svi podanici moraju biti slobodni i jednak, kao Osmanlije, bez obzira na vjeru i rasu i raditi zajedno za domovinu, državu i društvo. Moćni Mithad-paša je predlažo ustav u kojem je predviđen izborni parlament i ministarska odgovornost. Konzervativni veliki vezir Husein Avnija se protivio ovakvom predlogu ustava. Ipak provladalo je mišljenje Mithad-paše i uz podršku grupe turskih intelektualaca koji sebe nazivaju **Mladoturci** donijet je ustav. Srbija je 2. jula 1876. objavila rat Turskoj, to isto je uradila i Crna Gora kao saveznik Srbije. Reformisana turska vojska pod sposobnim generalom Osman-pašom teško je porazila srpsku vojsku kod Aleksinca krajem avgusta 1876. Podijeljeno tursko društvo i prazna državna kasa uzrokovali su krizu koja se još više produbila pogoršanjem mentalnog zdravlja Murata V koji je stalno odbijao potpisati bilo koji državni dokument. Mithat-paša je pokušavao naći izlaz dovođenjem novog sultana, princa Abdulahamida koji se smatrao inteligentnim, obrazovanim i ambicioznim mladićem. Dana 31 avgusta 1876. veliki muftija je izdao fetvu za obaranje sultana Murata V, obrazlažući time da je sultan mentalno bolestan što je ljekarska komisija potvrdila. Sjutradan u palati Topkapi vlada Turske je smjenila sultana Murata V. Odmah nakon silaska sa vlasti metalno stanje Murata V se popravilo što se tumačilo olakšanjem od državnicih briga.

Novopostavljeni sultan **Abdulhamid II (1876-1909)** je imao 34 godine kada je došao na prijesto. Njegova vlast je bila apsolutna, predsjedavao je Ministarskim vijećem, odlučivao o spoljnoj i unutrašnjoj politici, obračunavao se sa demonstrantima bilo vjerskih ili vojnih škola. Ipak turska vojska je bila pred stalnim uzmicanjem pred ruskom ofanzivom koja je rezultirala osvajanjem Sofije i Jedrena 1878. Padom Jedrena Rusi su bili na 100 kilometara od Istambula koji je zahvatila neviđena panika. Mirom u San Stefanu 3. marta 1878. Srbija, Rumunija i Crna Gora su postale nezavisne. Najvažnija tekovina ovog mira je Velika Bugarska koja se prostirala od Dunava do Egejskog mora, prepoznata od svih kao želja Rusije da krene na Istanbul. Nezadovoljstvo mirom iz San Stefana koji je davao previše mogućnosti Rusiji dovelo je do čuvenog **Berlinskog kongresa** jula 1878. Za Tursku je ovaj kongres bio strašan poraz jer je izgubila tri petine teritorije i jednu petinu stanovništva. Crna Gora i Srbija su postale

⁴⁸ Fajfrić, Ž., op.cit. str. 311-322.

međunardno priznate države. Nakon Berlinskog kongresa austrijska vojka je ušla u Bosnu i Hercegovinu. Tunis su Francuzi zauzeli 1881. Slijedeće 1882. Engleska je okupirala Egipat. Abdulhamidov protest silama berlinskog kongresa nije naišao na bilo kakav odgovor. Turska je tada zapala u duboku krizu a Abdulhamid postao nepovjerljiv i zemlju je preplavio sa špijunima jer su mu svi bili sumljivi. Smrtne kazne su donošene svaki dan. Prilike u Turskoj su natjerale mladu inteligenciju da odlazi u inostranstvo gdje je stvoren Mladoturski komitet. Abdulhamid je bio suočen sa nizom pitanja koja se otvaraju kao : makedonskim, jermenskim, albanskim . Osmanlijska država je tonula u problemima, jedan on najvećih su bili dugovi prema stranim kreditorima što je omogućavalo puno miješanje evropskih sila u privredu Turske koja postala polukolonijalna zemlja. Abdulhamid je vladao despotски sve surovije, smrtnе presude su izvršavane svakodnevno. Jačao je otpor naroda kojem je na čelu stajala napredna inteligencija. Godine 1891. grupa turskih intelektualaca oficira je u Ženevi osnovala Komitet za jedinstvo i napredak, sa zadatkom da rukovodi borbom za obaranje sultana i uvođenje demokratskog uređenja u zemlji. Komitetu su prišli mladi oficiri uglavnom stacionirani u Makedoniji, zatim predstavnici ugnjetenih nacija, Makedonci, Jermenii, Arapi. Ustanak poznat kao **mladoturski**, izbio je početkom jula 1908. pobunom garnizona u Makedoniji i proširio se na Trakiju. Sultan Abdulhamid je pokušao da uguši pobunu ali pristigli vojnici iz Anadolije u Trakiji nijesu htjeli da pucaju u jednovjernu braću. Pobunjenici su u Solunu objavili da Ustav ponovo stupa na snagu a i sam sultan pod pritiskom odlučio da narodu podari ustav, on koji je bi ranije pri pomenu ustava odmah naredio da onoga koji ga je pomenuo udave i bace u Bosfor. Dana 23. septembra 1908. Turska je dobila ustav i parlament. Oduševljenje je zahvatilo Istambula a slavilo se i u Solunu gdje su se nalazili budući rukovodioci turske države među kojima su bili : mladi kapetan Mustafa Kemal, Ahmed Enver paša, Talat kasnije veliki vezir, Džemal koji je kasnije branio Palestinu. Tada je Enver paša izgovorio riječi koje će značiti kraj Osmanlijske imperije : „Svi smo mi braća ! Bez obzira da li je neko Grk ili Srbin, da li je Bugarin ili Rumun, svi smo mi Osmanlije ! Iako jedni odlazimo u džamiju, drugi u crkvu, a treći u sinagogu, svi se mi, ponosimo time, što se nazivamo Osmanlijama“.⁴⁹

Ovako je sprovedena mladoturska revolucija. Sultan Abdulhamid je smijenjen 1909. Živjeo je u Solunu i Istambulu gdje je umro 1918. zaboravljen od svih. Turska je postala ustavna monarhija. Novoimenovani sultan **Mehmed IV Rešad (1909-1918)** je morao položiti zakletvu pred Parlamentom da će poštovati Ustav, raditi po Šerijatu i biti lojalan domovini i narodu. Sve ovo ipak nije donijelo rezultate jer narodi pod turskom vlašću nisu željeli biti potčinjeni. Srbi, Bugari, Arapi, Jermenii, Albanci nisu prihvatali ostanak u turskoj državi. Ustanak je zahvatio Albaniju koja 1912. postala nezavisna. Prvi balkanski rat je donio nove nevolje Turskoj jer su se udružile srpska, bugarska, grčka i crnogorska vojska. Ciljevi ovih saveznika su bili da se Makedonija razdijeli, oslobođi Trakiju, napadnu Jedrene i sam Istambul. Gubici turske vojske su se mjerili hiljadama ubijenih. Bugari su osvojili Jedrene i napravili težak pokolj muslimanskog stanovništva u Trakiji. Tursku je zahvatio opši haos u kojem je sultan bio potpuno nemoćan.

⁴⁹ Ibid., str. 336.

U atmosferi sveopštег haosa i beznađa u kojoj se Turska našla u vrijeme balkanskih ratova, samo nesuglasice saveznika oko podjele plijena na račun Turske donekle su umanjile opseg katastrofe koja se nadvila nad državom. Istanbul je bio preplavljen ranjenicima i izbjeglicama koje su se slivale iz područja izgubljenih teritorija. Turska je skoro potpuno istisnuta iz Evrope. Izgubila je 80 % evropske teritorije i 70 % stanovništva. Slična katastrofa je Imperiju snašla i u područjima izvan Evrope gdje su živjeli Arapi. Prvi svjetski rat donio je nove tegobe i prijetnje. Rusi su imali neskrivne ambicije da povrate centar pravoslavnog svijet, Istanbul. Sultan Mehmed V otišao je toliko daleko da je zbog opasnosti po opstanak Imperije na dvorcu istakao zelenu zastavu i objavio Sveti rat protiv nevjernika. U pomoć su pozvane i uleme da šire proglaš po Carstvu kojim se nalaze svim muslimanima da se podignu protiv ugnjetača. Istinskim muslimanima ovo je bilo huljenje vjere i komedija jer su na stranu Turske bile upravo hrišćanske zemlje Njemačka i Austrija a sa druge strane Saveznici, posebno Engleska i Francuska su imale u svojim redovima brojne trupe formirane iz kolonijalnih zemalja uglavnom muslimanskih. Ideja da zbog „džihada“ djelovi savezničkih jedinica sastavljeni od muslimana prebjegnu Turcima skroz se izjalovila. Turska je svoje zablude platila ogromnim ljudskim žrtvama na svim frontovima a posebno je krvarila u odbrani Dardanela i čuvenoj bitki kod Galipolja gdje se istakao mladi pukovnik **Mustafa Kemal**.

Najveći utisak na cijeli svijet 1915. je ostavila strašna epizoda sa Jermenima koje je Turska htjela premjestiti. Jermenii su živjeli u istočnoj Anadoliji na granici prema Rusiji. Preseljenje se pretvorilo u masakr u kojem je izginulo 1 000 000 Jermenii. Sa druge strane mnogi jermenii su bili u redovima ruske vojske i u muslimanskim naseljima su izvršili pokolje.

Mladoturci su teško mogli konsolidovati situaciju sa toliko rana i nedaća koje je Turska proživjela. Murat V je umro 3. jula 1918. Naslijedio ga je brat **Mehmed VI Vahidedin (1918-1922)**. On je bio posljednji turski sultan. Ratujući na sve strane u Prvom svjetskom ratu a posebno teško krvareći na frontovima Kavkaza sa Rusima i u Mesopotamiji sa Englezima, Turska je kraj rata dočekala sa 804 000 ubijenih i umrlih. Teška godina za Tursku je bila i 1919. kada su Grci okupirali Izmir i izvršili pokolj turskog stanovništva. Godine 1920. u Turskoj je izbio građanski rat u kojem su sa jedne strane bile pristalice sultana kojeg je podržavala Engleska a sa druge strane nacionalisti sa Mustafom Kemalom. Dana 23. aprila 1920. Velika nacionalna skupština u Ankari je izabrala Mustafu Kemala za predsjednika, Ankara je od tada postala glavni grad Turske. Pomognut od Boljševičke Rusije u oružju Mustafa Kemal je zaustavio sultanovu vojsku. Situacija dvovlašća se nastavila jer je sultan sa vladom upravljao iz Istambula a Mustafa Kemal iz Ankare. Uplitanje stranih sila je još više usložilo odnose u Turskoj ali ipak Zapad je uvidio snagu Mustafe Kemala i priznao je vladu u Ankari 1921. Zatim dolazi Konferencija u Lozani 1922. koja je rezultirala potpisivanjem dokumenta 1923. kojim su Turskoj ostavljena područja Trakije, Anadolije i priznat je se suverenitet nad Bosforom i Dardanelima. Turska je slavila sporazum u Lozani ali je ostala činjenica da je upravo tu uništeno Osmanlijsko carstvo koje se nekada protezalo od Balkana do Indijskog okeana. Godine 1922. Velika skupština Turske je ukinula sultana. Sultan Mahmut V je napustio svoju rezidenciju, ukrcao se na

englesku krstaricu i otputovao na Maltu i kasnije San Remo. Osmanova sablja, simbol dinastije, je prenijeta u muzej. Republika Turska je proglašena 29. oktobra 1923. Poslije 640 godina prestalo je da postoji Osmanlijsko carstvo koje je Osman osnovao.

4. KULTURA NA PROSTORU MALE AZIJE

4.1. Antičko doba

Savremena Turska država je transkontinentalna zemlja čiji veći dio se nalazi u Aziji a manji u jugoistočnoj Evropi. Turska izlazi na Crno, Maramorno, Egejsko i Sredozemno more. Područje Male Azije koje čini veći dio teritorije današnje Turske je jedno od najstarijih stalno naseljenih područja svijeta zbog povoljnog geografskog prostora. Najstariji gradovi kao što su Čatalhojuk, Čajonu, Nevali Džori, Hadžilar, Gobekli, Tepe i Mersin smatraju se jednim od najranijih naseljenih mjesta na svijetu. Naselje Troja nastalo je u neolitu i trajalo je kroz čitavo kameno doba. Tokom perioda pisane istorije narodi Anadolije govorili su : indoevropskim, semitskim i karvelijskim jezikom ali i jezicima nejasnog porijekla. Prostorom Male Azije prohujali su vremenom mnogi narodi, kulture i civilizacije. Hetitsko kraljevstvo je trajalo u periodu 18. do 13. stoljeća p.n.e. Kasnije su prevladali Frigijci koje su u 7. stoljeću p.n.e. uništili Kimerijci. Frigiju su naslijedile Lidija, Karija i Likija. U vremenu oko 1200. godina p.n.e. područje Anadolije su naselila grčka pleme, uglavnom Eolci. Područje Male Azije u 6. stoljeću p.n.e osvojili su persijanci. Aleksandar Veliki ove prostore je osvojio 334. p.n.e i luču helenske misli i kulture prenio daleko na istok. Kasnije se ovdje stvorilo više manjih helenskih državica, kao što su Bitinija, Kapadokija, Pergam i Pont. Moćni Rim ovладao je većim dijelom Male Azije polovinom 1. stoljeća p.n.e. Godine 324. Konstantin Veliki je izabrao grad Vizantion za novi glavni grad Rimskog carstva.

Slika br.15 : Ostaci Troje

Izvor :

<http://www.trt.net.tr/bosanski//news/detail/kulturiumjertnost/157arheoloskastrazivanjaantickogradatroja/1079>
(datum konekcije 10.11.2015., u 21: 16h)

4.2 Seldžučka kultura

Hiljadu godina staru Vizantiju naslijedilo je Osmanlijsko carstvo koje na svom vrhuncu zauzimalo ogromne prostore današnjih mediteranskih zemalja. Osmanlijska kultura je sinteza raznolikosti kultura osvojenih zemalja i naroda a ujedno i nešto novo, ne rijetko i sjajnije od preuzetog. Na osvojenim prostorima Balkana, Turci su ostavili pored nebrojeno materjalnih dobara i spomenika, na neki način i dio sebe u mentalitetu, vjeri, jeziku pa i u turskoj krvi. Kako bi i moglo biti drugačije kada su stoljećima držali osvojeno. Slično je bilo u vrijek i svugdje gdje se osvajalo. Na neki način osvajač se nikada nije sasvim povlačio, dio njega je zauvijek ostao utkan u onome što je osvojio . Najbolji primjer je današnja Španija, mnogo je toga ostalo od Arapa koji su je držali bezamalo 8 stoljeća.

Najezda seldžučkih nomada iz Centralne Azije pala je u vrijeme Abasida. U dodiru sa Arapima, Seldžuci su primili islam. Iskoristivši slabost Persije, Seldžuci osvojili Horasan, Azerbejdžan, Jermeniju a u periodu od 100 godina zavladili su prostorom do Bosfora. U vrijeme seldžučke epohe umjetnost je doživjela ogroman polet i stvoreni su novi arhitektonski tipovi. Seldžučka religiozna arhitektura je sadržavala potpuno novi tip građevina kao : medrese, teološke škole ili, tačnije rečeno islamske univerzitete. Ranije je nastava održavana isključivo u džamijama kao što je to slučaj sa Al-Azharom u Kairu. Seldžuci su uveli posebne ustanove za obrazovanje a uzor su pronašli u istočno persijskoj horasanskoj kući. Obrazac ovakve građevine je palata u Laškari Bazaru (Avganistan) i ovaj plan je bio odlučujući ne samo za medrese, nego i za džamije u kulturi Bliskog Istoka, kojoj su pečat dali Seldžuci. Tipičan primjer ovakve građevine je džamija Nizamija u Nišapuru koju je podigao seldužki vezir Al Mulk. Najpoštovanija džamija u seldžučkoj Persiji je u Isfahanu, Mezdžid-i-Džuma. Bila je abasidsko svetilište a prepravljena je 1088/89 u vrijeme vladavine Malik Šaha.⁵⁰

Slika br. 16 : Džamija Mezdžid-i-Džuma (Saborna džamija) u Isfahanu iz 1088/89.

Izvor : https://hr.wikipedia.org/wiki/Saborna_džamija_u_Isfahanu (datum konekcije 11.11.2015., u 16: 08 h)

⁵⁰ Du Ray, Carel., *Islamski svijet*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1971., str.86-89.

Pored džamija seldžučki period karakterišu i monumentalne grobnice vladara i značajnih ličnosti. Značaj grobnica seldžučke kulture u Persiji i Maloj Aziji, potiče od činjenice da se radi o stepskom narodu koji je iskonski želio kupolu iznad mjesta počivališta što je odlika šatorske civilizacije. Seldžučke nadgrobne kule se tumače kao odraz centralnoazijskog kružnog šatora. Primjeri su Radkan u Istočnoj Periji iz 1281., i Melik Gazijevo turbe iz Kirševara u Anatoliji iz 1250. Ovakve vrste mauzoleja ovjekovječuju pogrebne obrede nomadskih naroda Centralne Azije koji su se sastojali od postavljanja pokojnika u šator nakon čega mu je pošta odavana u procesijama sa konjima kružnih obilazaka ratnika oko šatora a kasnije je na mjestu sahrane podizana humka s razmjenom položaju pokojnika.

Slika br. 17 : Seldžučka turbeta u Erzurumu (Anatolia)

Izvor : <http://www.panoramio.com/photo/75361017> (datum konekcije 11.12.2015., u 18: 45h).

Stare seldžučke rezidencije-palate nalazile su se u Nišapuru, Mervi i Isfahanu. Posebno je zanimljiva dekoracija zidnog slikarstva od skupocjenih gleđonosnih ploča sa motivima lova, igre, muzike, borbe. Izrada keramike u seldžučkoj kulturi podržavala kineske uzore i sa područja nastanka Persije raširena je na Zapad islamskog svijeta. Seldžuci i 12. stoljeću izradivali skupocjeno posuđe emajl koje se rasprostiralo u Persiji i Maloj Aziji. Centar izrade predmeta od keramike seldžučko-iranskog doba je grad Raka (Sirija) a vrhunac nivoa pada u period mongolske najezde oko 1259. Seldžučko muslimanska umjetnička obrada metala dostigla je izuzetan razvoj za vrijeme seldžučkih vladara u Persiji. Zlatno, srebrno i bronzano posuđe, uprkos religioznoj zabrani za luksuznim, izrađivano je sa bogatim ukrasima reljefa i figura gdje su česti motivi životinjski oblici a posebna je sklonost ka figuri lava. Centar proizvodnje lijevanih metala bio je Horasan u istočnom Iranu. Izrada bronznih predmeta ukrašenih srebrom i zlatom iz Rake (Sirija) doživjela je uspon u 13. i 14. stoljeću. Ova umjetnost iz Sirije je krajem

14. stoljeća prenešena je u Veneciju, gdje su saracenski majstori sve do kraja 16. stoljeća izrađivali bronzane pozlaćene predmete sa arabljanskim natpisima ili venecijanskim grbovima.⁵¹

Umjetnost u staklu je bila snažno razvijena u seldžučkoj epohi. U 12. stoljeću seldžučki umjetnici su počeli sa emajliranjem i pozlatom sirijskih staklenih predmeta. Luksuzne staklene čaše iz 13. stoljeća predstavljaju vrhunac muslimanske umjetnosti i ubrajaju se među najsupocjenije objekte koje poznajemo. Centar ove umjetnosti bio je u Alepu. Ovi predmeti su bili visoko cijenjeni na Zapadu i Kini. Predmeti iz Alepa, Rake i Damaska pojavljivali su se u rukama vladara na prijestolju ili pompama. Predstavljali su simbol moći i raja. Dekoracija pehara je bila figurativna ili ornamentalna sa medaljonima i arabeskama.

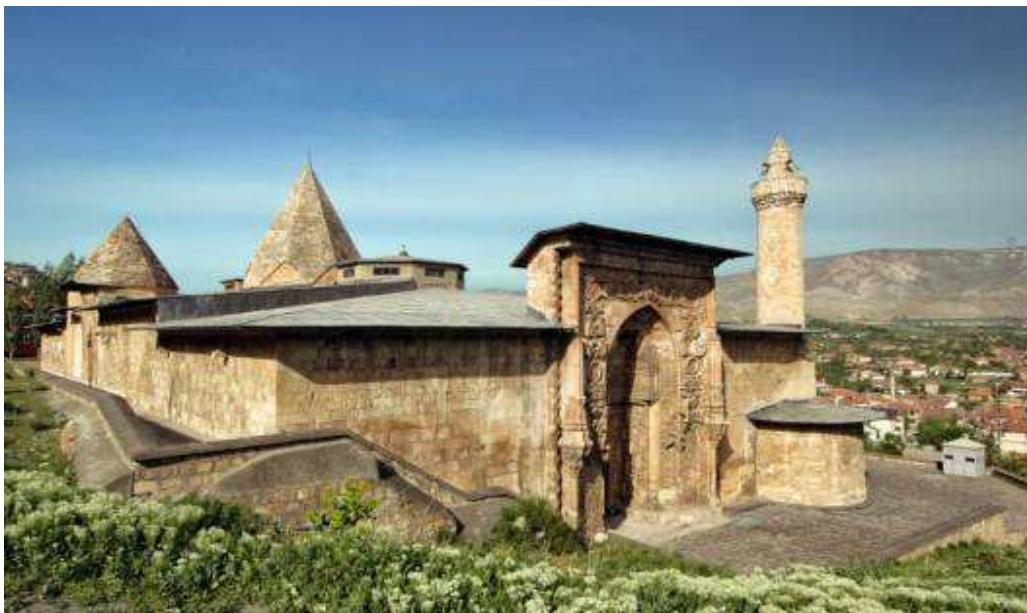
Pobjeda Seldžuka kod Mancikerta 1071. odvela ih je ravno do Egejskog mora i Iznika (Nikeje). Prvo stoljeće poslije Mancikerta bilo je prilično burno za Seldžuke u Maloj Aziji i u znaku je borbi sa Vizantijom i Krstašima. Tek pred kraj 12. stoljeća učvrstilo se kraljstvo rumskih Seldžuka u Maloj Aziji.

Prvi primorski gradovi koje su zauzeli bili su Alanja i Sinope u Crnom moru. Upravo ovi gradovi od osvajanja u početku 13. stoljeća postala su mjesta pristupa svjetskim trgovackim putevima a ujedno će početi kulturno cvjetanje pod trojicom sultana Izedina Kajausa I, Aladina Kajkobada i Djat edin Hosroja II. Najveća slava pripala je Aladinu, velikom mecenom umjetnosti i zaštitniku čuvenog mističara Dželaludina Rumija, osnivača reda derviša-okretača iz Konije koja će postati novi centar civilizacije. U prvoj polovini 13. stoljeća nastala je klasična seldžučka arhitektura originalnih karakteristika koja je spoj raznih kultura u jednu cjelinu koju нико nije bolje i darovitije iskazao od svih islamskih naroda kao Seldžuci. Ona predstavlja spoj kulture centralne Azije sa zatečenim antičkim i hrišćanskim tradicijama. Uz ovo prisutni su i elementi iransko-seldžučke kulture iz rane muslimanske istorije. Remek djela seldžučke arhitektura su džamije koje svojim shemama su svojstvene samo Maloj Aziji. Najljepši primjeri su Ulu Džami (Velika džamija) u Sivasu i Aladinova džamija u Koniji. Obje su podignute u 12. stoljeću. Aladinova džamija sadrži upotrijebljene antičke stubove. Ulu džamija iz Silvana nagovještava upotrebu centralne kupole koja je kasnije prisutna u turskom građevinarstvu. Džamija iz Mardina (1176.) sadrži minaret tipa sirijske četvrtastе osnove. Džamija iz Dinejzira (1205.-1206.) sadrži ornamente u obliku pletenice tipične za Siriju. Velika džamija iz Dijarbekira snažno svjedoči o prisustvu stepske tradicije sa prikazom borbe životinja na portalu.⁵²

Slika br. 18 : Ulu džamija (Velika džamija) u Sivasu iz 1196/97.

⁵¹ Oto-Dorn, K., *Islamska umjetnost*, Bratstvo jedinstvo, Novi Sad, 1971., str. 145-153.

⁵² Ibid., str. 154-156

Izvor : <http://www.tatilana.com/2014/11divirigi-ulu-camii-sivas.html> (datum konekcije 12.11.2015., u 16:13h)

Stepska tradicija Seldžuka je imala čitav niz primjera počevši od jelena sa portala zavije (manastira) u Čoregi Bujuku do medresa u Erzurumu i Sivasu sa motivima drveta, orlova, lavova. Životinjski likovi na anadolskim spomenica arhitekture su toliko prisutni da ih čak ima i na nadgrobnim spomenicima – turbetima. Izuzetan primjer turbeta u iransko-seldžučkoj arhitekturi je turbe Melik Gazija kod Kajseria iz 12. stoljeća sa kubetom na četvrtastom postolju. Koliko je prisutan uticaj centralnoazijskih shvatanja o ornitomorfnoj duši (dobija oblik ptice) pokojnika je kasno seldžučko turbe princeze Hudavent iz Nigde (1312), sa dvoglavim orlovima i sirenama. Posebnu ulogu imaju zvjezdane predstave ili preciznije znaci zodijaka i planeta koji se nalaze u bogatim sistemima rozeta, na mnogim turbetima, vratima džamija, medresa, hanova. Figuralna predstava znakova zodijaka prisutna je u klasičnoj kulturu arhitekture seldžuka Male Azije u dekoraciji palata a posebno mostova. Centralnoazijski običaji , način života i ideali prikazani su na reljefima građevina kao kompozicije : borba konjanika, sokolari u lovu, vojni pohodi i slično.⁵³

⁵³ Ibid., str. 159-170.

Slika br. 19 : Turbe princeze Hudavent u Nigdi (Anadolia) iz 1312.

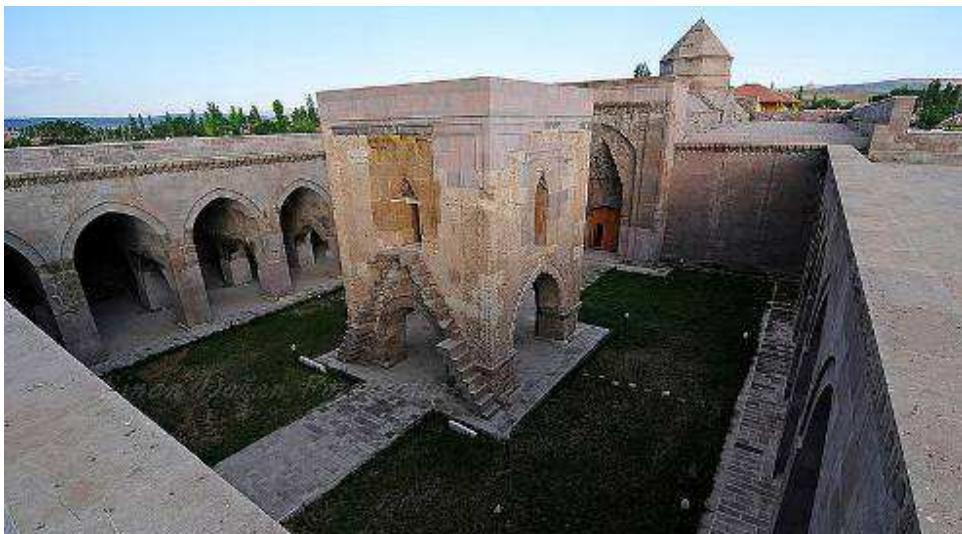

Izvor : romeartlover.tripod.com/Nigde.html (datum konekcije 14.11.2015., u 16: 59h)

Najljepši primjer sinteze seldžučke umjetnosti je srce Anadolije, grad Konija. Ovdje je sultan Aladin Kajkobad podigao palatu 1221. čije su zidine sadržavale figuralne predstave sastavljene od seldžučkih i antičkih skulptura. U toku svoje misije kod sultana Mahmuda pruski general Moltke je zapisao 1883. da se na zidinama koje tada nisu bili razorene nalaze mnogobožni oltari, hrišćansko nadgrobno kamenje, grčki i persijski natpisi, slike svetitelja i đenovsko grobno kamenje, rimski orao i arapski lav. Jedinstveni u svojoj monumentalnosti su karavansaraji, „katedrale“ na velikim putevima Male Azije. Hanovi su se nalazili na svakih 30 kilometara pored svih važnijih puteva. Najvažnija raskrsnica je bila Konija zatim Kajseri. Njih su gradili sultani i moćne ličnosti carstva. Utvrđeno je postojanje 76 seldžučkih hanova. Svi su u pravilu imali izgled tvrđave sa kulama i jakim potpornim zidovima i polukružnom, četvrtastom ili zvjezdastom osnovom. Najljepši primjer hana rumskih Seldžuka je Sultanov han blizu Kajserija (1232-1236). Ova zgrada podsjeća na katedralu. Sastoji se od prostranog dvorišta oko kojeg su smještene dijelom zatvorene prostorije, a dijelom hodnici u vidu galerija. U spoljnim dijelovima zgrade su se nalazili prostori za stoku, dok su putnici sa prtljagom bili smješteni na visokim podijumima. U središtu dvorišta na četiri luka je kiosk čiji je gornji sprat služio kao džamija. Najveća prostorija ovoghana ima površinu od 1430 kvadratnih metara i spojena je sa dvorištem tako da han predstavlja jedinstveno arhitektonsko rješenje koje nema paralele u muslimanskem svijetu i kojem se još ne zna porijeklo.⁵⁴

Slika br. 20 : Sultan han u Kajseriju iz 1232/36.

⁵⁴ Ibid., str. 176-178.

Izvor : <http://www.fotolibra.com/gallery/78732/sultan-han-palas-kayseri-sivas-road-turkey/>
(datum konekcije 14.11.2015., u 17: 50h)

Ibn Bibi persijski istoričar iz 13. stoljeća koji je živjeo na dvoru rumskih Seldžuka u Koniji, opisao je raskošan život sultana toga doba koji se sastojao između ostalog od gozbi i isprijanja pehara vina uz zvuke laute, doboša, flaute i praporaca. Ibn Bibi je ostavio svjedočenje o upotrebi predmeta od skupocjenih metala na seldžučkim dvorovima. Tako prilikom svadbe sultana Izedina Kajkusa, prisutan je bio zlatni novac u slatkišima stavljenim na zlatnim i srebrnim tanjurima. Mala Azija seldžučkog doba je područje izrade bronzanih lampi za džamije. Najvažniji primjerak ovakve lampe je viseća lampa iz džamije Eşref Oglu iz Bejşehira koju je izradio Ali Ibn Mohamed u gradu Koniji 1280-1281. Ova lampa se danas čuva u Etnografskom muzeju u Ankari i predstavlja remek djelo islamske umjetničke obrade metala hladnim putem iskucavanja sa unutrašnje strane. Nekada pozlaćena ova lampa sa loptastim tijelom i proširenim vratom, u vidu prevrnute zarubljene kupe upotrebljavala se sa staklenim dodatkom. Dekorisana je smjelo izvedenim arabeskama koje se sijeku, vezuju u čvorove i spajaju u obliku srca. Stilizovane glave bika u reljefu služile su za vješanje. Ovdje je ponovo prisutna zomorfna ornamentika koja svjedoči o naklonosti Seldžuka prema figuralnim predstavama čak i u oblasti religiozne umjetnosti. Oko ivice lampe ispisani je stih iz Sure Svjetlosti, iz Kurana kako priliči lampi za džamiju. „Alah je svjetlo nebesa i zemlje. Primjer njegova svjetla je kao udubina u zidu u kojoj je svjetiljka, a svjetiljka u staklu, a staklo se pričinja kao jarka zvijezda“⁵⁵

Seldžuci su u toku 11. stoljeća prenijeli u islamske zemlje Orjenta tehniku izrade tepiha sa čvorovima kao izum nomada centralne Azije. Najstariji primjeri tepiha iz muslimanskog svijeta potiču iz Aladinove džamije u Koniji, prijestolnici rumskih Seldžuka. Anadolsko porijeklo tepiha potvrdio je i Marko Polo koji je posjetio Malu Aziju 1271. On je napisao da su najljepši tepisi na

⁵⁵ Ibid., str. 179

svijetu upravo oni koji su izrađivani u carstvu rumskih Seldžuka. Seldžuci su svojim pečatom obilježili čitavu epohu. Kao narod koji je pripadao nomadskoj civilizaciji stepa, ustalili su se na jednom području u doba stare abasidske epohe.

U području arhitekture turbeta postigli su spoj posmrtnog šatora i kurgana kao simbol nomadskog naslijeda. Džamije Male Azije sa drvenim stupcima-držačima, takođe su naslijedile stepske tradicije šatora. Naklonost prema figuralnom prikazivanju koje su uveli u svijet umjetnosti sa zoomorfnim motivima opet je ideal stepskog naroda. Nadgrobno kamenje iz Male Azije sa mitskim bićima, uglavnom sfingama, svjedoče o prisustvu magijsko-šamanističkog svijeta Centralne Azije. Arabeska u doba Seldžuka dostiže pun razvoj. Sa Seldžucima potiče i proizvodnja tepiha. Medrese koje su gradili u Maloj Aziji nose pečat persijske arhitekture. Planovi izrade džamija su bili pod snažnim uticajem hrišćanske arhitekture crkava. Karavansaraji, palate, mostovi, umjetnički obrađena keramika, obrada stakla i metala u doba Seldžuka su dostigli neslućeni procvat. Seldžučka muslimanska minjatura je dostigla svoj prvi stepen kulminacije u slikarstvu Bagdadske škole. Njihov stil u umjetnosti bio je produžen i nakon što su sišli sa istorijske scene. Mongolska invazija na Anadoliju počela je teškim porazom Seldžuka 1243. u blizini Kese Daga kod jezera Van. U slijedećim decenijama carstvo Seldžuka se raspalo na emirate koji su u kulturi pokazivali prilično raznolikosti.

Slika br. 21 : Detalj seldžučke keramike iz palate Kubadabad u Koniji iz 1236.

Izvor : <http://arheolojihaber.net/2015/01/20/konyadaki-selcuklu-sarayi-restorasyon-icin-odenek-arayisinda/>
(datum konekcije 15.11.2015., u 08: 40h)

4.3 Osmaljska kultura

Stupanjem na istorijsku scenu Osmanlija počinje epoha njihove kulture a najraniji primjer novog građevinskog oblika je Nilufer-Hatun imaret u Izniku (Nikeja), prvoj osmanlijskoj rezidenciji iz

1388-1389. U drugom veličanstvenom gradu Osmanlija, Brusi, primjeri su džamije Murata I (1365-1385), džamija Jildirima Bajazita (1400) i džamija Mehmeda I (1413-1421), poznata kao „Zelena džamija“ (Ješil džami). Jedrene, treća osmanlijska prijestolnica dobila je džamiju Murata II a Istanbul Mahmud pašinu džamiju (1464) i Murat pašinu džamiju (oko 1446). Ove građevine odlikuju su širokom dvoranom za molitvu, koja umjesto prvobitnog ravnog krova sada ima niz kupola i koja kao seldžučke džamije, isključuje dvorište. Tipičan primjer je Velika džamija (Ulu džami) u Brusi (1396-1399), gdje se ideja nestalog dvorišta naslućuje preko male fontane u središtu džamije. Osmanlijska arhitektura je dala i džamije sa velikom središnjom kupolom a jedno od prvih ovakvih zdanja je Ješil džamija u Izniku iz 1378. Slična ovoj je džamija Ilijas beja iz Mileta sagrađena 1404. Treći tip džamija rane osmanlijske arhitekture su „dvorišne džamije“, koje su nastale iz molitvene dvorane i dvorišnih građevina koje će etapno dovesti do monumentalnih zdanja dvorišta prekrivenih kupolom. Najstariji primjer ovakve džamije sa dvije kupole postavljene jedna uz drugu je džamija Isa-beja u Efesu iz 1375. Najstariji primjer džamije sa središnjom kupolom je Ulu džamija u Manisi iz takode 1375.⁵⁶

Slika br. 22 : Ulu džamija u Bursi iz 1396/99.

Izvor : <http://www.tourdelavida.net/turkiye/bursa/bursa-ulucami/> (datum konekcije 15.11.2015., u 17h)

Pod Osmanlija u 14. stoljeću javlja se i jedan novi tip arhitektonske vrste, namijenjen čisto socijalnim svrhama. To je imaret (ustanova za ishranu sirotinja). Prvi imaret je sagradio sultan

⁵⁶ Ibid., str. 189-190

Orhan u Izniku, i to uz svoju džamiju. Izvjesno je da otvaranje ovakve ustanove nije prošlo bez velike svečanosti. Imareti su imali za cilj zadovoljenje potreba siromašnih učenika i studenata teologije ali i ostale sirotinje. U pravilu je dijeljen hljeb i jedno ili dva jela dnevno sa ovnjskim mesom. Imareti su podizani pored sultanskih džamija i izdržavali su se od priloga vjernika. Istanbulskih imareta je bilo 101 i dijeli su hranu za 30 000 siromaha dnevno. Orhanov imaret nije ostao sačuvan kao ni prva medresa koju je on sagradio u Izniku ali sačuvan je imaret Nilufer-Hatun kao prvo svjedočanstvo ove vrste ustanova.

Slika br. 23 : Nilufer-Hatun imaret u Izniku iz 1388/89.

Izvor : http://www.kayihainzeybek.com/gezi_cumalikizik_iznik.htm (datum konekcije 15.11.2015., u 11: 15 h)

Razvoj osmanlijske arhitekture i građevinarstva pratila je dekoracija koja je ranije kod Seldžuka bila prezentovana mozaikom, kod Osmanlija preovladavaju slikane pločice, gledosane ili emajlirane. Prisutni su kineski cvjetni motivi ali i apstraktni oblici arabeske kao natpisi. Motiv božura je činio novinu u dekoraciji. Osmanlijske džamije kao i ranije seldžučke, dekorisali su majstori iz persije, koji su osnovali svoje lokalne škole u Maloj Aziji. Pored emajlirane keramike ranoosmanlijska epoha razvija pod kineskim uticajem takozvanu plavo-bijelu keramiku koja sadrži na bijeloj osnovi ukras kobaltnoplavom bojom, a inspiracija je od kineskog porculana epohe Minga. Najljepši primjer plavo-bijele keramike je u dekoraciji džamije Murata II u Jedrenama iz 1436. Tu je postolje zida na kome se nalazi mihrab prekriveno šestougaonim pločicama sa motivima flore. Prisutni su : lale, jasmin i čempresi razvijeni u bogate bukete. Kako u dekoraciji monumentalnih građevina ranoosmanlijske epohe preovladavaju keramičke pločice tako isto u izradi posuđa preovladava keramika od plavo-bijelog materjala ali stilova i vrsta je bilo jako mnogo što svjedoče brojni predmeti do danas odlično sačuvani. Dva pravca su bila dominantna, prvi kineski a drugi islamizovani, dok u kasnijoj epohi postoji snažan vizantijski uticaj. Na vrhuncu Osmanlijskog carstva svi stilovi izrade posuđa su pretočeni u nešto novo i

jedinstveno. Centar izrade posuda je u ranoj fazi Osmanlijskog carstva bio Iznik a kasnije Istanbul iz kojega će proizvodi odlaziti u najdalje zemlje ogromne države. Posebno je bilo cijenjeno takozvano „tursko carsko posuđe“, ne rijetko upotrebljavano na dvorovima Evrope.⁵⁷

Ništa nije slavu turske civilizacije uždiglo kao monumentalne građevine zlatnog doba Osmanlijske istorije. Centralna kupola, razvijena je još u seldžučko doba i razvoj arhitekture u ovom pravcu pokazuje dosljednost tokom 14. i 15. stoljeća. Uzor postaje i veličanstvena Aja Sofija. Prvi primjer ove nove arhitekture je Mehmedija u Istambulu koju je sagradio Mehmed II Osvajač, između 1463-1469. Ova džamija je sagrađena na temeljima stare crkve svetih Apostola iz doba Justinijana.⁵⁸

Slika br. 24 : Mehmedija u Istambulu iz 1463/69.

Izvor : <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/78/FatihMosque.jpg>

(datum konekcije 15.11.2015., u 18: 16h)

Vrhunska dostignuća u građevinarstvu Osmanlijskog carstva ostvarena su genijalnošću **Mimara Sinana** (1490-1588) koji je su svom dugom vijeku u službi pod četiri sultana u svojstvu vrhovnog arhitekte ostvario ogromno životno djelo koje se sastoji od 318 građevina. Njegovo porijeklo ostaje nejasno, zna se da je bio janičar, moguće Grk, Albanac ili Jermen ipak stvaralaštvo mu je bilo u čisto turskom duhu. Razvoj njegove umjetnosti i stvaralaštva dijeli se na tri dijela. Početnički rad Mimara Sinana je džamija Šahzade podignuta u Istambulu od strane Sulejmana I između 1543 i 1548 u znak sjećanja na voljenog rano preminulog sina Mehmeda. Kod ovog Sinanovog djela osjeća se snažan ranohrišćansko-jermenski uticaj u četvorodjelnoj shemi sale za molitvu sa moćnom centralnom kupolom. Građevina posjeduje prostrano dvorište

⁵⁷ Ibid., str. 192.

⁵⁸ Ibid., str. 193.

u vidu kvadrata. Džamija ima dva bogato izvajana minareta čiju ljepotu opisuje i čuvani putopisac Evli Čelebi. Središnje doba Sinanove zrelosti je Sulejmanija u Istambulu podignuta između 1550 i 1556. Nju je takođe dao sagraditi sultan Sulejman Veličanstveni. Sulejmanija je podignuta na prostoru dužine 225 m, širokom 150 m, okružena je ogromnim kompleksom dodatnih zdanja : turbetima samog sultana i njegove žene Hurem, nizom medresa, karavansarajem, bolnicom, imaretom i kupatilom. Sinanu je uzor za ovu džamiju bila Aja Sofija. Središnju kupolu podupire, i sa prečnikom kupole od 26 m, približava se vizantijskom zdanju čija je kupola široka 31,5 m. Sulejmanija svojim podupiračima, svodovima, fasadom, galerijama, lukovima, stubovima i minaretima predstavlja nedostižnu harmoniju i monumentalnost. Kulminacija životnog djela Mimara Sinana je ostvarena u prostranstvu Jedrenu gdje na brežuljku gospodari Selimija, Sinanovo remek djelo sagrađeno između 1570 i 1574. Vidljiva odasvud ona je spomenik osmanlijske civilizacije nulte kategorije. Kao i Sulejmanija u Istambulu, Selimija je smještena u ograđenom prostoru od 186 x 135 m. Dodatna zdanja su medresa, bolnica i pokriveni bazar. Moćna kupola ove džamije dostiže veličinu kupole Aja Sofije i oslanja se na osam podupirača. Prema nebu se uzdižu četiri vitka minareta sa po tri balkona. Igličasti minareti Selimije završavaju pozlaćenim vrhom.⁵⁹

Slika br. 25 : Selimija u Jedrenama iz 1570/74.

Izvor : http://turkishclass.com/picture_804 (datum konekcije 15.11.2015., u 22: 18h)

Osmanlije su razvili i posebnu arhitekturu turbeta koja u kasnijoj fazi pokazuju oblik građevina sa kupolom. Ovakva turbeta znatno odudaraju od seldžučkih nadgrobnih spomenika sa njihovim

⁵⁹ Ibid., str. 194.

niskim krovom u obliku kupe osmougaonog tipa. Ali i ovdje je Sinan pronašao inspiraciju za primamljive varijante a primjer je Šahzade turbe u Brusi (Bursi). Ovo turbe obloženo mermerom u boji, sa kupolom i tamburom koji su rebrasti, jako podsjeća na čuveni Gur-i-Mir, Temerlanov mauzolej. Osmanlijski Mikeloanđelo, Sinan , ostavio je dubok trag i uticaj na sljedeća pokoljenja osmanlijskih graditelja. Najljepši primjer je čuvena Ahmedija ili „Plava džamija“ u Istambulu, koju je sagradio graditelj Mehmed Aga za sultana Ahmeda I , između 1609 i 1617. Ona neobično podsjeća na Šahzade džamiju. Unutrašnjosti dominiraju moćni stubovi u prostranstvu preplavljenom svjetlošću koja obasjava plave fajansne pločice kojima su obloženi zidovi i galerije. Šest minareta okružuju kupolu i četvrtasto dvorište. Upravo broj minareta, neobično velik, uzrokovao je nezadovoljstvo vjernika jer je samo Ćaba u Meki imala ovoliki broj minareta. Problem je riješio sultan Ahmet dozidavši sedmi minaret u Mekiji.⁶⁰

Slika br. 26 : Ahmetija (Plava džamija) u Istambulu iz 1609/17.

Izvor : https://sr.wikipedia.org/wiki/Sultan_Ahmedova_džamija (datum konekcije 16.11.2015., u 17: 28h)

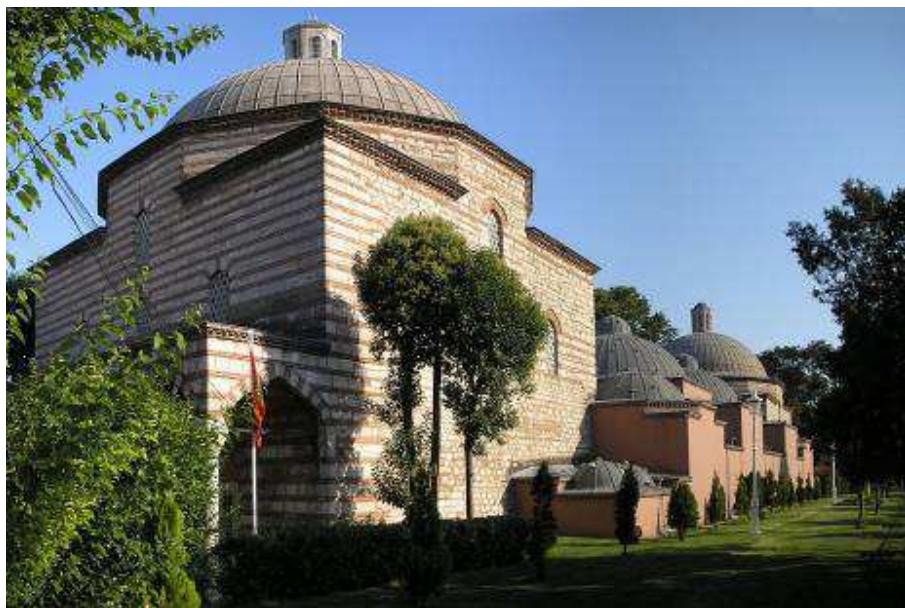
Osmanlijske palate u Brusi i Jedrenama nisu sačuvane ali palata u Istambulu Topkapi Saraj čiju je izgradnju započeo Mehmed Osvajač 1458. svjedoči o izgledu ovih građevina. Ova palata je bila okružena vrtovima i opasana visokim zidom. Bila je to rezidencija osmanlijskih vladara 400 godina od 1465-1856. Arhitekta najstarijeg dijela bio je persijski majstor Kemaledin . Kasnije su sultani, kako je koji dolazio na prijesto bez nekog reda dodavali građevine kao : manje palate, paviljone, džamije, fontane, vrtove. Topkapi Saraj u prijevodu znači „Palata topovske kapije“ jer je napravljena na mjestu gdje su osmanlije topovima uništile kapiju Kostantinopolja. Godine

⁶⁰ Ibid., str. 196

1985. Topkapi Saraj je zajedno sa ostalim spomenicima „Istorijske jezgre Istambula“ upisan u UNESCO-vu listu svjetske kulturne baštine. Danas je to muzej koji sadrži izuzetno kulturno blago osmanlijske civilizacije kao : namještaj, porculan, odjeću, oružje, rukopise, kaligrafiju, nakit i druge vrijednosti.

U svakodnevnom životu Osmanlija, vrlo velika uloga je posvećivana javnim kupatilima hamamima. Hamami su bili prelijepo uređeni i prekriveni kupolama. Isto kao u doba Omajada bili su trodijelni sa prostorima predviđenim za svlačenje i odmor, umjereno tople prostorije i tople prostorije. Postojale su prostorije za preznojavanje sa fontanom tekuće vode što je bilo uobičajeno i za druge prostorije. Među najpoznatija kupatila spadaju ono koje je projektovao slavni Sinan za sultaniju Hurem, nalazi se pored Aja Sofije, zatim dva velika kupatila u Brusi zvana Eski-Kaplidža i Jen-Kaplidža. Prvo je sagrađeno u 14. stoljeću a sastoji se iz čitavog sistema kupola, trostrukim ulazom i bazenom za plivanje. Drugo je sagradio Rustem paša polovinom 16. stoljeća sa originalnom osmougaonom kupolom.

Slika br. 27 : Hurem sultan hamam u Istambulu

Izvor : https://en.wikipedia.org/wiki/Haseki_Hurrem_Sultan_Hammı (datum konekcije 16.11.2015., u 22 h)

Fajansne (raznoboje ornamentiirane) pločice su imale najveći značaj u osmanlijskoj arhitektonskoj dekoraciji. Fajans je vrsta keramike pokrivena olovno-cinčanom bijelom glazurom pogodnom za oslikavanje. Osmanlije su koristili i fajansno posuđe, a fajans su koristili i u svim granama umjetničke proizvodnje, bilo da se radi o kamenoj ili drvenoj skulpturi, lakiranom ili zidnom slikarstvu, opremi knjiga, metalnim predmetima ili tepisima i tkaninama. Motivi koji se koriste u ovom umjetničkom stilu su raznovrsna flora kao : lale, karanfili, narcisi, zumbuli, cvjetovi nara, lišće vinove loze, čepresi i drugo. Pojavljuju se i motivi vaza sa cvijećem ali i slike svetih mesta Meke i Medine. Među najljepša djela ukrašavanja fajansnim pločicama

su Rustem pašina džamija iz 1561. djelo Mimara Sinana, zatim Ahmedija (Plava džamija) i saraj Murata III iz 1547/48. U izradi fajansnih pločica prednjačio je grad Iznik u kojem se proizvodilo nadaleko poznato fajansno posuđe. Ovdje je tokom 16. i 17. stoljeća izrađivano posuđe za čiju dekoraciju su uzimani uzori dekoratera iz Istambula a zatim je slato na sultanski dvor ali i širom carstva ali i daleko izvan Osmanlijske Imperije. Fajans iz Iznika stizao je u Veneciju a postoji i primjer iz 1582. krčaga koji je iz Iznika donijet u Hale (Saksonija). Iznik je proizvodio i posuđe sa hrišćanskim natpisima za potrebe narudžbi iz hrišćanskih zemalja. I danas su riznice Saraja prepune posuđa iz Iznika koje su pored plavo bijelog kineskog posuđa služile za zadovoljenje luksuznih potreba dvora. Jedini konkurent majstورima keramike Iznika bile su radionice na Zlatnom rogu gdje je takođe dostignut visok umjetnički nivo.

Prva polovina 16. Stoljeća je vrijeme nastanka nadaleko poznatih turskih tepiha, koji su do tada označavani kao tepisi rađeni na turskom dvoru. Oni su bili određeni stilom sa turskog dvora ali su zapravo djelo radionica tepiha u Kairu gdje je objedinjen stil memelučkih turaka, persije i osmanlijske tradicije. Rađeni su kao memelučki tepisi persijskim čvorovima, svilastosjajnom vunom, sa naklonom za toplocrvenom i svijetlozelenom bojom . Podjelom na medaljone podsjećaju na persijske uzore ali motivi biljnog svijeta koje sadrže, su čisto osmanlijski. Turski tepisi su postali traženi u Evropi tokom 16. i 17. Stoljeća. Grad Ušak u Zapadnoj Anadoliji je i danas sinonim za mjesto gdje se proizvodi dobar turski tepih. Tepisi ovdje proizvedeni su rađeni za evropske kupce po narudžbini pa su i sadržavali evropske grbove. Sačuvano je mnogo tepiha iz Ušaka proizvedenih sve do 18. stoljeća čija dužina je i do 10 m. Posebnu vrstu činili su takozvani molitveni tepisi . Grad Brusa u doba Osmanlija postao je poznat po proizvodni somota koji se koristio od odjeće, stolnjaka, prekrivača do zavjesa. U Brusi se somot proizvodio još u 15. stoljeću. Tkanine iz Bruse sadrže čak i uticaj kasne italijanske gotike a u 16. stoljeću slijede se uticaj osmanlijskog floralnog stila. Turci su prilikom brojnih ratnih pohoda koristili šatore od kojih su neki bili izuzetno luksuzni izrađeni za velikodostojnike. Rađeni od lana sa ukrasima radenim po običajima Turaka iz centralne Azije, tokom mnogih bitaka postajali su i „ratni pljen“, pa su tako sačuvani u muzejima Evrope.

5. OSMANLIJSKA KULTURA NA TLU NAŠIH PROSTORA

5.1 Naselja

Vojnički i državno uzorno organizovani, sa jasnim ciljevima svojih osvajanja, dok su vodili borbe , Osmanlije su u pokorenim zemljama podizali nove i uređivali zatečene gradove i zdanja u njima, dajući im orjentalno-islamska obilježja. U tradicionalnoj imperiji Bliskog istoka, država se starala o javnim građevinama, održavanju kanala, nasipa, puteva, mostova i karavan-saraja, zato što je preovladavalo mišljenje da se unapređenjem trgovine i zemljoradnje osigurava bogatstvo vladara. Bogatstvo vladara i države značilo je sposobnost održavanja jake vojske i nova osvajanja koja su donosila nova bogatstva.

Muslimanski istoričar Al-Tabari (umro 930) zabilježio je da su Sasanidi (Persijanci) zastupali mišljenje da je vladareva osnovna dužnost da osniva gradove i sela, gradi puteve i mostove . U islamskoj civilizaciji postoji shvatanje da je podizanje javnih zgrada izraz pobožnosti i dobročinstva, pa se na takve gradevine, čak i kada ih je gradio sultan, počelo gledati kao na nezavisne institucije izvan djelokruga države. Osmanlije su prije svega nastojali svoje centralne gradove što više razviti i preobraziti ih metropole onog vremena. To su u prvom redu bili Istanbul, Brusa i Edirne (Jedrene). Mehmeda Osvajača nekada moćni i veliki Kostantinopolj je dočekao sa jedva do pedeset hiljada stanovnika. Mehmed je odmah preuzeo mjere naredivši da se iz Rumelije i Anadolije obezbijedi četiri hiljade porodica koje je naselio u Istanбуlu. U nastojanju da Istanbul učini svjetskom metropolom priznao je duhovne vođe grčke pravoslavne, jermenske i jevrejske zajednice. Tokom 15. i 16. stoljeća Turci su podsticali doseljavanje Jevreja iz Evrope u svoju državu, smatrajući time da će ovi doprinjeti razvoju trgovine i bogatstva. Ova velika islamska država pokazala je izuzetan stepen tolerancije pokorenih naroda, koji su kroz stoljeća Osmanlijske vladavine sačuvali svoju kulturu, jezik, etničke karakteristike i vjeru. Ovakva praksa prvi put je uvedena u prvoj velikoj evropskoj islamskoj državi El Andalus u toku svog postojanja dugog osam stoljeća. Činjenica je da su Turci ostavili svim narodima osvojenih država ono što nije bilo uobičajeno za osvajače do tada, bilo Albancima, Bugarima, Bošnjacima, Crnogorcima, Grcima, Makedoncima, Rumunima i Jevrejima, njihove običaje, tradiciju, jezik, vjeru, crkve, katedrale i sinagoge. Ovo je bio presedan u istoriji a potvrđuje i očuvana demografska stabilnost i rast stanovnika svih naroda koji su živjeli u Imperiji. Vrata Balkana Turcima su bila širom otvorena pobedom na Marici 1371. Poslije bitke na Kosovu 1389. i padom Smedereva 1459. okončana je agonija srpske države. Samo četiri godine kasnije pokorena je Bosna, a do kraja stoljeća Turci su bili na granici Hrvatske. Poslije bitke na Mohaču 1526. Turci su ovladali velikim dijelom Mađarske.⁶¹

Na svim prostorima koja su osvojili pa tako i na Balkanu, Turci su neumorno gradili. Prenosili su sve ono što je bilo svojstveno organizaciji i graditeljstvu srcu njihove države u Maloj Aziji. Podignuto je bezbroj vitkih minareta džamija, imareta, bezistana, karavan-saraja, javnih kupatila, puteva, mostova i nebrojeno drugih objekata. Prostor Balkana krajem 14. i početkom 15. stoljeća bilježi razvoj monumentalne islamske arhitekture, građevnog koncepta koji je do tada bio potpuno nepoznat. Turci su autori prvih urbanih, arhitektonskih i umjetničkih rješenja. Radilo se o stručnim kadrovima veoma školovanim i izuzetno sposobljenim kakvih u to vrijeme nije bilo

⁶¹ Inaldžik, H., op.cit., str. 217-220

u našim krajevima pa ni na Balkanu. Nakon zauzimanja većih područja bivše Jugoslavije, paralelno sa islamizacijom i doseljavanjem turskog stanovništva, vršila se postepeno promjena izgleda kako utvrđenih tako i naseljenih mjesta iz kojih su se razvile orjentalne kasabe, varoši i šeheri. Utvrđeni gradovi su pojačani dodatnim fortifikacijskim elementima a izgrađeni su i otvoru za topove. Pored proširivanja zatečenih mjesta Turci su izgradili i čitavi niz novih naselja.

Krajem 16. stoljeća Makedonija, Srbija, Kosovo i Crna Gora, ušle su u sastav Rumeljskog pašaluka sa sjedištem u Sofiji. Bosna, Hercegovina, dio Dalmacije, Lika, Slavonija i Sandžak su bili u sastavu Bosanskog pašaluka sa sjedištem u Sarajevu. Dijelovi Vojvodine su pripadali Budimskom i Temišvarskom pašaluku. Turski putopisac Evli Čelebi je boravio na našim prostorima između 1660 i 1665. On je dao podatke i opise za sto deset utvrđenih gradova, dvadeset sedam sela, petnaest palanki, pedeset dvije kasabe i deset šehera. Status šehera u vrijeme posjete Evlije imali su : Bitolj, Skoplje, Užice, Beograd, Novi Pazar, Pljevlja, Foča, Mostar, Sarajevo i Banja Luka. Opisujući gradove u Slavoniji, Lici i Dalmaciji, Evlija pominje unutar utvrđenja po neku manju džamiju, neugledne kuće za stanovanje i magacine za oružje i žito. Sasvim drugačije Evlija opisuje gradove Srbije kao Pirot, Paraćin, Jagodina, Niš, Valjevo koje vidi kao čaršije sa stotinama dućana, mnogo džamija, mekteba, medresa, hanova, hamama, imareta, kuća. Evlija je poređivao Beograd sa Sarajevom i tvrdio je da u njemu postoji dvije stotine sedamdeset džamija, osam medresa, sedamnaest tekija, šest karavan saraja, dvadeset i jedan han, a čaršija ima tri hiljade i sedam stotina dućana, i brojne mahale sa sedamnaest hiljada kuća. Prema Evliji Beograd je imao šest stotina javnih česama. Evljini podaci se uzimaju kao pretjerani ali ipak istorijski izvori potvrđuju veličinu Beograda u vrijeme Osmanlija.⁶²

Tokom cijele istorije Osmanlijskog carstva najveći značaj pridavan je izgradnji džamija. Broj džamija naročito onih monumentalnih, u svakom islamskom gradu, predstavlja jedan od osnovnih pokazatelja njegovog značaja. Istorijским istraživanjem utvrđeno postojanje u Beogradu najmanje sedamdeset osam muslimanskih bogomolja od čega 56 džamija, 22 mesdžida. Od 56 džamija, jedna trećina je bila monumentalna džamija pod kupolom. Autentični podaci govore da je Beograd imao jedanaest hamama, tri velika bezistana, šest velikih karavan saraja, četrdeset i pet hanova, carinarnicu, sud, zgradu pošte, kasarne, magacine oružja, radionice za izradu oružja i baruta, livnicu topova, javne kuhinje, magacine hrane, bećarske odaje za stanovanje neoženjenjenih zanatlija i trgovaca, što govori o visokom urbanom standardu grada. Gradsко jezgro Beograda predstavlja su dvije čaršije, koje su se u 17. stoljeću spojile. Kao najsnažniji privredni centar Balkana, Beograd je imao između 60 000 i 100 000 stanovnika. Beogradska čaršija je svojim mnogobrojnim umjetnim zanatima i bogatom trgovinom predstavljala urbano jezgro u kome se kroz nekoliko stoljeća razvijala islamska kultura i umjetnost, koje su snažno zračile na okolne prostore. I poslije povlačenja Turaka iz Beograda i

⁶² Redžić, H., *Islamska umjetnost na tlu Jugoslavije*, Spektar, Zagreb, 1982., str. 24-33.

Srbije, osjećalo se ovo zračenje, slično kao zračenje vizantijske kulture nakon pada Srbije pod tursku vlast.⁶³

Islamizacija naroda Balkana najbrže i najpotpunije je provođena u Bosni i Hercegovini. Postoje primjeri iz 15. stoljeća u istoj porodici u Sarajevu stanuju zajedno djeca, već muslimani sa roditeljima koji su hrišćani. U drugoj kući jedan sin je hrišćanin a drugi musliman. Krajem 16. stoljeća već dvije trećine stanovništva Bosne isповijedaju islam. Druga područja nisu imala ovaj fenomen ali proces islamizacije je postao svugdje na oslojenim prostorima. Razloge za ono što se dešavalo u Bosni treba tražiti u specifičnostima prilika srednjovjekovne Bosne.

Dolaskom Osmanlija na prostore Balkana oni su već imali višestoljetnu tradiciju izgradnje utvrđenja i gradova. Ova tradicija potiče još iz doba Seldžuka u Anadoliji između 12. i 14. stoljeća, ona je nastavljena u osmanlijskoj državi nakon sloma Seldžuka i zapravo je kontinuitet, kako u državno pravnom smislu tako i u kulturi i umjetnosti. Turci su sa sobom donile potpuno zrele principe kako naselja treba da izgledaju. Osnovni princip podjele naselja koji je vrijedio svugdje u Osmanlijskom carstvu, proveden je i na Balkanu, odnosno našim krajevima. Naselja su imala podjelu na zanatsko-trgovački dio (čaršiju) i stambeni dio (mahale). Čaršija je bila predviđena za cijelokupnu privrednu djelatnost, sadržavala je javne objekte kao : hanovi, karavan-saraji, bezistani, hamami, medrese, sahat-kule, džamije, mesdžidi, turbeta i groblja. Čaršije su bile sastavljene od guste mreže ulica sa mnogobrojnim drvenim dućanima sa čepenkom u kojim su bile smještene trgovine i razni zanati. Postojao je princip : jedna ulica – jedan zanat. U sklopu čaršije tvrdo zidani su bili javni i sakralni objekti. Oko čaršije su bile smještene mahale sa trideset do četrdeset kuća, džamijom, mektebom, pekarom, brijačnicom. Od početka 15. do početka 17. stoljeća sva naselja u Makedoniji, Srbiji, Sandžaku, Kosovu, Bosni i Hercegovini ali i ostalim područjima Balkana pod Osmanlijama bila su izgrađena na ovim principima i nisu se mnogo razlikovala od naselja u Anadoliji.

Turci su donijeli i vrstu stambene kuće koja se raširila u svim naseljenim područjima ali je zbog različitih klimatskih uslova u raznim krajevima dobila drugačiji izgled, zadržavajući pri tome svoje osnovne prostorne i oblikovne karakteristike. Tradicionalna turska kuća, u pravilu je imala prizemlje i sprat. Prizemlje je sadržavalo ljetnju kuhinju, prostorije za zimsko stanovanje i ostave, na spratu centralni dio kuće je bio glavni prostor koji se otvarao prema bašći (bašti), a oko ovog su bile sobe od kojih je svaka imala rezbarene drvene uzidane musandare (ormare) za ostavu posteljine, mali hamamđik (kupatilo) i drvene rezbarene šiše (plafone). Prizemlje je najčešće zidano kamenom a sprat je bio od drveta. Krajevi koji su bili bogati kamenom imali su i sprat od kamena, samo su centralni otvoreni prostori (divanhan) i izbačeni čoškovi (doksati) bili od drvenog skeleta. Zidano prizemlje je djelovalo zatvoreno zbog malih otvora prozora u pravilu sa rešetkama dok je sprat sa jednim ili više doksata i otvorenim divanhanom, nizom prozora, izbačenim strehama, djelovao živo i pretstavljao kontrast prizemlju. Stariji tipovi ovih kuća u pravilu su bili bili bez prozora odnosno sa malim otvorima prema ulici ali zato otvorene prema

⁶³ Ibid., str., 34-35.

vrtu. Od 17. stoljeća se praktikuju nizovi prozora na spratu prema ulici. Hrišćanske mahale su u pravilu oskudijevale u prostoru, posebno vrtovima ako ih je uopšte i bilo pa su bile zbijene i orjentisane na visinu. Ovdje susrećemo dvospratne pa i trospatne kuće koje dokstatima povećavaju površinu svakog sprata. Primjeri ovih lijepih kuća i danas postoje u nekada hrišćanskim mahalama uz jezero, u Ohridu i Podkaljaji (Prizren). Istambul i Bursa takođe imaju ovakve kuće. Turci su svoju kuću raširili u svim zemljema Balkana. Pri tome je ova kuća na jugu poluostrva, u Grčkoj, južnoj Makedoniji, Crnogorskom primorju, Hercegovini, na spratu jače otvorena divanhanu, a udrugim dijelovima Balkana sa oštrijom klimom (Bugarska, unutrašnjost Albanije, Srbija, Kosovo, Sandžak, unutrašnjost Crne Gore i Bosna) divanhana je manja i zatvorenija a sama kuća je zbijenija. Predosmalijsko doba Balkana bilo je znaku pretežno drvenih kuća, prostorno nerazvijenih, pa je nova gradska kuća koju su donijeli Turci, predstavljala neuporedivo razvijeniji tip kuće i višu stambenu kulturu zbog čega je usvojena kako od islamiziranog stanovništva, tako i od onog koje je zadržalo hrišćansku vjeru. Funkcionalnost ovih kuća a naročito njihova likovna vrijednost u novije vrijeme su predmet izučavanja i pokušaja aplikacije u savremenoj arhitekturi. U osvojenim područjima Osmanlije su stvorile uslove za brzi razvoj postojećih naselja ali i osnivanje novih varoši, kasaba i većih šehera. Postojeća naselja brzo su mijenjala svoj izgled, poprimajući orjentalni karakter sa karakterističnom podjelom na čaršiju i mahale. Mijenjanje izgleda naselja pratio je proces islamizacij i brzi razvoj trgovine i zanatstva. Srednjovjekovnim zanatima na Balkanu pridruženi su i novi zanati koje su donijeli Turci. Oni su uveli i novu esnafsku organizaciju zanatstva, što je imalo za posljedicu veliki uticaj na razvoj gradova i na njihov orjentalni karakter.

Slika br. 28 : Počitelj

Izvor : <http://www.bosniatravels/tekstovi2.aspx?tid=34> (datum konekcije 19.11.2015., u 08: 22h)

5.2. Vakufi

Snažan razvoj postojećih i utemeljenje novih naselja u osmanlijskoj epohi na našim prostorima i Balkana uopšte imala je institucija zadužbine – vakuf. Institucija imareta već pominjana predstavljala je gradske objekte koji su se izdržavali prihodima vakufa (zadužbine). Imaret stara institucija Bliskog istoka, snažno je zaživjela u Osmanlijskom carstvu, najprije u Maloj Aziji a zatim i na Balkanu. Prva takva zdanja su podignuta u Brusi i Jedrenama a donedavno su dominirali vidikom velikih i malih gradova Anadolije i Balkana. Dokument o osnivanju vakufa sastavljan je pred kadijom koji ga je uvodio u svoj registar, a sultan potvrđivao. U islamskom društvu gotovo sve zadužbine su osnivane kao vakufi i na taj način su trajno obezbijeđivana sredstva za izdržavanje neke javne građevine ili institucije, jer su se prihodi ostvarivani iz raznih izvora, redovno trošili u dobrotvorne svrhe, pri čemu se nije krenjio kapital. Prema nekoj vrsti pravne fikcije, jedino je Bog imao vlasnička prava nad vakufom, od trenutka njegovog osnivanja, to je omogućavalo da i nakon promjene vlasti služba zadužbine neometano funkcioniše. Kadija je unosio u registar namjenu vakufa i uslove kako će se njime upravljati imenujući mutaveliju, glavnog staratelja. Vakuf je finansijski i administrativno bio autonomna fondacija, a uz mutaveliju, kod većih vakufa darodavac je imenovao nazira koji je vršio inspekcijske poslove.⁶⁴

U našim krajevima u ruke državnih velikodostojnika i turskih krupnih feudalaca, u važnije gradske centre slivali su se ogromni prihodi od ratnog plijena koji je pritjacao od osvajanja na sjeveru, nakon zauzimanja Ugarske. Turski namjesnici, beglerbegovi, paše i begovi postajali su utemeljivači sakralnih i privrednih gradnji, koje su zavještavali sa tim, da prihodi od privrednih objekata (dućana i magaza) idu na održavanje džamija, medresa, mekteba, tekija, hanova, karavan-saraja i hamama. Ovi objekti su postajali centri budućih kasaba i šehera. Oko njih su izgrađivani drugi objekti u sastavu novih vakufa. Ovakvi novi vakufi znali su biti siromašniji jer su ih osnivali manje imućni ljudi kao trgovci ili zanatlije. Početkom 16. stoljeća Sarajevo je imalo četrdeset vakufa, prije nego je stvoren najbogatiji vakuf Gazi-Husrev bega koji je odigrao veliku ulogu u izgradnji Sarajeva odnosno njegovih monumenata.

5.3 Arhitektura

U svim islamskim zemljama arhitektura je bila najrazvijenija grana umjetnosti. Vjerski propisi su zabranjivali slikarsko i vajarsko prikazivanje božanstva i živih bića što je položaj arhitekture apsolutno favorizovalo. Carski dvor, ali još više institucija vakufa su činili glavne nosioce arhitektonske djelatnosti, kako vjerskih tako javnih i privrednih objekata. Islam ne dozvoljava formiranje crkvene organizacije, koja je u hrišćanskim zemljama nosilac monumentalne gradnje. U islamskim zemljama, u odnosu na arhitektonsko građenje, vakufi zamjenjuju crkvu. U turskoj državi za finansiranje i izvođenje svih vrsta gradnji, počevši od puteva, mostova, vodovoda pa do monumentalnih sakralnih objekata, postojale su posebne službe za ovu djelatnost, od carskog dvora do sandžaka. Na osmanlijskom dvoru postojala je ličnost, visokog položaja, bostandžibaša starješina vrtlara i zidara. Njemu potčinjen je bio glavni arhitekta carstva. Ovu dužnost je za vrijeme vrhunca Osmanlijske države u vrijeme vladavine Sulejmana Veličanstvenog obavljao

⁶⁴ Inaldžik, H., op.cit., str. 220-221.

Mimar Sinan. On je autor u svijetu poznate višegradske čuprije na Drini, a prelijepa građevina, vitki most na Neretvi kod Mostara je djelo **Mimara Hajredina Mlađeg**, Sinanovog učenika. U turskoj armiji postojao je rod vojske u kojoj su bili uključeni majstori, sposobni za gradnju svih vrsta utvrđenja, mostova i raznih vojnih građevina. Upravo je i Sinan na mjesto glavnog arhitekte carstva došao sa vojne dužnosti gdje se proslavio kao graditelj u vojnim pohodima. Podaci koje nam daju Kannuname bosanskog pašaluka iz 1516, 1530, i 1542. godine svjedoče da je služba neimara bila prisutna u upravi turske administrativno-vojne jedinice – sandžaka. U Kannunamama (zakonima) bosanskog pašaluka ušao je propis da ako se naredi da se popravi i opravi neka od pograničnih utvrda, treba da se se popišu serahori po pokrajini, s kuće na kuću i da se dotjeraju da prave tvrđavu, zatim da se sakupe majstori tj. onih sedamdeset do osamdeset od izvanrednih nameta oslobođenih hrišćana, koji su određeni da popravljaju sve gradove u Bosanskom elajetu. Zatim da se gradovi grade pod nadzorom neimara koji uživaju timar za neimarsku službu u toj zemlji. Kada se posao završi, da se novac da iz državne blagajne, ali da se novac od nikoga ne utjeruje.⁶⁵

Ovaj izvanredno važan podatak, pokazuje da je majstor za svoju službu uživao timar, što znači da je bio toliko cijenjen u turskoj državi da je dobijao status feudalca-plemiča. Ovo je pokazatelj koliki je značaj arhitektura imala u društveno-ekonomskom i državnom sistemu turske carevine.

Dolazak Turaka u naše krajeve značio je i procvat zanatstva iz razloga što su pored postojećih uvedeni i novi zanati a postojeći znatno unaprijedjeni. Za arhitekturu su bili od najvećeg značaja slijedeći zanati organizovani u esnafe : đundžeri (majstori sposobni da naprave kuću od temelja do krova), stolari, taščije (klesari, kamenoresci sposobni da naprave stubove, portale, lukove, mihrabe, minbere i drugo), duvardžije (majstori za zidanje kamenom i opekom), bojadžije, džamđije (staklari), topljači olova, sujoldžije (graditelji vodovoda), tenećedžije (limari), kovači, bravadžije (bravari), demirdžije (željezne pregrade, rešetke), kazandžije (obrada bakra), ibrikdžije, kalajdžije, kujundžije (zlatari), halači (obrada pamuka), čebedžije (izrada vunenih pokrivača), tabaci (štavljenje kože), čurčije (izrada krvna), barkadžije (izrada glinenog posuđa), mudželiti (povezivanje knjiga), hattati (kaligrafsko ispisivanje rukopisa, nadgrobnih spomenika i arhitektonskih prostora).⁶⁶

5.4 Arhitektonski stilovi

U stoljećima prisustva na osvojenim prostorima Turci su stalno gradili. Velike čaršije su imale velika arhitektonska zdanja. Evli Čelebi je tokom polovine 17. Stoljeća posjetio u našim zemljama desetak šehera. Slika ovih gradova nije se mnogo promijenila poslije njega ni slijedeća dva stoljeća. Glavne karakteristike islamsko-osmanlijske arhitekture vezane su za monumentalne podkulpolne sakralne objekte, javne prostore i gradsku stambenu kuću. Podkulpolna građevina potiče iz seldžučkog doba 11. i 12. stoljeća. Prostor ove građevine definisan je kockom koju pokriva visoka kupola. Sa spoljne strane, glavni akcenat je na portalu ukrašenom u kamenu

⁶⁵ Redžić, H., op.cit., 39-40.

⁶⁶ Ibid., str. 40.

plitko rezanim dekorom u vidu bogatog biljnog ornamenta. Ovo djeluje kao da je graditelj preveo prostor nomadskog turskog šatora jurte u kamen. Dekoracija portala podsjeća na ukrase čilima. U arhitekturi džamije, medresa, bezistana i hamama, ovaj je prostor ostao peokupacija osmanlijskih i ranije seldžučkih arhitekta. Snažan uticaj ostavila je i vizantijska podkupolna gradnja. Prostor džamija je usvim islamskim zemljama ostao najvažniji zadatak arhitekte. Najstariji tip džamije je takozvana **arapska džamija** To je višebrodni trijem otvoren čitavom širinom prema unutrašnjem dvorištu. Prostor arapske džamije je natkriveno pravougaono polje sa četiri stuba vezana lukovima. Ovakav otvoreni tip džamije, bez čitavog jednog zida mogao je nastati samo u području žarke klime. Seldžuci su kao gospodari Persije (1040-1194) unijeli bitne izmjene arapske džamije, zatvaranjem otvorene strane prema dvorištu (zbog oštije klime). Umjesto ravnog krova uveli su sistem više kupola. Seldžuci su u Anadoliji razvili tip džamije u obliku pravougaonika izdjelenog na jednaku kvadratna polja pokrivena kupolama. Ovaj tip džamije se zove **ulu džamija**. Tip ulu-džamije je glavni seldžučki doprinos razvitku turske arhitekture. Taj stil gradnje u islamskoj arhitekturi je poznat kao **brusanski stil**. Osmanlije su dolaskom na Balkan u 15. stoljeću raširili razne tipove podkupolnih građevina u brusanskom stilu u prvom redu džamije, hanove, hamame i medrese. Danas su sačuvana dva vrijedna spomenika brusanskog stila : džamija sultana Murata II u Skoplju (1436) i Isak begova džamija takođe u Skoplju (1438). Inače ovaj stil je svoj vrhunac dosegao gradnjom „zelene džamije“ u Brusi (1421). Odlika brusanskog stila je prostor kao isklesan u stjeni kojim ne vladaju konstrukcije već iste ostaju sakrivene, vjernik dobija osjećaj izolacije i savršenog mira koji je potenciran potpunim odsustvom ukrasa u džamiji, ovdje je u molitvi čovjek sam pred Bogom.⁶⁷

Slika br. 29 : Sultan Muratova džamija u Skoplju iz 1436.

Izvor : http://www.androidvodic.com/info_skopje_verski_objekti_sultan_muratova_džamija
(datum konekcije 19.11.2015., u 11: 13h)

⁶⁷ Ibid., str. 54-56.

Poslije zauzimanja Kostantinopolja 1453. Osmanlijski Turci su došli u dodir sa vrhunskim djelima vizantijske umjetnosti. To je u prvom redu Aja Sofija. Međutim i ranije Osmanlije su sretale dijela vizantijske umjetnosti u dubini Male Azije. Vizantinci su koristili dekorativni način zidanja kombinacijom opeke i kamena. Ovaj način gradnje takođe vuče korjene sa Orjenta. Turcima je ovaj oblik gradnje bio blizak pa su ga prihatili kombinujući ga sa svojim načinom zidanja kamenom, opekom i oblogom od fajansa. U **ranocarigradskom stilu** pojavlju se džamije razvijene po širini uvođenjem polukupole uz glavnu kupolu. Sa ciljem da se poveća podkupolni prostor. Primjer ovakve džamije je sultan Mehmeda II Osvajača podignuta u Istanbulu 1470. Ova je džamija pod snažnim uticajem konstruktivnog rješenja Aja Sofije. Ovaj uticaj trajaće kroz čitav period osmanlijskog klasičnog stila. Ranocarigradski stil je u znaku džamija sa izduženim molitvenim prostorom prekrivenim sa dvije jednakе kupole kakva je Mahmut pašina džamija u Istanbulu iz 1463. i već pomenuta džamija Fatiha (Osvajača) sa kupolom i polukupolom. Područja Makedonije i Srbije su u predturskom dobu pripadale vizantijskom umjetničkom krugu, što znači da su neimari poznavali vizantijski način zidanja. Dolaskom Turaka domaći zidari su dobili nove naručioce poslove u uslovima do tada nezapamćenog zamaha u gradnji. Slobodno se može reći da su objekti rađeni u ranocarigradskom stilu na našim prostorima dobrim dijelom stvoreni rukama domaćih neimara. Glavni objekti ranocarigradskog stila na našim prostorima su džamije : sultana Mehmeda Osvajača u Prištini 1461., Gazi Isa begova u Skoplju 1475, Mustafa pašina u Skoplju 1495, Šarena džamija u Tetovu 1495. Od monumentalnih javnih spomenika, ranocarigradskom stilu pripada Daut pašin hamam u Skoplju 1484.⁶⁸

Slika br. 30 : Sultan Mehmedova džamija u Prištini iz 1461.

Izvor : https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosquee_imperiale_pristina.jpg
(datum konekcije 20.11.2015., u 10: 18h)

⁶⁸ Ibid., str. 56-67.

Početak **klasičnog stila** u Istanbulu počinje sa džamijom sultana Bajazita II koju je 1506. godine napravio **Mimar Hajredin**. On je prvi graditelj koji je u osmanlijskoj arhitekturi konstruisao longitudinalni prostor ispod jedne centralne kupole i dvije polukupole koje se oslanjaju na snažne lukove na kojima leži centralna kupola. Ovdje je uticaj Aja Sofije vidljiv. Najveći domet osmanlijskog klasičnog stila postigao je **Mimar Sinan** Uticaj njegove arhitekture osjećao se širom carstva ne samo u drugoj polovini 15. stoljeća već i čitavo 16. stoljeće. Na području Makedonije i Srbije krajem 15. stoljeća osmanlijska umjetnost dostiže svoj vrhunac. Već u 14. stoljeću ova područja dolaze pod uticaj nove kulture. Islamizacija je bila vezana za gradsko stanovništvo a i doseljeni Turci su naseljavali gradove dok su sela u Srbiji i Makedoniji zadržala svoj izgled predturskog doba. Proces islamizacije i kulturnog preobražaja u Makedoniji i Srbiji je krajem 15. Stoljeća bio u završnoj fazi. Istovremeno ovaj proces je tek počinjao u Bosni. Upravo zato su ovo krajevi u kojima su brusanski i ranocarigradski stil mogli da se razviju jer je u momentu njihove dominacije Bosna tek bila pokoravana. Krajem 15. stoljeća gradovi Makedonije i Srbije već su imali orjentalni izgled, a u isto vrijeme u Bosni tek neka predgrađa dobijaju građevine u novom stilu. Zato je u Makedoniji i Srbiji zlatno doba islamske arhitekture 15. stoljeće a u Bosni, Hercegovini i Sandžaku je zlatni vijek 16. stoljeće.⁶⁹

U 19. stoljeću nakon povlačenja Turaka i iseljenja muslimana, gradovi u Srbiji su potpuno izgubili orjentalni karakter. Pojedini objekti kao konaci, još uvijek nose pečat islamske stambene arhitekture. Od sakralnih objekata u Srbiji je sačuvano tek nekoliko bez većeg značaja. Dobro su očuvani ostaci turskih utvrđenja. Na području Makedonije zbog većeg broja muslimanskog stanovništva očuvana je većina najvrijednijih spomenika islamske arhitekture. Proces islamizacije najviše uspjeha je imao u Bosni. Područje srednjovjekovne Bosne nalazilo se na periferiji vizantijskog, ugarskog i rimsко-latinskog uticaja. Bosna je prestala da bude granica hrišćanskog Istoka i Zapada, sa svim negativnim posljedicama koje je nametao ovaj položaj tek kada se našla u sastavu Osmanlijskog carstva, čija je objedinjavajuća snaga bila religija islama. Prihvatajući islam, slovenski stanovnici Bosne su se našli u okrilju jedne ogromne civilizacije kojoj su dali svoj doprinos. Zahvaljujući ovim okolnostima u današnjoj Bosni sačuvan je ogroman broj kulturno istorijskih spomenika osmanlijske epohe.

5.5. Džamije

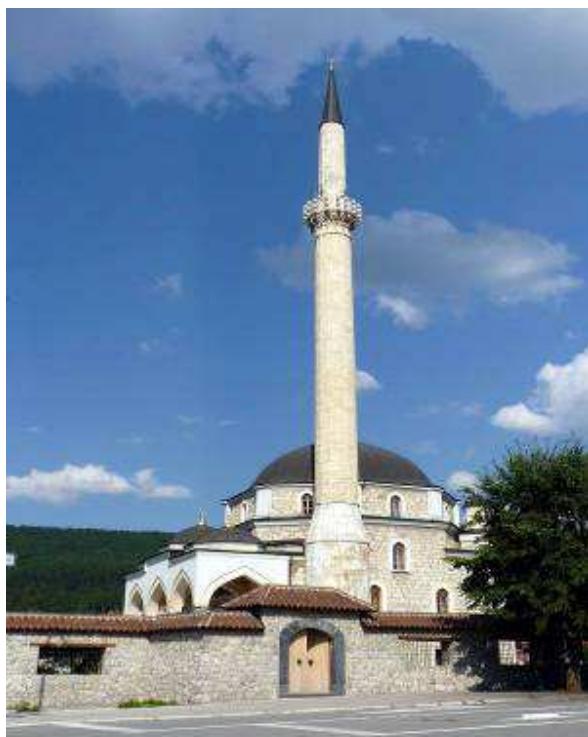
Do konačno oblikovane jednoprostorne podkulpolne arhitekture džamije i mauzoleja klasičnog tipa prošao je dug put mjeren sa više stoljeća. Polazna tačka od koje se krenulo je turski okrugli šator, jurta. Na tom istorijskom putu kroz vrijeme utkano je stvaralaštvo arhitektura persijanaca, arapa, seldžuka, vizantinaca, osmanlija.

Džamija klasičnog tipa na prostorima bivše Jugoslavije je mnogo. Među najznačajnije spadaju : Čekrekčijina u Sarajevu (1526), Jeni džamija u Travniku (1549), Aladža u Foči (1550), Karadoz begova u Mostaru (1557), Jusuf pašina u Maglaju (1560), Ali pašina u Sarajevu (1561),

⁶⁹ Ibid., str. 67-69.

Ferhat begova u Sarajevu (1562), Hajdar Kadi džamija u Bitolju (1562), Hadži Alijina u Počitelju (1563), Careva u Sarajevu (1565), Sinan begova u Čajniču (1570), Husein pašina u Pljevljima (1590), Defterdarija u Banja Luci (1594), Sinan pašina u Prizrenu (početak 17. stoljeća) i Koski Mehmed pašina u Mostaru (1612).⁷⁰

Slika br. 31 : Husein pašina džamija u Pljevljima iz 1590.

Izvor : <http://mojacrnagora.com/pljevlja-husein-pasina-dzamija/> (datum konekcije 20.11.2015., u 14: 36h)

Drugom tipu sa kupolom i podkupolom iznad molitvenog prostora pripadaju samo : Gazi Husrev begova džamija u Sarajevu (1530) i Ferhat pašina džamija u Banja Luci (1583). Prva je nastala u školi Mimara Hajredina, prethodnika velikog Mimara Sinana. Džamije koje su pokrivenе četvorovodnim krovom i ravnom drvenom tavanicom su u pravilu skromnije mada monumentalnih kao što je Sulejmanija u Travniku. Zanimljivost ove džamije je u tome što je podijeljena u dvije etaže, donja je bezistan a gornja je predviđena za molitvu. Od manjih džamija najljepša je Roznamedžina u Mostaru. Poseban tip predstavljaju džamije kod kojih je molitveni prostor pokriven nekom vrstom drvene kupole, kao Jahja pašina džamija u Skoplju (1506), Tabačica džamija u Mostaru, Gazanferija džamija u Banja Luci, džamija na vrelu u Čajniču i Magribija u Sarajevu.⁷¹

⁷⁰ Ibid., str. 71-72.

⁷¹ Ibid.

Slika br. 32 : Jahja pašina džamija u Skoplju iz 1506.

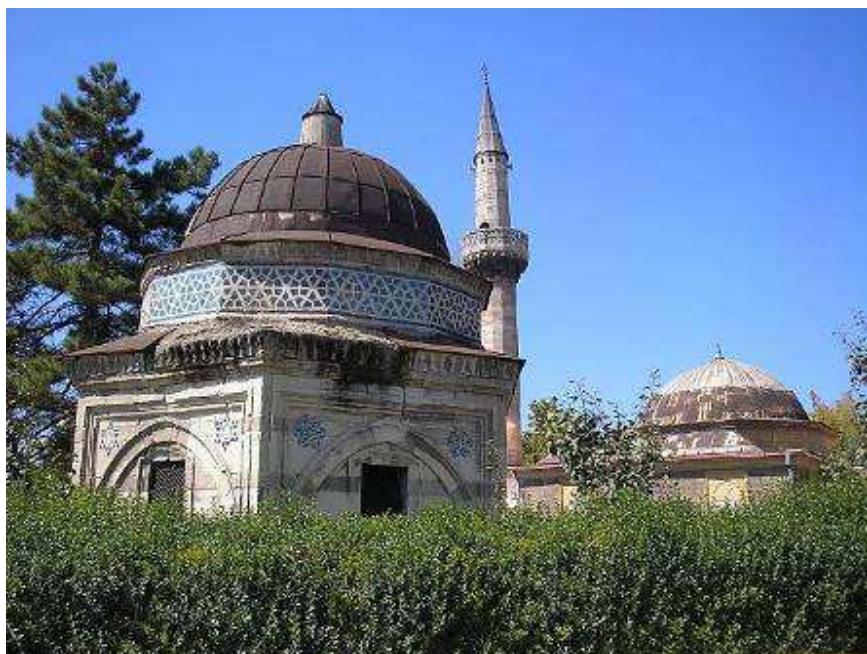

Izvor : <http://balkaniansight.com/en/article/macedonia> (datum konekcije 20.11.2015., u 16: 54h)

5.6. Mauzoleji – turbeta

Izuzetnu impresiju ostavljaju turbeta. Nebrojeno ih je širom prostora nekadašnjeg Carstva. Bilo ih je i mnogo više ali protokom vremena i nedobronamjernošću ljudi nestala su mnoga. Nemoguće je proći pored turbeta a ne zastati uz trenutak spokoja. Po svom prostornom rješenju mauzoleji mogu biti slični podkupolnoj džamiji ali za razliku od ove, u tlocrtu nije kvadrat, već oktogan ili šestugaonik. Mauzoleji su jednostavniji od džamija ali sadrže sve kreativne procese koji vode od prostora nomadskog šatora do zidane kupole. Konačni idejni cilj je isti kao kod džamije : izolacija i absolutni mir. U najvrijednija turbeta se ubrajaju : Gazi Husrev bega i Murat bega uz Gazi Husrev begovu džamiju u Sarajevu, Ferhat pašino u Banja Luci, Sinan begovo u Čajniču, Mustafa pašino u Skoplju. Druga vrsta turbeta ima četiri stuba koji nose kupolu. Primjer su turbeta na Alifakovcu u Sarajevu i jedno pored Sinanove tekije, takođe u Sarajevu. Postoje turbeta koja nose samo žicu na stubovima naznačavajući podkupolni prostor kao turbe u Travniku. Treću vrstu čine nepokrivena turbeta ograđena rešetkatim zidovima sličnim džamijskim ogradama. Umjesto krova prostor pokriva krošnja drveta zasađenog pored groba unutar zida. Kod ove kompozicije stablo i krošnja su dio arhitekture a Sinanbegovo turbe u Ohridu je izuzetan primjer ovog tipa mauzoleja.

Slika br. 33 : Isak begovo turbe u Skoplju iz 1439.

Izvor : <https://hamdocamo.wordpress.com/2014/01/25/osmanlige-su-na-prostoru-bivse-jugoslavije-izgradile-preko-6-600javnih-objekata/> (datum konekcije 20.11.2015., u 18: 40h)

5.7 Bezistani i hamami

Svaki važniji osmanlijski grad je imam uz veliku džamiju i bezistan. Mehmed Osvajač je naredio da se odmah po osvajanju Kostantinopolja Aja Sofija pretvori u džamiju i podigne bezistan. Mehmedov bezistan je bio monumentalna građevina gdje se čuvala ne samo skupocjena trgovačka roba već i novac i nakit bogataša. Bezistani su imali službu čuvara a nadzor je vršila sama vlada turske države. Duž spoljašnje strane centralnog bezistana bili su raspoređeni dućani. Bezistan Mehmeda Osvajača imao je 118 radnji sa magazama, a na okolnoj pijaci je bilo još 984 radnje. To je bio poslovni centar Istambula danas poznat kao Kapali čarsija (pokriveni trg). Bezistan je bio mjesto okupljanja trgovaca gdje su mogli skladištiti svoju robu. Bezistan Orhana Gazija iz 1340. u Brusi (Bursi) i danas je poslovno središte grada.⁷²

Velika naselja Balkana kao što su bili, Beograd, Tatar Pazarčik, Plovdiv, Sarajevo, Sofija, Skoplje, Bitolj, Ser i Solun imali su svoje bezistane. U islamskoj arhitekturi, prostorno rješenje džamije nije određeno isključivo za vjerske potrebe. Takav prostor ako odgovara nekoj drugoj namjeni, ne postoji smetnja da se ovaj tome prilagodi. Bez minareta, mihraba, minbera i mahfila, ovaj prostor može služiti kao medresa ili bezistan. Ranije opisani tip ulu-džamije koji je nastao kao transformacija arapske džamije sa prostorom pravougaonika izdjeljenog na kvadratne prostore pokrivene kupolama pokazao se za bezistane izuzetno pogodan. Ovaj arhaični tip

⁷² Inaldžik, H., op.cit., str. 221-222.

Mimar Sinan je primjenio nakon što je napravio svoja remek djela na Pijale pašinu džamiju u Istambulu (1573). Podkupolni bezistani u Bejšehiru i Galipolu u osnovnom konceptu ne razlikuju se od ovih džamija. Veliki podkupolni bezistani u Istambulu imaju petnaest i dvadeset kupola iste veličine. Kod nas niti u jednom slučaju nije primjenjen tip ulu-džamije, ali je isto prostorno rješenje upotrijebljeno za izgradnju Brusa bezistana u Sarajevu (1551). Ovaj bezistan ima šest polja prekrivenih kupolom. Hamami pripadaju tipu građevina u koji ulaze ulu-džamije i bezistani. Osmanlije su hamam preuzezeli od Seldžuka, a ovi od Arapa. Niko kao Arapi nije pomno proučio kulturu helenske Grčke i Rima. Arapi su upoznali pojam termi, koje su im poslužile kao uzor za vlastito javno kupatilo hamam. Za razliku od bezistana koji u pravilu ima jednake kupole, kod hamama postoji više različitih kupola jer su kod kupatila i potrebe za različitim veličinama prostorija. U našim krajevima u 16. stoljeću, svaka kasaba je imala jedan ili više hamama. Šeheri su imali hamame monumentalne gradnje koji su urbanom izgledu čaršije predstavljali jedan od dominantnih objekata. Najveći hamam na našim prostorima je bio Daut pašin hamam u Skoplju, zatim Gazi Husrev begov u Sarajevu (1555), koji monumentalna građevina podkupolnog klasičnog stila. Sličan je manji hamam u Prizrenu.⁷³

Slika br. 34 : Gazi Husrev begov hamam u Sarajevu iz 1555.

Izvor : <https://porukevremena.wordpress.com/page/2/> (datum konekcije 21.11.2015., u 16: 05h)

5.8. Medrese i karavan-saraji

Helenska arhitektura poznavala je unutrašnje dvorište sa trijemovima. Heleni su ovu arhitekturnu kompoziciju prihvatali sa istoka. Arapi su ovo rješenje pronašli na Mediteranu. Bilo bi očekivano da su Arapi ovo usvojili sa istoka kao tekvinu mesopotamsko-sasanidske umjetnosti, ali nije bilo tako. Arapi su predano studirali sve kulturne vrijednosti heleniskog svijeta i preuzimali od njega bez ikakvih predsrasuda sve vrijednosti, tako su preuzezeli i unutrašnje dvorište. Helenističko dvorište oni su umjetnički razradili i oplemenili uvođenjem žive vode u arhitektonsku kompoziciju. Arapi su zatim ovo dvorište raširili širom svog carstva. Seldžuci su ga upoznali u

⁷³ Redžić, H., op.cit., str. 81-83.

Persiji i prenijeli u Malu Aziju i primjenili prvo kod medresa a zatim karavan-saraja. Osmanlije su ovo naslijedile od Seldžuka. U klasičnom periodu izgrađeno je mnogo medresa i karavan-saraja.

Gazi Husrev begova medresa u Sarajevu (1537) po dimenzijama nije velika ali je monument izuzetne umjetničke vrijednosti. Kuršumli han u Skoplju potiče iz 16. stoljeća. Ovaj han ima dva unutrašnja dvorišta i dvoetažni trijem, uz mnogobrojne svodove iznad kvadratnih gostinskih soba. Izvana je zatvoren i u cijelosti orjentisan na unutrašnje dvorište. Cijeni se kao vrhunski domet osmanlijske javne arhitekture. Još jedan, po prostoru monumentalan karavan-saraj, je Morića han u Sarajevu iz 16. stoljeća.⁷⁴

Slika br. 35 : Gazi Husrev begova medresa u Sarajevu iz 1537.

Izvor : <http://furtaj.ba/clanak-bih/gazi-husrev-begova-medresa/> (datum konekcije 21.11.2015., u 18: 40h)

5.9. Bazilikalni bezistani

Ovu vrstu arhitekture Osmanlije nisu direktno uzeli od hrišćanske sakralne bazilike. Ovaj vrstu arhitekture davno još u arapskom dobu Omajada, arapi su preuzeли kao uzor za Veliku džamiju u Damasku. Dobra svojstva bazilike Arapi su mnogo koristili u gradnji svojih objekata. Osmanlije su tokom svoje vladavine zauzeli i mnoge zemlje arapskog svijeta. Kod gradnje longitudinalnih bezistana Osmanlije su preuzeли bazilikalna rješenja, gdje je srednji brod bio natkrivena ulica a u bočnim brodovima koji su zapravo mali boksovi pokriveni kupolama ili svodovima, smješteni su dučani. Misir čaršija u Istanbulu i Ali pašina džamija u Jedrenama su najpoznatiji bezistani ovakve arhitekture. Izuzetan primjer bazilikalnog bezistana je Gazi Husrev begov bezistan u

⁷⁴ Ibid., str. 83.

Sarajevu (1540). Dug je 109 metara, a gradnji se zna da su učestvovali dubrovački klesari, koji su sigurno ovaj romanički koncept poznavali. Istu arhitekturu imaju bezistani u Bitolju i Štipu.⁷⁵

Slika br. 36 : Gazi Husrev begov bezistan u Sarajevu iz 1540.

Izvor : <http://www.pbase.com/bmcomorrow/image/136522316> (datum konekcije 22.11.2015., u 10: 36h)

5.10. Šadrvani i česme

Neizostavni arhitektonski akcenat dvorišta džamije je šadrvan ili česma. U pravilu šadrvani idu uz monumentalne džamije a česme se nalaze u dvorištima manjih džamija. Izvor života, svježa, tekuća, pitka voda ostala je ideal vjere ponikle u pustinjskom ambijentu. Težnja je svakog osmanlijskog neimara ambijentu dvorišta džamije dodati šadrvan ili česmu. Šadrvani se sastoje od oktogonalnog ili okruglog bazena od kamenih ploča i jednog tijela skulptorski oblikovanog sa više čaški razne veličine, jedna iznad druge, gdje se voda prelijeva iz jedne u drugu. Kroz slavine iz bazena izlazi voda koja služi za pranje prije molitve. Bazen je natkriven drvenim krovom kojeg nose kameni stubovi sa stilskim kapitelom. Oko šadrvana se nalaze klupe. Među najljepše šadrvane u našim krajevima ubrajaju se oni uz džamije Koski Mehmed paše i Karađoz begovu u Mostaru, Sinan begovu u Čajniču, Esme sultan u Jajcu, Mustafa pašinu u Skoplju i Husrev begovu u Sarajevu. Šadrvani su građeni u svim javnim objektima sa unutrašnjim dvorištem kao što su medrese, karavan-saraji i hamami. Ideal izvorske vode u islamskom svijetu osmanlija raširen je i izvan sakralnih i javnih objekata pa se česme susreću svugdje. Turci su toliko pomno vodili računa o svakom izvoru u svojem carstvu da su imali evidentirane lokacije svih vrela na teritoriji države. Česme su male kamene gradnje koje imaju niski zidić sa dekorativno profiliranim prelomljenim lukom i urezanim arapskim natpisom. U podnožju zidića se nalazi

⁷⁵ Ibid., str. 84.

obavezno kamo korito. Skromnim sredstvima postignuta je izuzetna ljepota arhitektonskog izraza obogaćenog živom vodom.⁷⁶

Slika br. 37 : Turska česma u maslinjaku Ulcinj

Izvor : Fotografisao kandidat

5.11. Tvrđave

Osmanlije su u svojih pohodima na Evropskom tlu osvojili brojne tvrđave i utvrđene gradove. Kao novi gospodari oni su tvrđave dodatno ojačavali posebno izgrađujući tabije, niske bastione za topove. Osmanlijsko poznavanje fortifikacijske arhitekture je bilo izuzetno, dokazali su to još u klasičnom dobu svoje istorije izgradnjom čuvenih tvrđava Rumeli Hisar i Anadolu Hisar na Bosforu. Osvojene tvrđave imale su obaveznu izmjenu siluteta, izradom minareta i džamije unutar zidina. Osmanlije su pored rekonstrukcija i pojačanja postojećih tvrđava izgradili i čitavi niz novih. Dekorativni elementi osmanlijskih tvrđava su svedeni na najmanju mjeru, jer je ista isključivo služila u odbrambene svrhe. Posada je ne rijetko imala skučen prostor za život podređen vojnom pozivu.

⁷⁶ Bihalji-Merin, O. et al., *Umjetničko blago Jugoslavije*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1969., str.308.

Slika br. 38 : Spuška tvrđava

Izvor : <http://www.montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-do-xix-v/pocetak-pocetak-vladavine-petrovica-xviii-v/slobodan-cukic-spuska-tvrdava-zloglasna-utvrda-nad-bjelopavlickom-ravnicom/>

(datum konekcije 23.11.2015., u 17: 34h)

5.12. Mostovi

Osmanlijske arhitekte nigdje više slobode nisu imale u svojoj kreativnosti kao kod projektovanja i gradnje mostova. Osmanlijski graditelji su izuzetno savladali vještina gradnje mostova i stekli velika iskustva gradnje puteva i mostova u ratnim pohodima. Turci su dobro poznavali zakone statike u mostovskim zidanim konstrukcijama, a imali su veliko umjeće i iskustvo u temeljenju nosivih stubova i poznavanju stijena na koje se most oslanja. Bili su i vrsni poznavaoci gradnje skela za most na brzim, širokim i dubokim rijekama, a vladali su izvanredno i osjećajem za formu i proporcije mostova. Mostovi izgrađeni u našim krajevima u doba klasične osmanlijske arhitekture odlikuju se monumentalnošću, smjelošću i elegancijom. Arhitekta je kao nigdje drugo u osmanlijskom graditeljstvu mostovima davao svoj pečat. Ukoliko je bilo moguće rijeka je savladavana jednim lukom, a gdje to nije bilo izvodljivo postavljano je više lukova u ritmu koji je bio specifičan za svaki slučaj. Mimar Sinan je graditelj monumentalnog mosta na Drini. Most na Neretvi kod Mostara je djelo njegovog učenika Hajredina. Njemu je slična Kozja čuprija preko Miljacke kod Sarajeva i most na Žepi. Mostovi u Sarajevu, preko Vardara u Skoplju i Tetovu, Arslanagića most kod Trebinja i mnogi drugi svjedoče o izuzetnoj arhitekturi osmanlijskih neimara.

Slika br. 39 : Most na Drini iz 1571/77.

Izvor : https://sr.wikipedia.org/wiki/Мост_Мехмед-паше_Соколовића (datum konekcije 23.11.2015., u 20: 18h)

5.13. Putevi

Kao što se nekada govorilo da svi putevi vode u Rim, u vrijeme Osmanlijske imperije Istanbul je je bio krajnji cilj svih kopnenih i pomorskih puteva. Prema informacijama, u osmanlijsku prijestolnicu pristizalo je godišnje šest do deset karavana iz Irana, dva iz Basre, a tri do četiri iz Alepa. Svaka tri mjeseca karavani su odlazili iz Istambula za Iran i centralnu Aziju. Po jedan karavan godišnje je dolazio iz Dubrovnika, mjesečno jedan iz Poljske, a sedmično jedan iz Izmita. Tri važna puta su povezivala Istanbul sa Balkanom : stari drum Via Egnatia, polazio je iz albanskih primorskih gradova, preko Ohrida, Bitolja i Soluna; veliki vojni put išao je preko Beograda, Sofije i Plovdiva; i put koji je vodio iz donjeg Podunavlja preko Tundžanske doline i Jedrena. Karavanski put vodio je iz Irana preko Anadolije do Istambula, u ovaj put ulivao se drum iz Ankare. Put za hodočasnike je vodio preko Alepa. Morski putevi su povezivali Istanbul sa drugim lukama Mediterana. Pored Istambula kao središta veliki centri saobraćaja su bili Jedrene i Brusa. Kostantin Jireček je pisao da od pada Rimske imperije niti jedna država u Evropi nije toliko pažnje posvetila puteva kao Osmanlijsko carstvo. Posebna pažnja je posvećivana starom Rimskom drumu od Istambula prema Beogradu koji je stalno poravljan kaldrmom. Osmanlije su gradili i mrežu potpuno novih puteva posebno na novoosvojenim teritorijama. Put kolima od Istambula do Beograda je trajao mjesec dana. Sultan Selim II uspio je ovaj put 1566. prevaliti za dvije nedjelje.⁷⁷

⁷⁷ Inaldžik, H., op.cit. str. 226-228.

5.14. Stambena arhitektura

Dug put je prevaljen od turskog nomadskog šatora jurte do stambene kuće osmanlijskog klasičnog doba. Svoje tradicije nomadskog šatora turci se nikada nisu odrekli pretvarajući jurtu u paviljon smješten u ograđenom dvorištu. Vremenom turska kuća dobija spratnost a time i prostor koji ne postoji u prirodi. Na spratu je pogled ljepši a čovjek se osjeća udobnije i sigurnije. Ostalo je kod Turaka dugo shvatanje skitačkog naroda pa su kuće u ranoj epohi osmanlijske istorije pravljene od laganijih materijala, kao da se ne ostaje vječito na jednom mjestu. Kasnije prizemlje kuće rađeno je od kamena sa malim otvorima i obaveznim rešetkama. Gornji sprat je bio od drveta a prozori su bili veći.

Osmanlijska kuća koju su donijeli u naše krajeve, stoljećima je trpjela promjene. U početku kuća je pravljena dalje od ulice od koje je dijela bašča sa ogradi. Vremenom se kuća primicala ogradi da bi se na kraju svojim doksatima nadnijela nad ulicom. Sakriveni iza mešebaka ukućani su posmatrali život ulice. Feudalne, bogatije kuće su imale dvije avlike, mušku i žensku. Posluga je bila smještena u posebnoj kući unutar muškog dvorišta gdje su bile i staje. Žensko dvorište je obavezno bilo intimno, samo za porodicu. Ograđeno niskom ogradom od bašče, žensko dvorište je bilo ukrašeno cvijećem uz bunar ili česmu. Podjela prostora rezultat je vjerskih propisa o porodičnom životu, a naročito zbog izolacije žene i njenog zatvaranja isključivo u porodici. Hrišćani su prihvatali ovaj tip kuće ali su je i prilagodili svojim potrebama. Najljepši primjer ovakve arhitekture je u Ohridu, kuća Jusufa Ćata, zapravo feudalni dvorac, jedini očuvani primjerak ovakve kuće u ovom gradu. Tip islamskog feudalnog dvorca su i konaci Havzi paše u Bardovcima kraj Skoplja (19. stoljeće), Haki pašin konak u Tetovu (19. stoljeće), Srvzina kuća u Sarajevu (17. stoljeće), Đerđelezova kuća u Sarajevu (19. stoljeće), Selmanovića konak u Pljevljima i dr. Od gradske stambene kuće nastala je muslimanska seoska kuća po svojim karakteristikama prostorno i umjetnički mnogo siromašnija.⁷⁸

Slika br. 40 : Kuća Gavrankapetanovića i Sahat kula u Počitelju iz 16. stoljeća

Izvor : [https://hr.wikipedia.org/wiki/Počitelj_\(Čapljina,_BiH\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Počitelj_(Čapljina,_BiH)) (datum konekcije 24.11.2015., u 18: 30h)

⁷⁸ Redžić, H., op.cit., str. 105-106.

Specifična građevina do naših dana sačuvana je takozvana kula. Ovaj tip građevine pravile su spahijske i vojni zapovjednici, a služila je za zaštitu u slučaju opasnosti. To je kamena građevina sa debelim zidovima u prizemlju i kvadratne je osnove. Kula je imala tri sprata pa i više. Viši spratovi su bili manje debljine. Ona je zapravo dvorac spahijske a radi komocije stanovanja pored nje su građeni odžaci to jest jedna ili više kuća. Čengićeva kula u selu Odžaku kod Ustikoline bila je izuzetan primjer ovakvog arhitektonskog ansambla. Spahijske kule su mnogo građene u našim krajevima a najpoznatije su Eminbegova u Kratovu, Zidankula u Bitolju, kule Sulejmanpašića i Rustenpašića kod Bugojna, Čengićeva kula u Ratajima i brojne druge.

Slika 41. : Kula u Rožajama iz početka 19. stoljeća

Izvor : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_immoveable_cultural_property_of_Rožaje
(datum konekcije 24.11.2015., u 22: 10h)

Na raskrsnicama puteva i manjim mjestima rađeni su hanovi, odnosno zgrade za stanovanje gostiju, han je zapravo bio hotel onoga vremena. Uzor hana je velika stambena kuća sa više prostorija a lijep primjer je Han Mehmed paše Kukavice u Foči.

Zgrada u kojoj su se okupljali derviši da bi obavljali svoje obrede zvala se tekija. Ona se često bila zgrada derviškog starještine. Obavezno je imala veliku prostoriju u kojoj su se vršili obredi, a u zidu te prostorije bila je niša mihraba. Velika gradska središta osmanlijskog carstva imala su posebne zgrade za derviške tekije. Pored zgrade za molitvu i obrede najvažnija je bila zgrada za goste, musafirhana, predviđena putnicima namjernicima. Tekija u Tetovu je lijep primjer derviške tekije. Tipični primjeri ovih islamskih građevina su Hadži Sinanova tekija u Sarajevu i mala tekija na vrelu Bune kod Mostara.

Mektebi predstavljaju vjerske islamske osnovne škole. Gradile su se u stambenim mahalama i čaršijama. Zgrada mekteba je obavezno smještena pored džamije, ponekad uz nju prizidana.

Mektebi su prilagođeni školskoj namjeni sa malim učionicama a prema vanjskoj konstrukciji, pripadaju stambenoj arhitekturi.

5.15. Dekorativna umjetnost

U islamskom svijetu slike i skulpture nemaju samostalnost kao na Zapadu. Slikarstvo zbog toga kod muslimana nema manji značaj, već umjetnik ima široku mogućnost dekoracije arhitektonskih prostora, tkanina, čilima, odjeće, oružja, posuđa. U islamu umjetnik se ne zove slikar nego zanatlija čiji je proizvod slikarski ukrašen. Posljedica ovakvog pristupa slikarstvu je šematzizam ornamentike koja ne odražava umjetničku ličnost već kanonski oblikovano umjetničko iskustvo. Svojstvo ovakvog slikarstva je apstraktnost i amnoniomnost koja odražavaju stanje umjetnosti, filozofiju i umjetničku fizionomiju ne samo jednog zanatlijskog staleža, već čitavog naroda. Ornamentika koju su Turci donijeli na našim prostorima vodi porijeklo jednim dijelom iz Kine i Turkestana a drugim dijelom od Arapa i Persijanaca, ali je ukupno prilagođena turskom shvatanju.⁷⁹

Slika br. 42 : Srvzina kuća u Sarajevu

Izvor: <http://www.bihacity.ba/novosti/srvzina-kuć> (datum konekcije 25.11.2015., u 18: 16h)

Arabeska je arapska baština, a minjaturno slikarstvo i biljna ornamentika su izvorno persijski. Arapski ornament je matematski i sadrži osjećaj reda i geometrijske egzaktnosti. Persijski ornament je lirske oblikovan biljni svijet. Turski ukras je preobraćaj okolnog svijeta, to je forma uzeta iz prirode i pojednostavljena tako da gubi direktnu vezu sa uzorom. Turska ornamentika sadrži motive raznog porijekla i tretmana. Prisutni su praistorijski, zoomorfni, floralni, ideoografski i geometrijski simboli. Najčeći motivi turske dekorativne umjetnosti koji su

⁷⁹ Bihalji-Merin, O., op.cit., str. 339.

primjenjivani na različitim materjalima su : sunčev disk, krst, zvijezda, nebeski svod, sunčev zrak, oko, drvo života, sveti briješ, oko, drvo života, luk i strijela, zmaj, listovi, grančice, plodovi, palma, čempres, stablo, loza, tulipan, zumbul, ruža, linija, kvadrat, pravougaonik, trougao, petougaonik, šestougaonik, oktgon i poligon. U osmanlijskoj umjetnosti upotrebljavana su dva stila rumi (seldžučki) i hataj (kineski). Originalna ornamentika kombinacije ova dva stila pronađena je na zidu trijema Aladža džamije u Foči (1459).⁸⁰

Dekoracija na metalu koristila se kod hladnog i vatrenog oružja, posuđa, nakita i raznih ukrasnih predmeta. Naši krajevi su poznavali ukrašavanje oružja i prije dolaska Turaka, a postojao je i kujundžijski zanat. Kazandžije su došle sa Turcima. Ukrašavanje metala se činilo pomoću tehnika graviranja, iskucavanja, inkrustacije i filigrana. Glavni metali za dekoraciju su bili čelik, bakar, mesing, srebro i zlato. Tehnika graviranja je podrazumjevala upotrebu kalajisanog bakra u koji se urezuje crtež, ona se najviše koristila na posudu a majstori su se zvali kazandžije. Ornament je bio floralni ili geometrijski. Tehnika iskucavanja je stvaranje reljefnog ornamenta na bakarnom ili srebrnom limu, ovu tehniku su donijeli Turci.

Slika br. 43 : Prodavnica posuđa u Sarajevu

Izvor : <http://www.orlova-tabakera.blogspot.com> (datum konekcije 25.11.2015., u 22: 28h)

Inkrustaciju su takođe donijeli Turci. To je tehnika koja se sastoji u tome da se u drvo, čelik, bronzu ili slonovaču urezuju udubljenja koja se ispunjavaju srebrnom ili zlatnom žicom. Ova tehnika se isključivo koristila za ukrašavanje hladnog i vatrenog oružja. Filigran ili manastirski rad, djelo je kujundžija i najviše su se njime bavili hrišćanski majstori. Motivi ovih zanatlija su

⁸⁰ Redžić H., op.cit., str. 108-109

bili različiti od romaničkih, gotičkih, renesansnih, baroknih, vizantijskih do osmanlijskih. Glavni metali su bili srebro i zlato. Filigran je korišten za ukrase na nošnjama. Hladna oružja, handžari i jatagani su izrađivani i ukrašavani u poznatim centrima, Foči, Travniku, Užicu, Prizrenu i Skoplju. Puške su pravljene u Foči, Fojnici i Skoplju. Čuvene zanatlige tehnike graviranja oružja su bile u Sarajevu, Travniku i Mostaru.⁸¹

Slika br. 44 : Jatagan muzej grada Splita

Izvor : <http://www.mgst.net/stalna-postava/obrana-splita/> (vrijeme konekcije 26.11.2015., u 08: 16h)

Dekoracija na kamenu, gipsu, štuku, drvetu, gvožđu i staklu je veoma korišćena u osmanlijskoj arhitekturi. Kamen (krečnjak) i mermer su korišteni za izradu mihraba, minbera, mahvila, portala, prozora, ograda. Glavni motiv dekoracije je bio stalaktitni ukras, sistem baziran na kombinaciji prizmatičnih i piridalnih tijela koja formiraju reljefni ornament, arabesku u prostoru. Gips i štuk su se koristili za izradu plitkih reljefnih ornamenata na unutrašnjim zidovima. Turski majstori su uz kamen, najviše koristili drvo u arhitekturi. Drvo, svojom ljepotom i toplinom upotrijebljavano je za kapije sakralnih i javnih objekata, kapke prozora, minbere, mahvile, ukrasne plafone, musandare, sarkofage u turbetima, rahle za Kur'an, obloge zidova i drugo. Najljepše kapije kod nas su na džamijama Mustafa pašinoj u Skoplju i Gazi Husrev begovoj u Sarajevu. Kovano gvožđe se koristili kao dekorativni okov kapija i vrata stambenih i javnih građevina, kao i za prozorske rešetke u džamijama i drugim zgradama.

Kožu su Turci koristili za povezivanje kur'ana i ostalih knjiga, pravljenje kutija, poklopaca, torbi, novčanika, sedla i za izradu obuće. Ornamenti na koži su rađeni vezom, bojom i pozlatom. Korišćeni su već pomenuti rumi i hataj stil. Sarajevska čaršija je bila poznata po knjigovescima. U doba prije dolaska Osmanlija, čilime su imali samo vladari i feudalci. Osmanlijska kuća je u pravilu kao mobilijar imala čilime pa se zanat izrade čilima jako raširio u našim krajevima. Čuveni centri za izradu čilima su bili u Stocu, Gacku, Foči, Livnu, Sarajevu, Višegradu, Pirotu i Pljevljima.

⁸¹ Ibid., str.110

5.16. Kaligrafija i epigrafika

Kaligrafija podrazumjeva umjetnost prepisivanja u dekorativnom arapskom pismu raznih istočnih, vjerskih i književnih djela. Kaligrafska dekoracija je vršena u plitkim reljefima kamena, drveta, kože, čilimima i tkaninama. Dekorativno pismo se koristilo za ukrašavanje nadgrobnih spomenika, sakralnih i javnih objekata, rukopisa, oružja, odjeće i upotrebnih predmeta. Kod nas su se za epigrafsku dekoraciju koristila vrsta pisama poznata kaoneshi i talik, sa oblim arapskim pismom, ali i kufsko geometrijsko pismo. Najljepše dekoracije postoje na nadgrobnim spomenicima, džamijama i medresama. Lijep primjer dekoracije je na zidu trijema Sinanove tekije u Sarajevu. Brojne izvanredne natpise na nadgrobnim spomenicima je ostavio u 18. stoljeću sarajevski kaligrf Mejlija. Kaligrafi su bili umjetnici visokog ranga a medrese su bile mjesta njihovog okupljanja. Kaligrafija je kao umjetnost razvijena još u arapskom svijetu u omajadskom dobu. Turci su u naše krajeve donijeli već izgradenu kaligrafsku umjetnost dekoracije koju su koristili na monumentalnim građevinama, djelima teologije, književnosti, državne uprave i školske literature. Središta kaligrafije su bili šeheri ili gradovi kao Beograd, Skoplje, Sarajevo. Islamska dekorativna umjetnost u cijelini, kao i dekorativna kaligrafija imaju religiozni karakter. U islamu božanstvo i umjetnost imaju izuzetnu povezanost.⁸²

Slika br. 45 : Damad Ali pašino turbe na Kalemegdanu

Izvor : <http://www.beogradskatvrjava.co.rs/?p690&lang=la> (datum konekcije 26.11.2015., u 11: 45h)

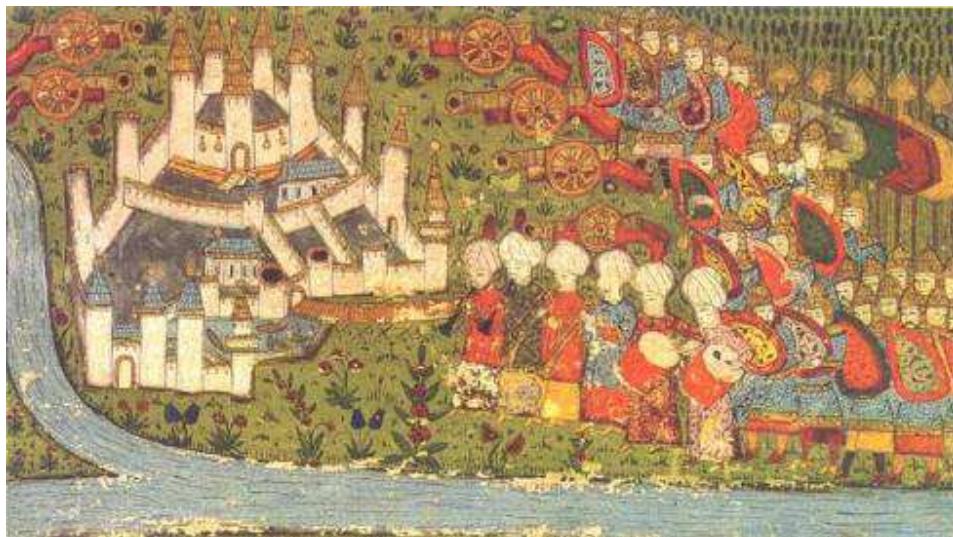
5.17. Iluminiranje rukopisa

U osmalijskom dobu u našim gradovima su postojali pored zanatlija i majstori koji su se bavili ispisivanjem kaligrafskih tekstova na građevinama, nadgrobnim spomenicima, prepisivanjem knjiga i njihovim ukrašavanjem. Najviše su prepisivani kur'ani. Pored kaligrafskog stila rukopisi su se ukrašavali bojenim ornamentima u kojima su zastupljeni motivi : cvjeta, pupoljka, ruže,

⁸² Ibid., str., 129-130.

trolistan u rumi stilu, zatim rozete, zmaja, linija, užeta, strijele, krune, diska, spirale, zvijezde, stilizovane grane. U islamu nije dozvoljeno slikarski predstavljati ljudske figure. Ovu vjersku zabranu pesrsijanci nisu nikada do kraja poštivali pa je ljudska figura u minijaturi itekako korištena. Pod uticajem Persije i druge islamske zemlje u umjetnosti prikazuju u minijaturi čovjeka, ženu i druga bića u svakodnevnom životu. Seldžuci su imali svoju umjetnost u minijaturi a to su osmanlijski Turci nastavili. Izgled Mehmeda Osvajača pozajmimo preko Belinijevog portreta, a kopiju je izradio i jedan osmanlijski umjetnik. Težnja turskog dvora je bila ovekovječenje velikih događaja kao ratnih pohoda pa je upravo i dvor bio naručilac rukopisa sa ilustracijama. Veliki pohodi turskih sultana Sulejmana Veličanstvenog, Selima II i Murata III su predstavljeni ilustracijama u minijaturi. Najpoznatiji je iluminirani rukopis je hunernama, koji su ilustrovali 1577. dva umjetnika : Mirza Ali i Osman Nakaš koji je bio porijeklom iz Bosne. Osman je za razliku od persijskih umjetnika kod kojih je stilizacija dominantna, minijature napravio realističnim, sa težnjom da se vjerno prikažu odjeća, portretne karakteristike i pokret. Između ostalog Osman je prikazao i Sulejmanovu opsadu Beograda 1521. Ova izvanredna umjetnosti do danas ostaje nedovoljno ispitana zbog nedostataka dokaza ili drugim riječima malo je toga ostalo sačuvano posebno u našim krajevima.⁸³

Slika br. 46 : Minjatura opsada Beograda 1521

Izvor : <http://www.istorijskabiblioteka.com/slika:opsada-beograda-osmanska-minjatura>
(datum konekcije 26.11.2015., u 18: 04h)

⁸³ Ibid., str., 131-132.

5.18. Turska kuhinja

Turska kuhinja je nastala kao rezultat spajanja kroz više stoljeća, nomadske kuhinje turskih plemena Centralne Azije sa indijskom, persijskom, kurdskom i arapskom kuhinjom. Turska gastronomija putem osmanlijskih osvajanja proširila se daleko izvan prostora gdje je nastala. Narodi Osmanlijskog carstva prihvatali su mnoga jela turske kuhinje i time obogatili svoju gastronomiju. Najbolji primjeri su : čevap, sarma, jogurt, doner kebab (giros), čaj, kafa, rakija i dr. Spisak prihvaćenih poslastica turske kuhinje je izuzetno bogat pa je praznike na Balkanu teško zamisliti bez baklave, kadaifa, tulumbi, ratluka i drugih izvorno turskih kolača.

Slika br. 47 : Bogatstvo turske kuhinje

Izvor : <http://www.crnagoratarska.com/predstavljamo-tursku-kuhinju/> (datum konekcije 28.11.2015., u 18: 44h)

6. OSAMANLIJSKO NASLIJEĐE U DRUGIM ZEMLJAMA

Na vrhuncu moći u 16. stoljeću Osmanlijska država obuhvatala je prostore Anadolije, Bliskog Istoka, dijelove Sjeverne Afrike, dobar dio jugoistočne Evrope, prostore zemalja Crnog mora sve do Kavkaza. Osmanlijska vlast u nekim zemljama i područjima je trajala u kontinuitetu, a u nekima je bila isprekidana. Neka područja kao što su Jonska i Dalmatinska ostrva osmanlijsko osvajanje nije zahvatilo.

Na prostoru Balkana koji okružuju tri mora Osmanlijski ratnici su se pojavili 1354. Predvođeni Sulejman pašom, sinom Orhana Gaziye. Turci su otišli 1913. poslije Balkanskih ratova. U periodu Osmanlijskog carstva koje je trajalo preko petsto godina, izgrađeno je 15 878 arhitektonskih zdanja. Jedan dio je nestao uslijed zemljotresa, pobuna, požara. Mnogo je toga namjerno uništeno od strane nekada pokorenih naroda. Danas je sačuvano oko 15000 objekata Osmanlijske kulture na Balkanu.⁸⁴

Osvajanjem Kostantinopolja 1453. Od strane Mehmeda Osvajača, gigant turske države se smjestio sa obje strane Bosfora, jednom nogom u Aziji a drugom u Evropi. Turci su postali gospodari Vizantije a nakon sloma memeluka u Egiptu, naslijedili su kalifat. Osmanlijsko carstvo je bilo militarističko, a po organizaciji dinastičko. Podanici Osmanlija su bili Arabljani, Sirijsci, Iračani, Egipćani, Berberi, Kurdi, Jermen, Sloveni, Grci i Albanci. Sami Turci su bili i ostali manjinska vladajuća klasa na ogromnim prostorima koje su osvojili. Arapske zemlje nikada nisu ni pokušavali da nasele. Svoju krv su osvježavali ženidbama sa nemuslimankama a puno građansko pravo su davali podanicima koji bi prešli na islam. Regрутovanjem dječaka u redove janičara omogućilo im je da u državničku i vojnu službu dobiju i asimiliraju najbolju mušku omladinu nemuslimanskih zajednica. Najbolji talenat pokorenih naroda je dovođen u Istanbul da bude iskorišten za slavu i napredak carstva. Čerkezi, Grci, Albanci, Sloveni, Talijani pa čak i Jermen uspjeli su dosegnuti visoke položaje u carstvu sve do ranga velikih vezira. Osmanlijsko osvajanje prostora naseljenih Arapima nije bitnije donijelo promjeni načina života ili kulture. Naprotiv, Arapi su bili učitelji Turaka, na isti način kao što su Grci bili učitelji Rimljana. Turci su od Arapa preuzeli vjeru, nauku, pismo. Prihvativši islam i arapsko pismo Turci su pozajmili hiljade vjerskih, naučnih, pravnih i književnih termina. Na tri područja su Osmanlije dali originalni doprinos velikog značaja, u državništvu, arhitekturi i poeziji.⁸⁵

Dakle, Osmanlijsko osvajanje prostora Sjeverne Afrike i Bliskog Istoka, gdje je islam dominirao već stoljećima za posljedicu je imalo kulturno zračenje Arapa prema ratnički nastrojenim turskim narodima. Plodno tlo prodora osmanlijsko islamske kulture je bila hrišćanska Evropa a u prvom redu Balkan. Kulturna dobra tog uticaja su u srazmjeri sa procentom populacije koja je prihvatile islam kao religiju. Drugim riječima danas najviše osmanlijskih spomenika i kulturnog naslijeđa uopšte, nalazimo na prostorima dominantno muslimanskog stanovništva.

⁸⁴ Avcikurt, C., *Uticaj i značaj osmanskog graditeljskog naslijeđa i osmanske kulture na razvoj turizma u balkanskim zemljama*, ALMANAH, 57-58., 2013., 96-97.

⁸⁵ Hiti, F, op.cit. str. 504-505.

Najdrastičniji primjer nestanka osmanlijskih gradnji je Mađarska koja je pod Osmanilijama bila ravno 145 godina. Danas je ostalo jako malo građevina (28) koje svjedoče o postojanju Budimskog pašaluka. Situacija Hrvatskoj koja je dobrim dijelom bila pod Turskom vlašću stoljeće ipo, nije mnogo bolja. Na području Hrvatske je bilo izgrađeno samo džamija i mesdžida oko 250. Danas su ostale sačuvane samo tri džamije i to zahvaljujući tome što su pretvorene u crkve (Đakovo, Klis, Drniš). Turci su i ovdje neumorno gradili pa postoje ostaci brojnih kula, tvrđava, hanova, mostova i stambenih objekata. Miškovića han u Vrani kraj Pakoštana je izrađen 1644. i smatra se najbolje očuvanim objektom osmanlijske epohe u Hrvatskoj.

Slika br. 48 : Maškovića han u Vrani (Hrvatska)

Izvor : <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=12324> (datum konekcije 29.11.2015., u 15: 50h)

Albanija je postala dio Osmanlijskog carstva 1478. a nezavisnost od Turske je stekla 1912. Osmanlijsko kulturno naslijede u Albaniji je veoma opsežno i raznoliko, a sačuvan je veći broj džamija, tvrđava, gradskih jezgri, sahat kula, mostova, tekija i dr. Među najvrijednije džamije su: Mehmet paše Bušatlije u Skadru, Edhem begova u Tirani, Nazir begova u Elbasanu, Kebeli džamija u Kavaji. Izuzetno dobro su sačuvane tvrđave u Kruji i Elbasanu, sahat kula u Tirani, staro gradsko jezgro u Beratu, Osum most u Beratu, most u Tirani i tekija u Đirokastri.⁸⁶

⁸⁶ Wikipedia, Slobodna enciklopedija, Албанија
<https://sr.wikipedia.org/wiki/Албанија>, Datum i vrijeme konekcije : 18.11.2015., 11 h.

Slika br. 49 : Ethem begova džamija u Tirani

Izvor : <http://www.divithana.com/sehara/putesestvije/na-utakmicu-u-tiranu/>
(datum konekcije 29.11.2015., u 20: 22h)

Osmanlijska vlast na području teritorije Bugarske je uspostavljena između 1393. i 1396. godine. Sanstefanskim mirom 1878. Između Rusije i Osmanlijskog carstva postavljen je temelj moderne bugarske države. U Bugarskoj žive pored većinskih etničkih Bugara i etnički Turci kao i Bugari islamske vjeroispovjesti. Osmanlijsko kulturno naslijeđe je prisutno i po brojnim sačuvanim građevinskim, a najznačajniji su : Banibasi džamija u Sofiji, Sofu Mehmed pašina džamija u Sofiji, Imaret džamija u Ikhtimanu, Hudavedigar džamija u Plovdivu, sahat kula u Plovdivu, sahat kula u Razgradu, hamam u Plovdivu, Otman Baba tekija u Haskovu, Ishak pašin most u Ćustendilu, tvrđava u Belogradčiku i dr.

Grčka je padom Kostantinopolja 1453. godine, gotovo čitava osvojena od Osmanlija. Egejska ostrva su pala pod Tursku vlast do kraja 15. Stoljeća, a Kipar i Krit su osvojeni 1521. odnosno 1670. Osmanlijska vlast je teško padala grčkom narodu. Osmanlije nisu prisiljavale Grke da promjene vjeru ali nameti su vremenom činili svoje siromašeći hrišćansko stanovništvo koje je jedva preživljavalo. U mnogim ratovima koje su Osmanlije vodile sa drugim državama, Grci su dizali ustanke protiv Turaka. Iste su najčešće bili ugušivani u krvi. Grci su bili pod Osmanlijama sve do 1821 kada su poveli ustanak za oslobođenje. Grčka ima mnogo spomenika osmanlijskog doba a ističu se : Bijela kula u Solunu, spomenik Mehmet Ali paše u Kavali, imaret Komotini, stara džamija Komotini, Istavropo most, Mahalska džamija Ksanti, Stari hamam Seres, Turski dom Seres.⁸⁷

⁸⁷ Wikipedia, Slobodna enciklopedija, Grčka
<https://sr.wikipedia.org/wiki/Грчка>, Datum i vrijeme konekcije : 29.11.2015., 19 h 18 m.

Slika br. 50 : Bijela kula u Solunu

Izvor : <http://www.orion-vl.com/usluge/ekskurzije/2015/grcka/html> (datum konekcije 29.11.2015., 23 h)

U srednjem vijeku današnju Rumuniju su sačinjavale tri države, Vlaška, Moldavija i Transilvanija. Prve dvije su bile pod Osmanlijama a treća pod Ugarskom. Godine 1522. je osnovan ejalet Temišvar sa sjedištem u istoimenom gradu. Područje ovog ejaleta svojevremeno je osvojio Mehmed paša Sokolović. Temišvarske ejalete je prestao da postoji 1716. Kada je došao pod vlast Habzburga. Muslimanska zajednica u današnjoj Rumuniji čini svega 0.4% . Građevina iz vremena Osmanlija je malo, a najznačajnije su : Gazi Ali pašina džamija u Dobrudži, Sultanska džamija u Konstanci, Tatarska škola u Međidiji i Hamam sultana Ibrahima u Temišvaru.

Slika br.51 : Esmahan sultan džamija u Konstanci

Izvor : https://en.wikipedia.org/wiki/Mangalia_Mosque (datum konekcije 30.11.2015., u 21: 30h)

ZAKLJUČAK

Rad sadrži obilje informacija o vladavini Osmanlija na prostorima Mediterana, osmanlijskoj civilizaciji i kulturi ali i naslijeđu koje ostalo nakon što se Osmanlijsko carstvo ugasilo poslije 640 godina postojanja. U radu je dat osvrt na islam i Arapsko carstvo koje je nestajalo dok se Osmalijsko uzdizalo.

Moćna arapska država stvorena je ujedinjenjem arapskih plemena novonastalom religijom, islamom. Dinastija Omajada stvorila je carstvo od Španije do Turkestana i udarila temelje kulture i umjetnosti islamskog svijeta. Arapska kultura iz doba kalifata snažno je nadahnuta kulturama antičkog svijeta, hrišćanstva i sasanidske Persije. Mavarska Španija snažno je kulturno ozračila posustalu Evropu i potakla razvoj renesanse.

Abasidi, takođe Arapi, proširili su svoju moć čak do Indije a prijestolnicu iz doba Omajada u Damasku preselili su u Bagdad. Bagdad su zamjenili Samarom u kojoj je bila smještena turska straža koju su Abasidi koristili kao elitne trupe. Upravo ova garda stvorila je strašnu vojnu silu koja je krenula sa prostora Centralne Azije. Mongolska osvajanja dodatno su pokrenula pomjeranja turskih etničkih skupina koje će tokom vremena zauzeti prostore Male Azije i stići na tlo Evrope.

Turci su kao i prethodno Arapi snažno prihvatali kulturno naslijeđe drugih naroda sa kojima su dolazili u dodir ili onih koje su pokorili. Slomom Vizantije ozračili su posredno Zapad prilikom velikog broja izbjeglih učenih vizantinaca na prostore Evrope. Osmanlije su stvorile svoju kulturu koju su sa zajedno sa islamom proširili u dubinu Balkana višestoljetnim prisustvom.

U istraživanju je provjerena osnovna hipoteza koja se može formulisati na slijedeći način: Današnji Mediteran je područje susreta i prožimanja različitih naroda, religija i kultura. Na ovim obalama su stvorene duhovne tekovine antičkog svijeta Grčke i Rima koje su ugrađene u temelje zapadne civilizacije. Duh antičkog svijeta sačuvan je zahvaljujući Arapima. Arapska i Turska civilizacija su dale svoj nemjerljiv doprinos kulturi Mediterana. Ovi narodi i danas dominiraju ogromnim prostorom na sredozemlju od Gibraltara do Kavkaza.

LITERATURA :

Knjige :

- 1.Thomas, W., A., *Povijest islama*, Oslobođenje, Sarajevo, 1990.
- 2.Smailagic, N., *Klasična kultura islama*, LS, Zagreb, 1976.
- 3.Džanahmedi, F., *Historija islamske kulture i civilizacije*, Mulla Sadra, Sarajevo, 2013.
- 4.Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977-1988.
- 5.Hiti, F., *Istorija arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
- 6.Bernard, L. et al., *Svijet islama*, Vuk Karadžić, Beograd, 1979.
- 7.Ibn Munkiz, U., *Knjiga pouke- sjećanje arapskog viteza*. Partenon, Beograd, 2008.
- 8.Maluf, A., *Krstaški ratovi u očima Arapa*, Laguna, Beograd, 2006.
- 9.Fajfrić, Ž. *Istorija krstaških ratova*, CIP , Sremska Mitrovica, 2006.
- 10.Čelebi, E., *Putopis*, CIP, Sarajevo, 1996.
- 11.Enciklopedija islama, Libris, Sarajevo, 2010.
- 12.Rouson, F. et al., *Svetska arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1967., str. 153.
- 13.Helefullah, Ahmed, M., *Arapsko islamski uticaj na evropsku renesansu*, Starješunstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1987., str. 15-16.
- 14.Vojna enciklopedija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970-1976.
15. von Hammer, J., *Historija Turskog/Osmanskog/carstva*, LS, Zagreb, 1979.
- 16.Fajfrić, Ž., *Turski sultani*, Tabernakl, Sremska Mitrovica, 2008.
- 17.Inaldžik H., *Osmansko carstvo*, Utopija, Beograd, 2003.
- 18.Schug-Wille, C., Du Ry C., *Bizant i svijet Islama*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1978, str. 110-113.
- 19.Mango, S., *Istorija Vizantije*, Dereta, Beograd, 2011.
- 20.Ransimen, S., *1453 pad Carigrada*, Algoritam, Beograd, 2009., str. 204-205.
- 21.Babinger, F., *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Algoritam, Beograd, 2010.
- 22.Bulbulović, E., *Turci i razvitak turske države*, Bosanska pošta, Sarajevo, 1939.

- 23.Du Ry, C., *Islamski svijet*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1971.
- 24.Oto-Dorn, K., *Islamska umetnost*, Bratstvo jedinstvo, Novi Sad, 1971
- 25.Redžić, H., *Islamska umjetnost*, Spektar, Zagreb, 1982.
- 26.Bihalji-Merin, O., et al., *Umjetničko blago Jugoslavije*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1969.

Ostali izvori:

1.Avcikurt, B., *Uticaj i značaj osmanskog graditeljskog naslijađa i osmanske kulture na razvoj turizma u Balkanskim zemljama*, ALMANAH, Podgorica, 2014.

Web stranice :

- 1.Wikipedia, Slobodna enciklopedija, Албанија
<https://sr.wikipedia.org/wiki/Албанија>, Datum i vrijeme konekcije 18.11.2015., 11 h.
- 2.Wikipedia, Slobodna enciklopedija, Грчка
<https://sr.wikipedia.org/wiki/Грчка>, Datum i vrijeme konekcije 20.11.2015., 19 h 18 m